

319508

4/1995

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A GYÖRFFY ISTVÁN NÉPRAJZI EGYESÜLET FOLYÓIRATA

IV. ÉVFOLYAM

1995. 1-2. SZÁM

A szerkesztőbizottság tagjai:

GALAMBOS FERENC IRÉNEUSZ (Ausztria),
KÁLMÁN FERENC (Ukrajna), KESZEG VILMOS (Románia),
LÁBADI KÁROLY és SILLING ISTVÁN (Jugoszlávia),
LISZKA JÓZSEF (Szlovákia)

A szerkesztőbizottság elnökei:

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztő:

VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársa:

DEÁKY ZITA

A kiadásért felelős:

UJVÁRY ZOLTÁN, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

HU ISSN 1215-8097

Készült a Debreceni Dózsa Nyomdaüzemében
Felelős vezető: Varga István ügyvezető elnök

AZ EGYSÉGES MAGYAR NÉPRAJZTUDOMÁNYÉRT

A trianoni határok meghúzása egy több mint ezer év alatt kialakult gazdasági és szellemi rendszert változtatott meg. A magára eszmélés legkorábban az irodalom területén következett be, hiszen az *Erdélyi Szépmíves Céh* 1924-ben megalakult és célul tűzte ki Erdély irodalmi életének összefogását. 1926-tól az *Erdélyi Helikkonnal* működött együtt. A tudományok közül talán a történelem, művészettörténet fejlődött valamelyest, hiszen olyan kiválóságok működtek közre, mint *Kelemen Lajos*, *Herepei János* és sokan mások. A néprajznak alig volt művelője, hiszen a nagy változás idején tudományszakunk fejlődésének kezdeti szakaszát élte. Ezért 1940-ig inkább néhány jeles magyarországi néprajztudós határokon kívüli kutatása hozott új eredményeket.

1940 után azonban pezsgő magyar néprajzi munka indult meg különösen Erdélyben. *Kolozsvárt Néprajzi Tanszék* alakult, melynek előbb *Viski Károly*, majd *Gunda Béla* volt a vezetője. Közük alól néhány kiváló néprajzkutató került ki, akik működésüket akkor is folytatták, amikor a kolozsvári Néprajzi Tanszék 1949-ben megszűnt. A magyar gyűjtőmunka tovább folytatódott változó intenzitással a *Kolozsvári Folklor Intézetben*, illetve múzeumokban. A jól felkészült kutatók közül elég ha néhányat említek meg: *dr. Kós Károly*, *Faragó József*, *Szentinrei Judit*, *Jagamas János*, *Nagy Jenő*, *Molnár István*, *Nagy Olga* és még jó néhányan. Szlovákia, Kárpátalja, Jugoszlávia irányába a néprajz helyzete rosszabban alakult, legfeljebb arról lehetett szó, hogy az Ethnographia néhány cikket, tanulmányt közöljön tőlük, de a román állampolgárok esetében ez csak akkor volt lehetséges, ha az adott írás, már otthon megjelent. Egy-egy tanulmányút az adott országokban sok nehézséggel járt és nem mindig hozott eredményeket.

1954-ben a *Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete* és a budapesti *Néprajzi Múzeum* egyezségeket kötött a magyar területen egy szlovák, szlovák területen egy magyar falu néprajzi monográfiájának elkészítésére. A magyar oldalon Tótkomlóson a kutatás 1955-ben meg is kezdődött és abban 3 szlovák és 5 magyar szakember vett részt (I. *Manga J.*: Magyar és szlovák etnográfusok közös munkája. *Ethn.* LXVII/1956. 167–169). A tótkomlósi monográfiát eredetileg szlovákul adták volna ki, de csak egyes cikkek jelentek meg belőle, azok is magyarul. Mi szlovák oldalon valamelyik Nyitra környéki magyar falut szerettük volna feldolgozni, de ebbe sehogysem egyeztek bele. Ezért került sor a bányász-paraszt Gömör megyei Rudnára, ahol azonban a kutatások nem fe-

jezödtek be. A magyarországi 1956-os októberi forradalom után a szlovák hivatalos szervek a magyarokkal történő együttműködést, a korábbinál is gyanakvóbban nézték. Így ez a kezdeményezés nem hozta meg a remélt eredményt.

Hosszú ideig nem lehetett arra gondolni, hogy a magyar néprajz bármilyen formában foglalkozzék, segítse a határon túli magyar kutatásokat. 1970 körül lehetett már valamennyire feszegetni a korlátokat. Ennek egyik módja volt, hogy a hazai nemzetiségeink kutatásával történő foglalkozásra a Magyar Néprajzi Társaságon belül létrehoztuk a Nemzetiségi Szakosztályt. Ebben német, román, szlovák, szerb, horvát, szlovén nemzetiségeink néprajzi kérdéseiről hangzottak el előadások, kutatási beszámolók. Abban a hitben éltünk, hogy ez a környező országokat ösztönzi az ottani magyarság néprajzi kutatásának támogatására. Természetesen ez a felfogás naivitásnak bizonyult, de mi ezt láttuk továbbra is az egyik útnak, melyen haladnunk lehet.

Ezen túl megragadtunk minden lehetőséget, hogy a szomszédos országok kutatóival javítsuk a kapcsolatainkat. Ha náluk olyan kezdeményezést tapasztaltunk, melyek azt elősegíthették, akkor abba azonnal bekapcsolódtunk. Ilyen volt a *Seminarium Ethnologicum*, melyet a szlovák kollégák *Ján Podolák* vezetésével 1968-tól kezdve rendeztek meg. Erre vezető európai néprajzkutatókat és egyetemi hallgatókat hívtak meg. Az utóbbiak egymással barátságot kötöttek, az idősebb korosztálytól pedig sokat tanulhattak, ez a határok, világnézet okozta feszültséget segítette feloldani (*Balassa I.: Seminarium Ethnologicum, Ethn. LXXXIII. 1972. 381-382*). Hosszú évek alatt számos jó barátság fejlődött ki, csak sajnálni lehet, hogy ez a vállalkozás megszűnt.

Az *Ethnographica Pannonica* magyar és osztrák kezdeményezésre 1971-ben alakult meg az ausztriai Borostyánkőn (Bernstein). A fenti két országon kívül részt vettek a szlovákok, morvák (Csehszlovákia), továbbá a horvátok és szlovének (Jugoszlávia). A résztvevők valamennyien egyetértettek abban, hogy „A néprajznak, mint európai tudománynak nem azt kell kutatnia, ami az európai népeket egymástól elválasztja, hanem éppen azt, ami ezeket a népeket egymáshoz közelebb hozza”. Számos előadás hangzott el és ezek németül meg is jelentek. Ez a szervezet évekig működött és összejöveteleit legtöbbször Ausztriában és Magyarországon tartotta, de sajnos, főleg Ausztriában felmerülő személyi nehézségek miatt nem hatott olyan mélyen, mint ahogy azt induláskor elvártuk.

Az együttműködéshez más szervezetek is alkalmat nyújtottak volna. Így a *Kárpát Bizottság* már az 1970-es évek elejétől kezdve tartott összejöveteleket. Ebben olyan országok is részt vettek, melyek területén magyar kisebbség is élt. Sok eredményről itt sem lehet beszámolni, annál is inkább, mert még az is felmerült: Magyarország, hogy lehet ennek tagja, ha közvetlenül nem is rendelkezik a Kárpátok vonulatainak egy részével.

Miután láttuk, hogy ezen az úton a határainkon túl élő nemzetiségek kutatását nem vagy kevéssé tudjuk elősegíteni. Ezért azt gondoltuk, hogy legalább számba vesszük azt, hogy mit is írtak az ott élő kutatók a maguk néprajzáról. Ezen a téren az első lépéseket a *Népi Kultúra - Népi társadalom* tette meg, amikor felmérte pl. az erdélyi magyar eredményeket (*Kósa László-*

Nagy Ilona: Magyar néprajzi kutatások Romániában V–VI. 1971. 45–69), majd a következő évben a VII. évfolyamban már egy egész kötetre való tanulmányt tett közzé a hazai nemzetiségekről és a határon túli magyarokról.

Ekkor határozta el a *Magyar Néprajzi Társaság*, hogy *Nemzetközi Nemzetiségkutató Néprajzi Konferenciát* szervez, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a környező országok többségi és kisebbségi, tehát magyar kutatói egyaránt részt vesznek. Ennek nemcsak azt az eredményét reméltük, hogy a határon túli magyar néprajzkutatókkal megismerkedhetünk, hanem az egy országban élő többségi és kisebbségi kutatók is találkozhatnak, ami a saját országukban nem mindig történt meg. 1975-ben Békéscsabán valóban sikerült megrendezni az első összejövetelt, melyben nemcsak a Magyar Néprajzi Társaság, hanem a *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmánya* és megyei szervezete is részt vett. Ezen túl, a helyi hivatalos szervek mellett, a *Nemzetiségi Szövetségek* is támogatták a vállalkozást. Mindezt úgy időzítettük, hogy abban az évben jelent meg anyanyelven a magyarországi németek, a délszlávok, a románok, a szlovákok néprajzi kötete összesen csaknem 800 oldal terjedelemben. Ezzel kívántuk az illető országok többségi kutatóit megnyerni a helyi magyar kutatások támogatásának.

Mindkét vállalkozás sikeresnek mondható, ha nem is egészen úgy, ahogy mi azt elgondoltuk. Arra számítottunk, hogy majd a konferenciát más környező ország legalább egy-egy alkalommal átveszi. Ezzel szemben 1993-ban már az V. konferencia megrendezésére került sor és valamennyinek Békéscsaba adott otthont. Ígéletben nem volt hiány a szomszédos országok képviselői között a megrendezésre, végeredményben amikor sorra került volna, akkor kitértek előle. Ennek ellenére hasznosnak tartom ezt a vállalkozást, mert az eredeti célkitűzését teljesíti. A *Magyarországi Nemzetiségek Néprajza*, mely közben cigánykötettel is bővült, csaknem elérte az 50. kötetet. Ez nemzetiségeink műveltségében jelentős szerepet játszik, de még egyetlen környező országnak sem jutott eszébe, hogy valami hasonlót az ott élő magyarok számára biztosítson. Őszintén remélem, hogy az idő majd ezt is kiforogja, csak türelemmel ki kell várni.

Mindemellett tovább folytattuk azt a felmérő munkát, melynek egy korábbi kísérletére már rámutattam, vagyis időről időre számba vettük azokat az eredményeket, amelyeket a magyar néprajzkutatás a határokon túl elért. Először erre 1974-ben került sor a Kossuth Klubban a TIT Néprajzi Választmányának rendezésében. Az eredményei a *Valóság* című folyóiratban láttak napvilágot. Ezt a kezdeményezést a „pártszervek” nem vették jó néven, ezért 1982-ig kellett várni, amíg a következőt Debrecenben megrendezhettük. Ennek előadásai külön kötetben jelentek meg és ez egy valóságos kézikönyve a kérdésnek, melyet sokszor előveszünk, ha a határokon túli magyarság kérdéseivel kívánunk foglalkozni. A következő ilyen összejövetelt Egerben 1988-ban tartottuk. Ebben az a nagy változás, hogy a referátumok nagyobbik részét már az illető országból jött néprajzkutatók tartották. Inkább csak a romániai eredményeket foglalták össze anyaországiak, mert onnan abban az időben nem lehetett hozzánk jönni vagy ha mégis, az illetőnek nem szabad volt nálunk szereplést vállalnia. Az összejövetel eredményeinek összefoglalásakor ezeket mondottam: „Nem akarjuk

azonban, hogy az ismeretek egyoldalúak legyenek. Éppen ezért arra törekszünk, hogy esetleg már 1989-től kezdve 15-20 kutató részére 8-10 napos megbeszélést szervezzünk, melyen megismerhetik a magyarországi néprajzkutatás módszerét, eredményeit és vitatkozhatnak a közös feladatokról". (*Balassa I.* In: *A határokon kívüli magyar néprajzi kutatások II.* 198. Budapest, 1989).

Az ilyen vállalkozásnak kedvezett az, hogy a politikai nyomás enyhült és az a felfogás is megingott, hogy a szomszédos országokban éppen olyan szocializmus van, mint nálunk, ezért az ottani magyarsággal megfelelően törődnek. Már a politikai vezetés is látta, hogy ez nem igaz, mert a magyar kisebbséget különböző mértékben, de kétségtelenül elnyomják. Többünkben felmerültek *Györffy István* szavai: „Nemcsak nyelvében él a nemzet, hanem néphagyományaiiban is. Amíg másként dalol, táncol, mozog, más a hite, más a szokása, másforma házat épít, másféleképpen ruházkodik, másként gazdálkodik, táplálkozik, mint az uralkodó nép, addig nem veszett el számunkra”. (A néphagyomány és a nemzeti művelődés 52. Budapest, 1939). A néphagyományokat pedig a néprajz tudja feltárni, feldolgozni és közrebocsátani. Ezt az 1970-1980-as évekre a határon túli magyarság közül is egyre többen felismerték.

Alaposan megszorodott azok száma, akik határainkon túl magyar néprajzi gyűjtéssel foglalkoztak. Részben olyanok, akik az anyaországi egyetemeken néprajzot hallgattak, sőt nem egyszer doktori fokozatot is szereztek és olyanok, akik országaik egyetemeken sajátították el a néprajzi ismereteket. Sokan akadtak olyanok is, akik egyetemeken más szakot végeztek, teológiát hallgattak és falusi lelkészként figyeltek fel a hagyományokra, esetleg tanítóként ismerkedtek meg a néprajzzal. Erdélyben nagyon jó iskolának tarthatjuk a *dr. Kós Károly* által 1976-ban megindított *Népismereti Dolgozatokat*, melyet később *Faragó Józseffel* szerkesztett együtt. Ezekben a kötetekben, melyekből 1976-1983 között öt látott napvilágot, nagyszerű tanulmányok, cikkek, adatközlések jelentek meg. Ezeket a szerkesztők kéziratban alaposan átnézték, megbírálták, kiegészítésre visszaadták és úgy jelentették meg. Sok ember számára nagyszerű iskola volt ez, mely felért az egyetemmel is. Az pedig, hogy az első szám 3000 példányban jelent meg, mutatja, hogy hatása milyen messzire eljuthatott. Külön ki kell emelni azt a hatalmas munkát, melyet a *Kritérion Kiadó* (Bukarest-Kolozsvár) végzett kiadásával, újra való kiadásával.

Ha méreteiben nem is ekkora az a segítség, amit a Vajdaságban a *Fórum*, Szlovákiában a *Madách Kiadó* nyújtott az ottani magyar néprajzkutatásnak, amikor kiadási lehetőséget biztosított a legértékesebb könyvek megjelentetésére. Ezekben az országokban is jelent meg olyan periodika, mely a néprajzi nevelést szolgálta. Mindezeknek kettős feladatot kellett ellátniuk: tudományos feltárás és rögzítés, továbbá a néphagyományok széles körben történő megismertetését és elterjesztését. Ezért van az, hogy ezek a munkák könnyen olvashatók, jól megérthetők, ugyanakkor adataik tudományosan felhasználhatók.

Ilyen előzmények után érkeztünk el az egész magyar történelemben fordulópontot jelentő 1989. évhez. Ez egyben a Magyar Néprajzi Társaság alapításának százéves évfordulóját jelentette, melyet mindenképpen az egész magyar néprajzkutató gárdával, távolabbi és közelebbi barátainkkal kívántunk

megünnepelni. Ez sikerült is! Hiszen a szomszédos országokból megjelentek a magyar és a többségi kutatók, csak az fájt, hogy az erdélyiek nem lehettek itt, pedig sokáig úgy látszott, hogy néhányuknak sikerül kijönni, de az utolsó pillanatban nem kaptak útlevelet. Jelen voltak a finnek, az észtek és számos északi és nyugati ország képviselői. Az 5–600 fő közül a szlovákiak, a jugoszláviai, a kárpátaljai és a burgenlandi néprajzkutatóknak örültünk különösképpen, hiszen együtt ünnepelhettünk. Azt hiszem, hogy az impozáns külsőségek között lezajló előadásorozat számukra is emlékezetes marad. Ekkor ünnepeltük meg az „önkéntes néprajzi gyűjtés” megindulásának 50. évfordulóját. A több ezerre tehető gyűjtők az öt évtized alatt nagyon sokat tettek a magyar néprajznak a határon innen és túl.

Hozzájuk fűződik a *Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Szakosztályának* olyan összejövetele 1988-ban, melyen 25 kutató vett részt a környező országokból, sajnos az erdélyiek itt is csak hírmondónak jelenhettek meg. Az ugyanebben az évben megtartott egri összejövettel együtt mindez arról tett tanúbizonyságot, hogy a szomszédos országokban dolgozó és alkotó magyar néprajzkutatók igénylik az ilyen összejövetelet, ha azon részt vesznek, nem lesz különösebb kellemetlenségük otthon, a magyar hatóságok pedig nem emelnek különösebb kifogást ellene. Így indította el a Magyar Néprajzi Társaság 1989 nyarán Békés városban (Békés m.) azt az összejövetelet, melyet röviden *Néprajzi Szemináriumnak* neveztünk el. Szervezője az a *Krupa András*, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzkutató Konferencia öt alkalommal történt létrehozásában is. Elnökéül *Ujváry Zoltán* professzort a társaság alelnökét kértük fel, míg a titkári teendőket *Balázs Géza*, a társaság szervezőtitkára vállalta magára. Valamennyi környező országból szép számmal jelentek meg és csaknem két hétig hallgatták és vitatták meg a magyar néprajz vezetőinek előadásait. Ugyanakkor beszámoltak azokról az eredményekről, nehézségekről, melyek között néprajzi gyűjtőmunkájukat otthon végzik.

Ez a kezdeményezés is jónak bizonyult, mert megerősödve túlélte a rendszerváltozást, mint olyan amire a határon túli magyarság érdekében feltétlenül szükség van. 1990-ben Szombathelyen, 1991-ben Sárospatakon, 1992-ben Nagykőrösön, 1993-ban Esztergomban, 1994-ben Nyírbátorban általában 50–60 fővel lehetett megrendezni a Néprajzi Szemináriumot. Ez idő alatt a környező országokban más-más névvel néprajzi társaságok jöttek létre, melyek testvéri barátságot tartanak a Magyar Néprajzi Társasággal és a *Györffy István Néprajzi Egyesülettel*. Ezeknek nemcsak az a feladatuk, hogy saját területükön a néprajzi gyűjtést, kiadványokat megszervezzék, hanem kijelölik azokat, akik a következő magyarországi Néprajzi Szemináriumon részt vesznek. Ezt minden évben más-más városban tartjuk részben azért, hogy az ismételt résztvevők Magyarország újabb és újabb vidékét ismerjék meg, de meg azért is, hogy az illető város lakossága a határon túli magyarok egy-egy csoportját megismerje.

1989-hez még egy könyvkiadás is fűződik. Ez ugyan személyes jellegű, de van közösségi vonzata. 1985-ben úgy látszott, hogy azt az évet nem élem túl, de egy utolsó pillanatban végzett műtét mégis megmentett. Ekkor elhatároztam, hogy ha felépülök, akkor más munkához nem fogok addig, amíg meg nem írok egy könyvet ilyen címmel: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Ennek

kéziratát 1986. augusztus 7-én be is fejeztem és azt átadtam a kiadónak. Az előszóban elmondtam a legfőbb okát, amiért ennek a könyvnek megírására vállalkoztam: „Úgy érzem, hogy szükség van egy ilyen könyvre, mert az utóbbi évtizedek összefoglaló munkáiban nemigen tájékoztattuk honfitársainkat a határokon túl élő magyarok történetéről, néprajzáról, és vajmi kevés ilyen jellegű ismeretet sajátíthattak el a különböző szintű iskolákban. Ezért az a helyzet állott elő, hogy a 40–50 éven aluli, tehát országunk lakosságának túlnyomó többségét kitevő rétegek szinte semmit sem tudnak a határokon túl élő magyarokról.” A munka kiadása több mint három évig húzódott és igyekeztek olyan dolgokat kiszemezni belőle, mely esetleg a szomszédaink érzékenységét sérthetné. Mire a könyv 1989. őszén megjelent, akkor már egyik-másik ország neve anakronisztikussá vált vagy rövidesen megváltozott. Ennek ellenére a könyv minden esetlegessége ellenére is, az első olyan könyv, mely kísérletet tesz a határon túli magyarok néprajzának egy kötetben való vázlatos bemutatására. Ha eddig még nem is, de őszintén remélem, hogy majd ezután követőkre talál, mert a magyar átlagember hazánkban ma sem sokkal többet tud a határon túli magyarok népi műveltségéről, mint öt évvel ezelőtt.

A Néprajzi Szemináriumon, de más összejöveteleken is felmerült az az igény, hogy a magyar néprajzi gyűjtést és feldolgozást az egész Kárpát-medencében össze kellene hangolni. Ezért 1990-ben először hívtuk össze a *Magyar Néprajzkutatók Találkozóját* Budapestre, melyen a szomszédos országok vezető néprajzkutatói vettek részt, éppen úgy, mint hazánkból. Azóta már a IV.-re került sor Csongrádon és az együttműködés nagyon gyümölcsözőnek bizonyul. Meg tudjuk beszélni a gyűjtés súlypontjait, a feldolgozás legfontosabb témáit és azt is, hogy mire tudunk bizonyos segítséget biztosítani. Úgy látszik, mindazok az együttműködési formák, melyeket elsősorban a Magyar Néprajzi Társaság és a Györffy István Néprajzi Egyesület körül kialakítottunk kiállja az idő próbáját, sőt megizmosodva haladhatnak tovább.

Igazságtalanok lennénk, ha csak a Magyar Néprajzi Társaság érdemeit hangsúlyoznánk a Kárpát-medence magyar néprajzkutatóinak összefogásában. Ebben a néprajz minden egysége igyekezett részt venni. Így az *egyelemi tanszék*ek, az *MTA Kutatóintézete* és nem utolsó sorban a különböző rendű és rangú, nagyságú *múzeumok*. Nem hagyhatom ki a sorból a TIT Néprajzi Választmányát, mely ebben a kérdésben is a leghűségesebb segítőtársa a Magyar Néprajzi Társaságnak. A nehezebb időkben politikailag mindig tovább mehetett, mint más intézmények és ennek köszönhetően bizonyos kezdeményezések megszületését. 1990-ben a TIT Néprajzi Választmánya felvette a *TIT Györffy István Néprajzi Egyesület* nevet, de kapcsolatát a TIT-tel továbbra is fenntartotta, majd erőteljesen bekapcsolódott a határon túli magyarok néprajzi kutatásának elősegítésébe.

Ennek egyik legfontosabb eredménye a *Néprajzi Látóhatár* című folyóirat 1992-től kezdve való rendszeres megjelenetése (szerkesztőbizottság tagjai: *Galambos Ferenc Iréneusz* [Ausztria], *Kálmán Ferenc* [Ukrajna], *Keszeg Vilmos* [Románia], *Lábadai Károly* és *Silling István* [Horvátország], *Liszka József* [Szlovákia]). A szerkesztőbizottság elnöke: *Balassa Iván* és *Ujváry Zoltán*. Szerkesztő: *Viga Gyula*). A beköszöntőt *Andrásfalvy Bertalan* és *Ujváry Zoltán* ír-

ták. Majd a szerkesztők előszava egy Györffy István-idézettel kezdődik: „*A néphagyomány tart meg bennünket magyarnak s a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá*”.

Érdemes idézni azokat a célkitűzéseket, melyeket az alapító okirat a Néprajzi Látóhatár elé tűzött: „A Néprajzi Látóhatár a kárpát-medencei magyarság néprajzi orgánuma, s elsősorban a határainkon túli magyar népcsoportok kutatási eredményeinek megjelentetését tűzi célul. Mindenekelőtt a kintélő magyar kutatók publikációinak kiadását segíti, de figyelemmel kíséri a magyarországi kutatók vizsgálati eredményeit is. Főleg a hagyományos néprajz eredményeire figyel, de figyelemmel kíséri az érintkező művelődéstörténeti, agrártörténeti, honismereti kutatásokat is. A lap – lehetőségeihez mérten – összekötő kapocs kíván lenni a kárpát-medencei magyarság egyes csoportjai között”. A negyedik éve megjelenő folyóirat rendkívül gazdag tartalma kétség- telenül nagy nyeresége tudományszakunknak, de annak is világos bizonyítéka, hogy a magyar néphagyományok milyen gazdagon élnek még napjainkban is a határon túli magyaroknál. Kétségtelen, hogy ez a folyóirat fennmaradásukat elősegíti. Érdemes lenne egy értékelő áttekintést adni a már megjelent tanulmányokról, de ezt talán egy nagyobb összejövettel tehetné meg, ahol több szempontból lehetne ezt elvégezni. Érdemes megjegyezni, hogy az egyes számok eddig pontosan jelentek meg, ami elsősorban *Viga Gyula* szerkesztő érdeme. Hadd mondjam el, hogy 1994 első negyedében az esedékes szám, mely egy eddig nem látott gazdag cikkgyűjteményt tartalmaz a moldvai csángókról, pontosan megjelent és komoly visszhangot váltott ki.

A Néprajzi Látóhatárban el nem helyezhető nagyobb tanulmányok számára 1993 óta a TIT Györffy István Néprajzi Egyesület kiadja *A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtárát* (sorozatszerkesztő: *Ujváry Zoltán*), melynek első kötete a névadóra való emlékezőként *Györffy István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című könyve, mely 1942 óta nem jelenhetett meg. Most újra kézbe lehet venni és az olvasó sok olyan megállapítást talál benne, melyet napjainkban is érdemes megszívlelni.

Ennyit gondoltam elmondandónak arról, hogyan próbálta az anyaországi néprajz segíteni azokat, akik a határokon túl a magyar néprajzot valamilyen formában igyekeznek művelni. Írásom csak vázlat, melyet nagyon sok helyen ki lehet egyéni és közösségi segítséggel egészíteni. Ennyit mégis elmondandónak gondoltam annak bizonyítására, hogy a magyar néprajztudomány legalább annyit, néha többet is megtett a határon kívül rekedt és szorgalmasan, hozzáértéssel dolgozó kollégáiért, mint más humán tudományágak. Ez nem jelenti azt, hogy az együttműködést ne lehetne fokozni, hiszen ez nemzeti kötelességünk.

SZÉKELY HATÁRŐRTELEPEK SZATMÁRBAN?

1. Szatmárnémeti történeti-földrajzi neveinek kutatásakor bukkantam a *Vác-mán* ~ *Vácmány* helynévre; említi a királyi birtokok 1696. évi összeírása,¹ jelölik a Szamos folyó szabályozásának 1777-es és 1847-es térrajzán is (lásd: 1. ábra). Az összeírásban *Vaczmány*, a térképvázlatokon *Vácmány*, illetőleg *Vacmán* alakban szerepel.

A Szamos szabályozása előtti állapotáról készült térképvázlat szerint a helynév egy, a Szamostól három oldalról körülvelt terület neve, amely mintegy kilométernyi hosszúságú, szélessége sehol sem haladja meg a fél kilométert, a Szamos-hurok bejáratánál mintegy 100 méternyi. A helynév jelölte terület az egykori Németitől mintegy 3 km-re van, Szatmárvártól (légvonalban) 4 km-re.

A *Vácmány* ~ *Vácmány* helynevet (személynév + köznév összetételének fel-fogva) személynévből képzett helynévnek is tekinthetők,² de a konkrét helyviszonyok ismeretében valószínűtlennek tartjuk. A *Vácmán* lehet székely ágnév, az *Adorján* nem egyik ágának volt a neve.³

2. Balás Gábor A székelyek nyomában⁴ című könyvében azt állítja, hogy a székelyek mindvégig megőrizték (az oguz-törökök nemzetségi szervezetének megfelelő) katonai és társadalmi beosztásukat (hat tisztségviselő nemzetség és ezen belül négy-négy ág),⁵ s erre alapozva állítja, hogy a székely ágnevek elszórt helynévi adatként szórványokat jelölhetnek.

Könyvében fel is sorolja (megyéenként) mindazokat a falvakat, amelyek nevük alapján a székely ágnevekkel kapcsolatba hozhatók, de azt is megjegyzi, hogy adatai rostálásra szorulnak. Ez azt jelenti, hogy (okiratos emlékek híján) körültekintően mérlegelni kell minden számba jöhető körülményt, eseményt, s a helynévi adatokat össze kell(ene) vetni a régészet tanúságával is. Ez utóbbira főként azért lenne szükség, mert okiratos adatok híján a korai magyar települések nevéből keletkezésük korát csak feltételezhetjük, pontosan körvona-

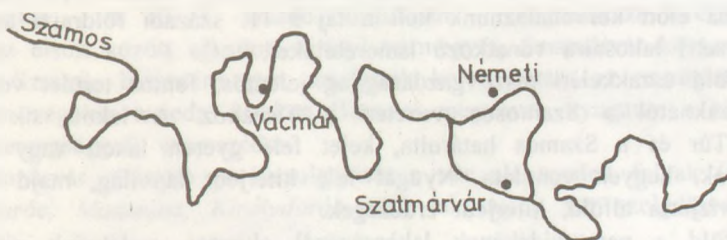
1 Vö. *Borovszky*: Szatmár-Németi sz. kir. város. Budapest, é. n. (1908) MVV sorozat. 233.

2 Előtagja lehetne a szláv eredetű *Vác szn.* (vö. cseh R. *Vác* (FrNETSz. 675), utótagja a *mán mány* (< *mál*) 'déli verőfényes oldal' (vö. *Pais Dezső*: A mál változatai. MNY. XII., 168. kk.). Hasonló, személynévből képzett nevekre vonatkozóan l. még *Szabó T. Attila*: Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek. V. 106–7.)

3 Vö. *Balás Gábor*: A székelyek nyomában. Panoráma, Bp. 1984. 55, 101, 196.

4 *Balás*, i. m.

5 *Bodor György*: Az 1952 előtti székely nemzetségi szervezet (TSz 26. 1983) című tanulmányára alapoz.

A Szamos Szatmárvárnál és Némethinél a 10–11. században

lazni nem tudjuk. (És ugyanez a helyzet a névadásban hozzájuk hasonlóan eljáró besenyőkkel és kunokkal.)⁶

3. Mielőtt a *Vácmán* helynévvel és a Balás Gábor könyvében említett, a székely ágnevekkel kapcsolatba hozható szatmári falunevvel kapcsolatosan a körülmények mérlegelésébe fognánk, elsősorban azt kell tisztáznunk, hogy voltak-e egyáltalán valamikor olyan korszakok, amelyekben a székelyek megtelepedhettek Szatmárban.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk azt, hogy a szaktudomány megnyugtató módon máig sem tisztázta a székelyek eredetét.⁷ A vélemények abban viszont megegyeznek, hogy amióta csak adataink vannak a székelyekről, mindig ugyanazt a nyelvet beszélték, mint a magyarok. Az is bizonyos, hogy a székelység (9–) 10–11. századi szálláshelye nem azonos a mai Székelyfölddel.⁸ Vitatott azonban, hogy a 10. századi telepeik az avarokkal idesorrodott (eredetileg is magyar, vagy a magyarsággal közeli rokonságban álló onogur-bolgár) néptörzs, (amely népiségét megőrizte a magyarság Kárpát-medencébe érkezéséig), vagy pedig olyan török eredetű és kultúrájú (a Kárpát-medencébe érkezés előtt) csatlakozott néptörzs, amely (többé-kevésbé elmagyarosodva) a magyarsággal egy időben települt meg.⁹

A fentiek alapján feltételezhetnők székelyek honfoglalás előtti megtelepedését is, de gondolhatunk a magyar törzsszövetség megtelepedése utáni határörtelepek létesítésére is. Tanulmányunkban ez utóbbi feltételezés valószínűsítését mérlegeljük.

⁶ Ismeretes, hogy a korai magyar települések neve személy-, törzs-, nép vagy foglalkozásnevekből keletkezett, képző, esetrag nélkül, egyes nominativusban. Hasonlóképp képezték helyneveiket a besenyők és a kunok is.

⁷ A székelyek eredetének hatalmas irodalma van; felsorolása nem képezheti e tanulmány tárgyát. Eredetük kérdését megnyugtató módon a szaktudomány mindaddig nem tisztázta.

⁸ Székely határörtelepek voltak a Bécsi medencében, az ország nyugati végein; (talán más végeken is); a mai területükre költözés előtt anyaszékük Telegd vidékén volt.

⁹ A magyar nyelvészek többsége s az ő eredményeikre építő történészek török eredetű és kultúrájú néptörzsnek tartják a székelyeket, olyan törzsnek, amely a magyarsághoz még a Kárpát-medencébe érkezés előtt csatlakozott, s többé-kevésbé elmagyarosodva velük egy időben települt meg a Kárpát-medencében.

4. A körültekintő nyomozás érdekében a helynévi adatok nyelvtudományi megvizsgálása előtt körvonaloznunk kell a táj 9–11. századi földrajzi arculatára és (feltételezett) lakosaira vonatkozó ismereteinket.

Az Alföld északkeleti része gazdaságilag jelentős, fontos terület volt, mert a sóút Désaknától a Szamoson vezetett a Tiszához. A lakott sík vidéket északon a Túr és a Szamos határolta, kelet felé gyéren lakott vagy lakatlan erdős dombok, hegyek vonulata. Nyugat felé kiterjedt lápvilág, majd mögötte (a Nyírig) vízjárta alföld, kiterjedt erdőségek.

Az Alföld e peremvidékének lakosságáról okiratos emlékeink nincsenek, csak a helynevekből (és gyér régészeti leletekből) következtethetünk 9–10. századi lakóira. A Szamos alsó folyása mentén, hasonlóképp a Túr mellékén és a Szilágyság felé is a 10. században gyér szláv továbbélést kell feltételeznünk. Erre utalnak mind a Szatmár körüli (*Peleske, Kolcs, Dob, Zsadány, Lippa, Piskárkos, Szaklyán*), mind a Túr-melléki (*Tarna, Terebes, Turc*), mind az érmelléki (*Esztró, Szölcsse, Tasnád, Orbó*) helynevek,¹⁰ valamint a kevés régészeti lelet.¹¹

A magyar törzsszövetség és a csatlakozott (katonai) segédnépek településeit az egész Alföld peremvidékén felleljük, ez utóbbiak megtelepedésének kora azonban több esetben is bizonytalan.

Több faluról bizonyosan állíthatjuk, hogy a magyarság megtelepedésének ideje és az István király korabeli államszervezés közti időből való település. Ilyen *Kaplony* és *Ákos*, a Szamos alsó folyásánál (már Szabolcs birodalmában) *Kér*, a Szilágyság peremvidékén *Keszi* s (valószínűleg) a kabarok lakta *Kozár*.¹²

A nyelvtudomány módszereivel és segítségével viszont ma már nem dönthető el, hogy a *Besenyők földjét*¹³ Taksony telepítette-e 955 után¹⁴ vagy később István király. *Krassó* (valószínűleg bolgár-török¹⁵) névadói, *Böszörmény* (volgai bolgár, káliz, talán mohamedán) lakosai is egyaránt elképzelhetők itt talált (onogur) népességként, a honfoglalókkal települt csatlakozott (kabar) népelemnek, de István király telepítette katonai segédnépek is.

Berend és *Kala* (s talán *Pér* és *Pele*) neve is török fajú (kun?) népelemre utal, ezekről azt feltételezzük, hogy István király államszervezés utáni települések, de az utóbbi(ak) 10. századi településként is elképzelhető(k).

4.1. A táj képéhez hozzátartozik több, az egykori lakosai által létesített megerősített település is. Ilyen a bronzkortól lakott Meggyesen talált földvár (maradéka), a Szatmárvár helyén talált földvár,¹⁶ és ilyen településre utal a (török nyelvi eredetű) *Kala*,¹⁷ valamint *Óvári* falu neve.

¹⁰ Nyelvi eredetükre vonatkozóan vö. *Bura László*: Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. (Kézirat)

¹¹ *Lazin, Gheorghe*: Cuptoare dacice de ars ceramică din sec. III–IV, e. n. descoperite la Satu Mare. În: Satu Mare, studii și comunicări, IV, 133–141.

¹² A kabarok a magyarokhoz csatlakozott kazár néptörzs három altörzse voltak.

¹³ Terra Bissenorum.

¹⁴ Vö. *Györffy György*: István király és műve. Budapest, 1977. 50, 84.

¹⁵ Vö. *Györffy*, i. m. 165.

¹⁶ Vö. *Borovszky*: Szatmár-Németi 163.; *Györffy*, i. m. 165.

¹⁷ Magyar jelentése: vár.

5. Ez tehát az a táj, amelyen a sűrűn lakott és a gyéren lakott terület határvonalán – a 10–11. század fordulóján – megszervezi István király az egyik, az elsők között alapított királyi vármegyét, Szatmárvár központtal. István korában Szatmár határvármegye, amelynek keleti határa az országhatárig, a bizonytalan végeig terjedt, északon Borsova megyével, nyugaton a Nyírral (és a bihari hercegséggel) szomszédos.

Szatmárvár ellátását és kiszolgálását a vár alá rendelt falvak (*Udvári, Vasvári, Daróc, Madarász, Királydaróc* stb.) lakosai, a vár szolgálónépei biztosították.¹⁸

Szatmárnak határvármegyeként fontos szerepe volt István király korai államszervezetében. A központjául kiszemelt, a terepviszonyokhoz igazodó Szatmárvár, a megyében kiépített védelmi rendszer (gyepürendszer) biztosíthatta az országrész védelmét, valószínűleg a sóutat is, de érvényesíthette a királyi hatalom központosító akaratát is.

5.1. Egészen valószínűnek tartjuk azt, hogy azért telepítette István király Szatmárvár tőszomszédságába a bajor lakosságú *Németit*,¹⁹ és az is elképzelhető, hogy ő telepített (védelmi céllal) katonai segédnépeket a *Besenyők földjére, Böszörménybe*, (s ha székely telep volt) *Vácmánba*, s (talán) *Berendre*.

A fenti települések földrajzi helyzete (vö. 2. ábra) valószínűsíti elképzelésünket.

5.2 A *Vácmán ~ Vácmany* helynévvel jelölt területről – egykori földrajzi viszonyait tekintve – külön is el kell mondanunk, hogy védett település létesítésére kiválóan alkalmas hely, egyben a Szamos folyón történő szállítás ellenőrzésére is kitűnően megválasztott hely (volt).

6. Balás Gábor (Bodor György okfejtése nyomán) az északi székely szervezetekbe sorolja az *Adorján*, a *Halom* és a *Meggyes* nemet. A (nem) nemzetiség, illetőleg az ágnevek alapján a lehetséges székely telepek közé sorol több, az Alföld peremvidékén elhelyezkedő falut. Vizsgáljuk meg az ezekre vonatkozó (ismert) adatokat, mérlegeljük (a nyelvtudomány segítségével) a falunevek valószínű eredetét:

6.1.1. *Adorján* falu első írásos említése: 1262: *Adrián földje*.²⁰ Az *Adrián* és *Adorján* név eredetibb változata (vö. Ladó, 127); valószínűbbnek látszik személynévi, mintsem nemzetségnévi eredete. Régebben (állítólag) *Szent Adrián* volt a neve (vö. Szirmay 2:322).²¹

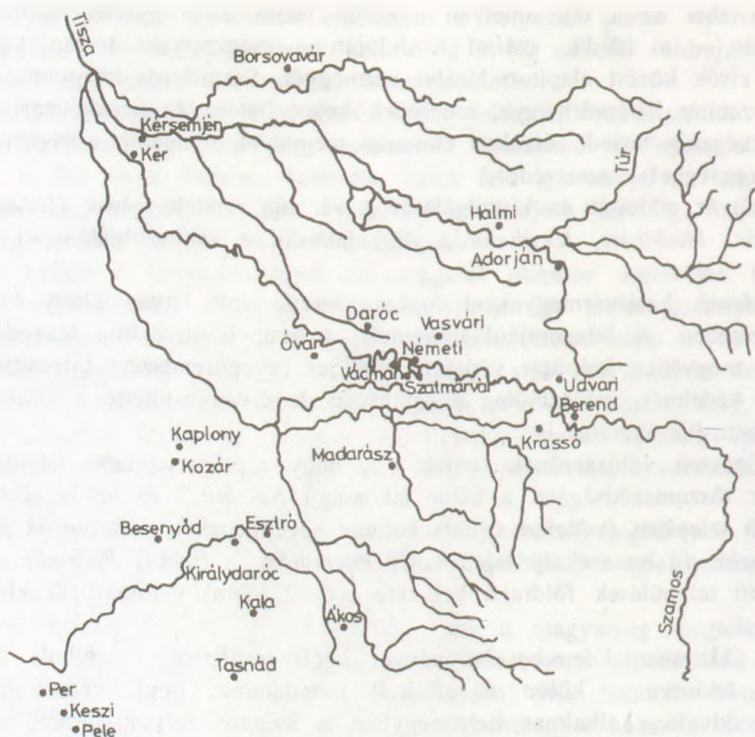
¹⁸ Az István király korabeli Szatmárvár birtokának szerkezetét nem ismerjük, az 1056-os összeírás elveszett (így ismeretlen a tartalma); vö. *Györffy*, i. m. 246), csak a jóval későbbi, 1592-es várbirtokszerkezet ismert (vö. *Borovszky*, i. m. 191). Valószínűleg a várbirtokra vonatkozik a Szatmárnémeti határában ismert *Ebes földje* történeti-földrajzi név is.

¹⁹ Az alapító okirat szerint Gizella királyné védelmére jöttek, 996 után (vö. *Györffy*, i. m. 116).

²⁰ Terra Adriani. Az *Adrián* név jelenthet származást, helyet (vö. *Kálmán Béla*: A nevek világa [második kiadás] Budapest, 1969. 24.), de az *Adorján* egyszerű apanévből keletkezett hn.-ként is ismeretes (uo. 69).

Megjegyzendő: 1191-ben *Adorján* az erdélyi püspök, a XIII. század végén Párizsban tanul az Erdélyből származó *Adrián* (vö. Ódon Erdély, I. 572, 217. Magvető Kiadó, 1986)

²¹ *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete. Budán, I. 1809., II. 1810.; forrást nem idéz. állítását nem sikerült ellenőrizni.

Szatmár sík vidéke (csak a tanulmányhoz szükséges falvakkal)

6.1.2. (A Szabolcs megyei) *Vaja* nevében a nyelvtudomány szláv személynevet sejt (FrNETsz. 676), más vélemények szerint talán török eredetű személynév (SzabSzatm. 133).

Ha azonban a *Vaja* is, a (viszonylag közeli) *Vácmán* is az *Adorján* nem egy-egy ágneve,²² nem kellene mellőznünk székely település voltuk lehetőségének a megvizsgálását sem.

6.2. *Halmi*²³ neve 1207-től ismert: terra *Holmy*. Névadási módjaink ismeretében a település 11. század végi vagy 12. századi keletkezésű. Minthogy a földrajzi név jelentése 'halomé', lehetne a *Halom* nem birtoklására (is) gondolni; az a (nép)etimológia, amely a név indítékául valamilyen dombot jelöl meg, azért valószínűtlen, mert a falu sem, temploma sem épült dombra. A faluban semmilyen domb, halom nincs.

6.3. *Meggyes* neve (okiratos előfordulásban) 1271-től ismert, de nagyon régi település, hiszen határában bronzkori leleteket találtak, s az Árpád-korban

²² Vö. Balás, i. m. 55, 101, 106.

²³ A Váradi Regestrumban is említett falu egykor Borsova megyéhez tartozott, később Ugocsához, ma Szatmár megye.

földvára is volt (vö. *Borovszky*: Szatmár 36.). Névadásának indítékául (névtani ismereteink szerint) elfogadható, hogy a táj jellegzetes növényéről, a meggyfáról nevezték el. Kérdéses azonban, hogy valóban olyan mértékben jellegzetes növénye volt-e a tájnak, hogy erről nevezték el a falut. (A kérdés körültekintőbb megvizsgálása során össze kellene vetni a Szabolcsban levő [Nyír]-*Meggyessel* is!)

6.4. A *Meggyes* nemmel semmiképp sem hozható kapcsolatba a Szatmár megyei *Meddes* falunév.²⁴

7. Az Alföld északkeleti részének 10–11. századi viszonyai, a kialakuló államban betöltött szerepe bizonyossá teszik, hogy ezen a területen (is) határőrfalvakat létesítettek. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy a határőrfalvak közt székely telepek is voltak. Ilyenek (szórványosan) létesülhettek a magyarság megtelepedésének időszakában is, de létesülhettek a Bécsi medence kiürítése után is.

Mind a *Vácmán*, mind a többi lehetséges esetben sokat segíthetne a kérdés tisztázásában a terület régészeti feltárása.

Feltételezésünket – ti. azt, hogy a *Vácmán* a Szamos folyót ellenőrző (katonai) település volt – a vázoltak alapján valószínűnek, további kutatásokra ösztönzőnek tartjuk.

²⁴ Nevét a *Meddes* patakról kapta, amely mellé települt, a víznév pedig valószínűleg a tisztázatlan etimológiájú m.**med* 'száraz, időnként kiszáradó' jelentésű alapszóból származik, s összetartozik a *meddő* 'kiszáradó' melléknévvel.

SZILÁGYNAGYFALU TELEPÜLÉSE ÉS NÉPI ÉPÍTÉSZETE

Földrajztanári és önkéntes néprajzi gyűjtő minőségemben, településföldrajzi beállítottságom és érdeklődésem révén már 1963-tól megkezdtem – kezdetben tanulóim bevonásával – munkahelyemen, *Szilágynagyfaluban* és a környékbeli falvakban (*Zovány, Búrgezd, Borzás, Bagos, Alsó-Valkó*) településnéprajzi jellegű megfigyeléseimet, kutatásaimat. Még ebben az időszakban feltérképeztem a még meglévő régi parasztházakat, gazdasági épületeket, megrajzoltam alaprajzukat és néhány fényképfelvétel is készült. Gyűjtőmunkámban főleg a századforduló körüli állapotokat vettem figyelembe. Igyekeztem, hogy csak a legnagyobb gyakorisággal előforduló lakóháztípusokat, azok szerkezeti megoldásait, a település építészeti képe szempontjából meghatározó jelentőségű adatokat rögzítsem. De ugyanakkor arra is törekedtem, hogy az építkezés táji változatait is tanulmányozhassam.

Az évek során gyűjtött anyag feldolgozása és értékesítése sokáig váratott magára. Az akkori kedvezőtlen politikai helyzet miatt a publikálási lehetőségek meglehetősen korlátozottak voltak. Néprajzi jellegű tanulmány alig vagy egyáltalán nem jelenhetett meg. A múlt népi hagyományainak felkutatása, még inkább az eredmények közkinccsé tétele egyenesen bűn volt.

A 70-es évek liberálisabb időszakában a korábban megkezdett munkát tovább folytattam. Közben több, monografikus értékű néprajzi munka is megjelent. Mint néprajzi gyűjtő számára e művek megjelenése nemcsak ösztönzést, buzdítást jelentett, hanem módszert, útmutatást a megkezdett, s most már szakszerűbb munka továbbfolytatásához.

Közismert, hogy neves néprajzkutatónk, *Kós Károly* és munkatársai már az 50-es évek elején végeztek néprajzi gyűjtést a *Szilágyság* néprajzilag egyik jellegzetes vidékén, az ún. *Tövisháton*. Kutatótevékenységük azonban nem terjedt ki a Szilágyság többi kistájaira, így a Felső-Berettyó mentére sem. A Felső-Berettyó mente az Alföld, Érmellék és a Kraszna mente találkozási fókuszában fekvő vidék mindmáig feldolgozatlan terület, sok a fehér volt. Figyelmem kiterjedt a gombfagaragás mesterségének kutatására, a vásárok és a népviselet még meglévő emlékeinek feltárására is. Fő gyűjtési területem azonban továbbra is a népi építészet maradt. Az évek során számos lakóházat bontottak le vagy a felismerhetetlenségig átalakítottak. A mezőgazdaság szövetkezetesítése folytán eltűnt számos gazdasági és terménytároló épület az udvarról, sok helyen a csűrök más funkciót kaptak. A sátorkemencére, a Szilágyság ősi tüzelőberen-

dezésére, a fecskesár- és a sövényfalú házakra már szinte alig emlékeznek. A falu, az udvar, a lakóház az utóbbi négy évtizedben teljesen átalakult, s már csak elvétve akad egy-egy hagyományos értelemben vett porta, csűr, lakóház. Különösen a 80-as években került lebontásra sok, száz évet is meghaladó lakóház, lakásberendezés. Ami megmaradt, az felbecsülhetetlen érték.

Terepjárásaim során több idős és középkorú embert szólaltattam meg, akik a falu emlékeinek, régi életének valóságos élő adattárai voltak. Ezúton szóljon számukra a köszönet. Dolgozatom tárgya tehát Szilágynagyfalu népi építészete. Település és telek, udvar, lakóház, gazdasági épületek, néhány, erre a vidékre jellemző vonásainak kiemelésével törlesztem ilyen irányú adósságomat anélkül, hogy munkámat befejezettek tekinteném.

Táj és történelem

A falukép kialakulásában igen nagy szerepe volt a földrajzi környezetnek. A táj irgalmatlan parancsa jelölte ki a művelési ágak színterét, de a falvak településének alakját is.

Nagyfalu a Partiumhoz tartozó Szilágyság délnyugati részén, a Berettyó teraszokkal kísért széles árterületén fekszik, közel Szilágysomlyóhoz. A falu annak a kis tájegységnek központja, mely nagyjából a folyót követi és délről északra haladva Alsó-Valkó, Szilágybagos, Szilágyborzás, Szilágynagyfalu, Búrgezd, Zovány és Ipp magyar református falvakat foglalja magába.¹ A közel nyolcszázéves és mintegy 3500 lelkes település nemcsak a Berettyó-felvidék, hanem az egész Szilágyság egyik legkorábbi és legnépesebb települése.

E kis táj területén csomósodnak azok a fontos, már a középkorban is ismert útvonalak, amelyek összekötötték a közelebbi és távolabbi környék településeivel (Szilágysomlyó, Zilah, Margitta, Nagyvárad, Csúcsa, Élesd), ugyanakkor a folyó jó átkelőhelyet biztosított a szomszédos, tőle délre fekvő tájegység, a Rézalja lakói számára.

A falu eredetileg a Berettyót kísérő teraszok ártérre néző peremén, az árvizektől védett magaslaton helyezkedett el és csak később terjedt ki a folyó jobb oldalán levő ártérre is.² A Berettyó mintegy 1,0–1,5 kilométer széles árterülete elhagyott medrek (morotvák), zugok (szugoj) kusza hálózatából áll. Mivel a folyó esése itt igen jelentéktelen, valamint a múltbeli malomépítkezések miatt több helyen erősen elmocsarasodott. Ma öntésiszappal és agyaggal kitöltött laposok, ártéri szintek termékeny talajai révén a földművelés (gabonatermesztés) és az állattartás színterei.

A Berettyó jobb oldalán húzódnak a Szilágysági dombvidékhez tartozó 300–350 m magasságú, délre, délnyugatra néző dombok (Nagy-Csicsó, Szóvárhegy, Rózsás). Az agyagos-homokos domborokon ősidők óta szőlőművelés és gyümölcsstermesztés folyik.

¹ Major Miklós, 1992. 16.

² A község lakói ma e településrészt *Braziliának* nevezi.

A falu természeti képe sokat változott az évszázadok folyamán. A kora középkorban még összefüggő cseres-tölgyes-ligetes erdők (Cserhát) ma már csak foltokban (Lapis-erdő, Kollát-erdő) vannak meg. Különösen a 18. század végi irtások következtében szorultak vissza az erdők. A mezőgazdasági művelés alá vont területek ma már tekintélyes részt foglalnak el a település mintegy 9000 kat. hold összterületéből.

A falu népének alapfoglalkozása a növénytermesztés (búza, árpa, kukorica) ugyan, de az utóbbi évtizedekben az ipar csirái is megjelentek (téglagyár, malomipar, gyümölcstárolás- és feldolgozás). Az árterületek nedvdús rétjei, a teraszfelszínek és dombok legelői az állattartásnak nyújtottak kiváló lehetőséget. A nagyfalusiak jó állattenyésztők hírében állottak a Szilágyságban. Állatvásárait főleg hízott ökröket hajtott fel, melyeket aztán debreceni, nagyvárad, svájci és olasz állatkereskedők révén értékesített.

A földrajzi tényezők mellett meghatározó szerep jut a történeti múlt településképet formáló hatásának.

A Felső-Berettyó mente ősidők óta lakott tája a Szilágyságnak. A falu határában található boronavásas temetkezési halmok azt bizonyítják, hogy a területet a honfoglalás előtt avarok és szlávok által megszállott és lakott volt. A honfoglaló magyar törzsek e vidéken nem létesítettek téli szállásokat, de a Berettyó mentén felhatolva völgyeit nyári legelőnek használták, s a Csolt nemzetség révén kerül Szilágysomlyóval (Vatasomlaja) együtt a Csolt nem birtokába még a 13. század elején.³ Nem ők voltak azonban e terület egyedüli birtokosai. Egy Szent László-kori oklevélszövegből tudjuk, hogy a 11. században *Napkor* és *Meszte* a *Bölénymezőnél* földdel és dézsmamentességgel kapcsolatos kiváltsággal rendelkezett. Ennek utódai a 13–14. században pedig a szomszédos Borzás környékén birtokoltak. Annyi bizonyos, hogy a 11. századra a magyar és szláv birtokosréteg itt állandó falutelepüléseket hozott létre.⁴ Ezek közé tartozott Nagyfalú is, melyet a Várad Regestrum 1213-ban, *Villa nogk*-ként említ. Később, a tatárjárás után birtokadományozások révén Nagyfalú, Zovány és Valkó földjeit Geregye nb. Pál országbíró kapta meg a királytól.⁵

Nagyfalú a 14. század közepe táján (1341) Dancs, krasznai főispáné és a század végén a 15. század legelején kerülhetett a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család kezébe, annak egyik törzsbirtoka lett.⁶ Letelepedésük idejétől kezdve a család és a település sorsa szinte elválaszthatatlan.

Nagyfalú a Hunyadiak korában kap mezővárosi rangot.⁷ Így vált egy szűkebb környék piaci, ill. mintegy 18–20 falu találkozási központjává. Mezővárosi státusát a 19. század végéig őrizte meg, amikor az 1876. évi közigazgatási átrendeződés révén községgé nyilvánították.

A 18. századi források szerint a domináló földbirtoklási forma a szabadfoglaláson, ill. a periodikus újraosztáson alapuló földközösség volt. A szántók,

³ Györffy György, 1987. 503.

⁴ Györffy György, 1987. 503.

⁵ Petri Mór, 1904. 117.

⁶ Iványi Béla, 1942. 325.

⁷ Petri Mór, 1904. 115.

rétek nem voltak elkülönítve, háromnyomásos határhasználati forma dívott. Ez azt jelentette, hogy a határból szántóföldként használt egész területet három részre, három nyomásra, vagy ahogy itt nevezték fordulóra osztották. Egyik harmada kötelező módon az őszi vetés céljait szolgálta, a második forduló tavaszi vetés foglalja el, a harmadik forduló pedig az ugar volt. Nagyfaluban azzal a különbséggel, hogy a tavaszt ugyanarra a helyre vetették. A háromnyomásos rendszer mindenképpen fejlődést jelentett a belterjesebb termelés felé. Ez a rendszer a földművelésen alapuló gazdálkodás érdekeit szolgálta.

A faluhatár egy részén a földesúri majorságbirtok, a Bánffyok birtoka feküdt. A másik részén a jobbágygazdák telki állománya. Az erdők és a legelők jórészt földesúri tulajdonban voltak, de volt a jobbágyoknak saját kezelésű legelője (úrbéres legelő) is. A földközösség rendszere a jobbágyfelszabadítással ugyan megszűnik, de a gazdák földje továbbra is több darabba fekszik a határban. A tagosítást mivel igen későn tudták megvalósítani (1886), gátolta a földművelési rendszer fejlődését, és csak ennek befejeztével lehetett korszerűbb gazdálkodást meghonosítani.

Nemcsak a művelési mód, hanem a szántóföld birtoklási módja is hatást gyakorolt a településre, arra, hogy magános vagy csoportos település jöne létre. 1848 után a telkes jobbágy birtokos parasztként kezdett új életet. Az ún. irtásföldekkel és az úrbéreseknek jutó területekkel egészült ki a földalapja. A magántulajdonban levő föld az akkor Szilágy megyében közel 85%-ot képviselt,⁸ a közbirtokossági csupán 11,5%-ot. Nagyfaluban is a nagybirtok és a nagygazdaság határozta meg az agrárviszonyokat és a mezőgazdaság fejlődését. Ugyanakkor akadályozta a nagyobb számú módos parasztság kiválását. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztika két nagybirtokost, nevezetesen gr. Bánffy Rózát és b. Bánffy Jánost, valamint három földbirtokost, Csernátoni Jánost, özv. Kovács Lászlónét és K. Nagy Ferencet jelöl meg. A fentnevezett birtokosok összesen 6213 kat. hold földdel és erdővel rendelkeztek, az összterület közel 70%-ával. A lakosság tekintélyes részét a földnélküliek tették ki. Különösen jelentős számú napszámos (mezei munkás) és cselédség élt a faluban, akik erős függőségben álltak a nagybirtokkal. A birtokkal rendelkezők között a középparasztság és a szegényparasztság a falu paraszttársadalmának a legnépesebb rétegét alkotta.

A mezőgazdaság fejlődésére igen nagy hatással volt a búza, a takarmánynövények és az ipari növények termesztésére irányuló igény. Ez szükségessé tette egy korszerűbb technikának (váltógazdálkodás) és üzemszervezésnek a bevezetését. Ilyen szempontból úttörő szerepet töltött be a Bánffy uradalom és néhány módosabb gazda birtokán alkalmazott mezőgazdasági gépek (gőzgép, cséplőszekrény, vetőgép, triőr stb.) alkalmazása. Végeredményben a 19. század közepi jobbágyfelszabadítást követően kibontakozó kapitalista fejlődés gazdasági virágkört teremtett a század végére, s ennek hatása nyomon követhető az építészeten a parasztság viseletének, életmódjának megváltoztatásában egyaránt.

*

⁸ *Egyed Ákos*, 1981. 228.

Szilágynagyfalu hajdani népi építkezésére, a használt építőanyagokra vonatkozóan levéltári adatokban, feljegyzésekben, leírásokban nem bővelkedünk. Középkori falufeltárások meg egyáltalán nem voltak. Azok az adatok, amelyek birtokunkban vannak főleg a középületekre (iskola, papilak, templom) vagy a nemesi udvarházakra, kastélyokra vonatkoznak.

Megnehezíti helyzetünket, hogy az 1859. évi tűzvész éppen a falu legősbibb utcáját, az Alszeget érintette. A többnyire paticsfalú, zsindelellyel vagy szalmával fedett lakóházak és gazdasági épületek a tűz martalékává váltak. E településrész közvetlenül a tűzvész után épült újjá, valószínű most már mérnöki tervezés alapján. Az ezután épült lakóházak közül néhány ma is áll, így értékes támpontokat nyújtanak számunkra.

A nemesi udvarházakra valamint a középületekre vonatkozó és meglévő adatokból így is igen értékes következtetéseket tudunk levonni. Elsősorban a használt építőanyagokra, a faltechnikára, a tüzelőberendezésre vonatkozólag. A nemesi építkezés módja minden bizonnyal hatott a jobbágyépítkezésekre is. A 18. század eleji (1703) és végi (1789) levéltári forrásokban utalást találunk a helyben kitermelt és hasznosított építőanyagokra. A szomszédos Bagoson az egyik udvarház ingatlanainak felleltározási irataiból a következőket tudjuk meg: „Az udvar közepe táján Észak felől vagyon egy simán ki bárdolt csecserefa talpokra épült ujj zsindeles Fedelű még egészen el nem készült udvarház”.⁹ Ugyanitt olvasható: „...szalmafedelű, sövény tapaszos oldalú cserefa ágasokra épült romlandó félben levő cseléd ház”. A feljegyzésekből az is kiderül, hogy fedéshez szalmát használtak nemcsak a lakóházak esetében, hanem a csűr-istállókat is ezzel fedték. „Vagyon ezen csűrös kertben egy cserefa ágasokra épített szalmával fedett meglehetősen állapotban levő csűr”, továbbá „az istálló szalmával fedett sövény tapaszos oldalú cserefa ágasokra épült”.

Igen értékes adatokat kapunk a tüzelőberendezésekre vonatkozóan is: „...veres kályhából épült parasztos kementze” majd megjegyzi, hogy az udvarház ablakai „lantornásak”, „ajtaja gyalulatlan fenyődeszkából, fasarkokon forog, a zárja fa”. Az 1703. évi összeírásban azt is feljegyezték, hogy a kementze „belülfűtős”.

A levéltári adatok többek között a lakóház belső tagolódására is fényt derítenek. Az egyik jobbágház összeírásánál feljegyezték, hogy annak „pitvarát inkább konyhának lehet mondani, mert főzésre vagyon készítve”. A telek besosztásának rögzítésekor „csűrös-kert”-ről, „gyümölcsös kert”-ről, és „veteményes kert”-ről tesznek említést. A telek pedig „sövény kerttel vagyon békerítve”. E forrásokból tudjuk meg azt is, hogy az udvaron „alma aszaló” sőt „igen jó commoditású Jég verem” is állott.

A népi építkezésre vonatkozó néhány történeti-néprajzi adatok felsorakoztatása után a napjainkban még meglévő tárgyi emlékanyag és egyes öregek és mesterek által megőrzött hagyomány felelevenítésével és tanulmányozásával a szilágynagyfalui népi építészetet szeretném a továbbiakban a teljességre törekvés nélkül bemutatni.

⁹ Urbaria et conscriptiones Fasc. I. Nr. 16. 1798.

A település az emberi tevékenység színtere, lakhely és munkahely. Megjelenési formája a falukép, mely tartalmazza a táj és az ember viszonyát, a településnek a térszíni formákba való beilleszkedését, a gazdasági szintet, múltat, jelent, az állandóságot és a változást. „A település mai képe – írja Eperjessy Károly – tehát a község formája, az utcakép, a telkek beosztása, a megülésrendje és az egész határ a földrajzi, történelmi-társadalmi és gazdasági tényezők együttes hatásaként jött létre”.¹⁰

Az előbbieken már említettem, hogy az egyes falutípusok – magányos és csoportos – kialakulásában a föld birtoklásának módja és a szántóföldi művelés volt a meghatározó szempont. *Szilágynagyfalu csoportos település*. A múlt század végi tagosítás nem volt ugyan hatással a településre, nem keletkeztek tanyák, azonban az első világháború utáni bárói birtokok eladása – egy tagban levő földterületeket módosabb gazdák vásároltak föl – folytán kialakult bizonyos tanyásodási folyamat (Korláti-tanya, Ősz György tanyája, Lengyel-féle tanya, Tag) mind ekkor alakult ki.

Ha a II. József idején a faluról és határáról felvételezett térképet tanulmányozzuk, szembetűnik, hogy már ekkor fejlett utcahálózattal rendelkező település volt és viszonylag szabályos alakzatot mutatott. Tulajdonképpen az alszegi Nagy utca és a folytatásában levő Kis utca által alkotott tengely szeli ketté ÉNy–DK irányba. Az Alszegi út mely a falut a szomszédos Zovánnyal kötötte össze, már a középkorban említett (1341: Via publica) közútnak a része.¹¹ Ez a fontos, átmenő forgalmat lebonyolító út a múlt század ötvenes éveiben megépített köves út miatt vesztette el jelentőségét és a későbbiek folyamán egyszerű mezei úttá alakult. Ez a falut keresztlélő út a falu közepe táján kiszélesedett és térré alakult. Itt épült fel a 15. században a ma is fennálló református műemléktemplom, de itt kaptak helyet az országos- és hetivásárok is. Ez a kiszélesedő, kissé az út irányvonalában elnyúló teret tekintjük a község településmagjának. Ma is Piac-témekek nevezik.

A Piac-tér közvetlen szomszédságában, attól többnyire északi irányba, a Berettyó mellett egy másik települési magot is jelez a térkép. Ez az alszegi Kis utca, Víz utca (1557: Feredős utca) valamint a felszegi Nagy utca találkozásánál szélesedett térré, ahol a Bánffy uradalmi központ és annak belsőége (udvar, udvarház, gazdasági épületek, csűröskert) települt még a 15. század elején.

A Víz utca két oldalán helyezkedtek el a jobbágytelkek egy része. Később, a 18. század végén, a 19. század elején épült fel a Bánffyák árkádos, földszintes, valamint az emeletes, klasszicista stílusú kastélya, majd a jelen század 30-as éveiben a katolikus templom.

A falu tagolódása főleg utcák szerint történik. Megkülönböztetjük a már említett *Alszeg*-et, mely teljesen az árvízmentes szintre épült és a valamivel magasabbra épült *Felszeg*-et. Az *Alszeg* a régibb, így tudják az öregek is. Tu-

¹⁰ Eperjessy Károly, 1966, 55.

¹¹ Petri Mór, 1904, 118.

lajdonképpen egyetlen utcából, – az alszegi Nagy utcából áll. Nemcsak a leg-hosszabb utcája a falunak, hanem a legnépesebb is. Etnikailag teljesen magyar. Ehhez az utcához kapcsolódott a Bánffy uradalomtól kiinduló a 15. században már meglévő Víz utca. Alsó részét az áradó víz gyakran elöntötte. Talán innen ered elnevezése.

Az Alszeg mindkét oldalát szabályos rendben, korábban szélesebb, majd egyre keskenyebbé váló szalagtelkes porták kísérik. A telkek most már szinte egyforma szélességűek és felnyúlnak a határig (Kert-felett). A Felszeg teljesen árvízmentes és ugyancsak két egymással párhuzamosan haladó utcát foglal magába: a felszegi Nagy utcát és a felszegi Kis utcát. Az Alszeg és a Felszeg két párhuzamosan haladó utcáját több helyen egymással ún. sikátorok kötik össze. A Berettyóra kifutó sikátort a helybeliek *sigének* nevezik.

Déli irányból, szinte merőlegesen torkollik a Piac-terre a jóval későbbi (18. század) telepítésű *Buda* utca. Ez az utca a falu legmagasabban fekvő részén keletkezett. Itt van a falu 3 temetője is. Ugyancsak 18. századi telepítésű a *Csusznya* utca, és a falu két főutcáját délen összekötő *Hóstät*. Ezeket az utcákat főleg román zsellércsaládokkal telepítették be, feltehető, hogy földesúri betelepítéssel állunk szembe. Itt épült görögkatolikus fatemplomuk is.

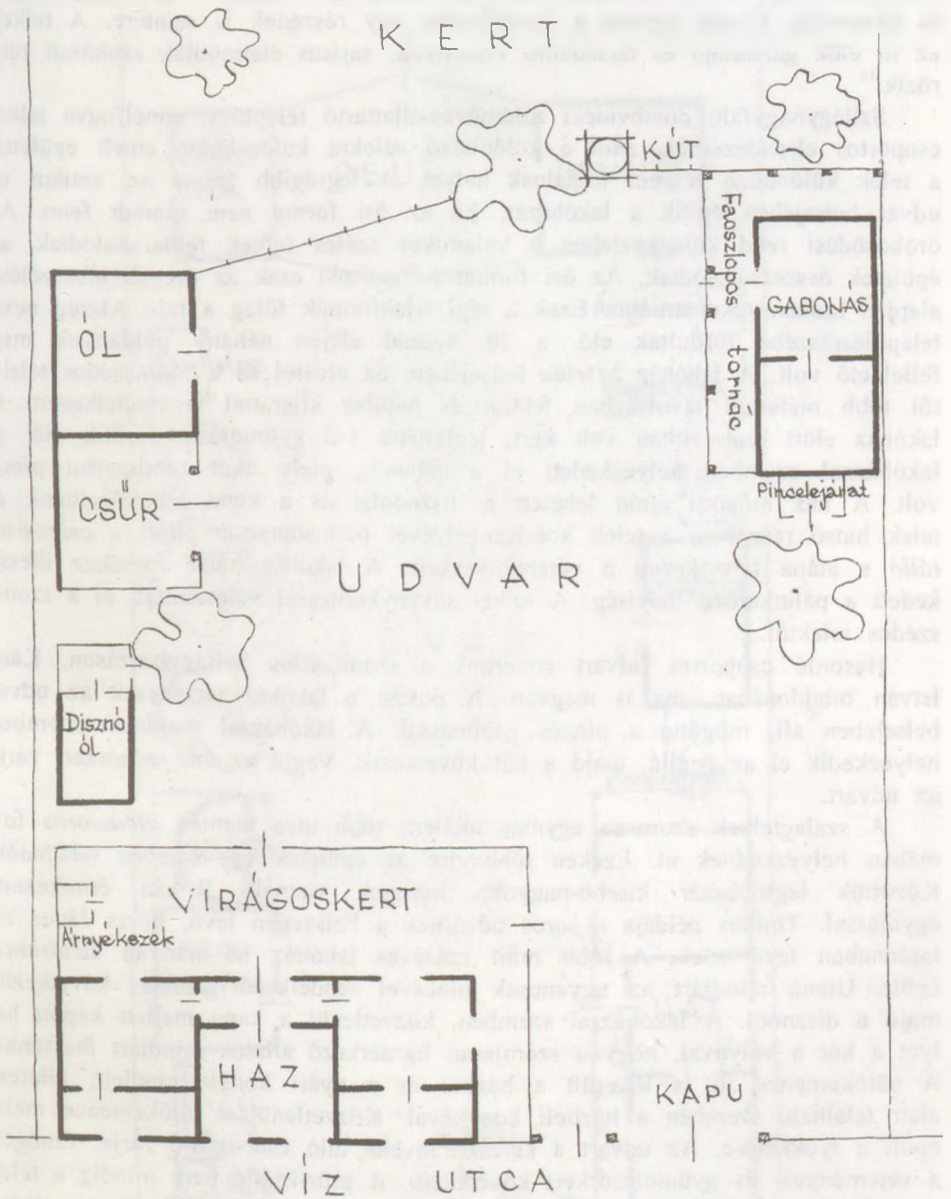
A II. katonai felmérésű térképen a településszerkezetben már jelentős módosulás látható. Szinte derékszögű utcahálózatot ábrázol. Az utcák vonalai kiegyenesedtek, megszűntek a „rendsztelen elhelyezkedésű építkezések” a jobb közlekedés és a kisebb tűzveszély érdekében. Itt arról van szó, hogy az 1859. évi tűzkatasztrófaból tanulva az Alszeg újratelepítése már hatósági intézkedések révén, mérmókirányítással történt. Hasonló kiigazításokat a falu többi településrészében is végeztek.

A szaporodó népesség következtében (1890: 1922 fő), az alszegi út folytatásában új településrész kezd a 19. század végén körvonalazódni. Neve: *Kisfalú*. Teljes beépítése a két világháború között időszakban és a második világháborút követő években történik.

A falu alaprajzában lényeges módosulás csak a jelen század derekától kezdve áll be, amikor az 1924-es és az 1945-ös földreformok során a bárói tulajdonban levő földeket kisajátították, majd betelepítették. A magyar impérium alatt (1940–1944) néhány *Olcsa* ház is épül a Berettyó jobb partján, az ún. *Brazília* negyedben.

A falu tehát a Berettyóhoz, annak DK–ÉNy folyásirányához és a terepadottságokhoz (teraszfelszínhez) igazodó, állandóan osztódó, örökségek révén feldarabolódott *több utcás, szalagtelkes település*.

A 19. század végétől megélnékülnek a vásárok. Az eddigi négy országos vásár helyett évente hatot tartanak. A gazdasági élet stabilizálódása, a növénytermesztés, ezen belül a búzatermesztés fellendülése, s az eddigi külterjes állattartás belterjessé alakulása, a század végi vasútépítés befejezése, mind olyan tényező, melyek egy ésszerűbb, komfortosabb építkezést, a falu képének megváltozását idézték elő, de mindenképpen megőrizve a település történelmi arculatát. A Piac tér polgárosultabb jelleget vesz fel, néhány barokkos jellegű parasztház és középület épül. Üzletek, kisipari műhelyek nyílnak.

Csoportos elrendezésű gazdagparaszti telek

A *Telek* a település legkisebb egyége. Formája, elhelyezkedési rendje határozza meg a falu alaprajzát. Nemcsak lakóhely, a paraszti gazdaság irányító központja, hanem egyben a gazdálkodás egy részének is színtere. A telkek az itt élők gazdasági és társadalmi viszonyait, sajátos életmódját, szokásait tükrözik.¹²

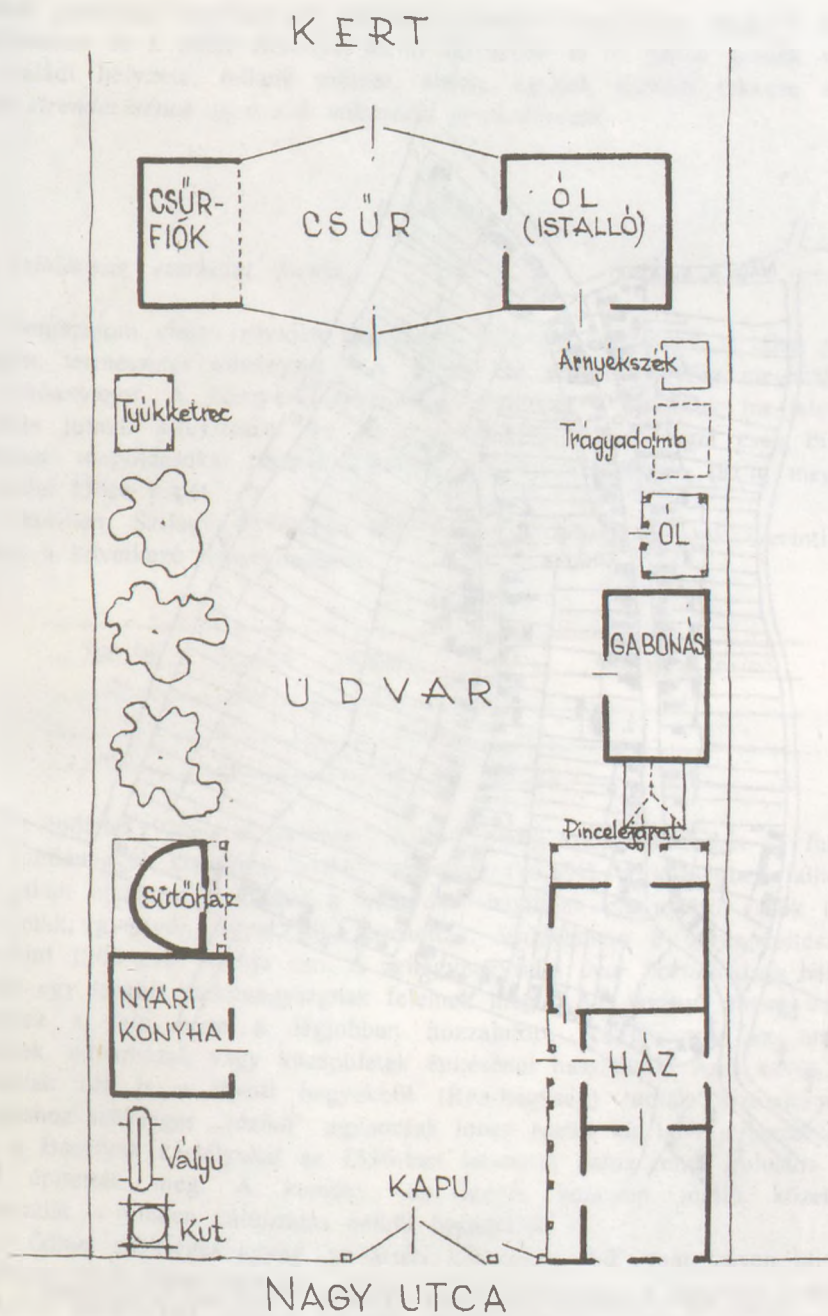
Szilágynagyfalu dombvidéki földműves-állattartó település, ennél fogva telkei csoportos elrendezésűek, ahol a különböző célokra külön-külön emelt épületek a telek különböző részein foglalnak helyet. A legrégebbi forma az, amikor az udvar belsejében építik a lakóházat. Ez az ősi forma nem maradt fenn. Az örökösödési rend következtében a valamikor széles telkek feldarabolódtak, az épületek összezsúfolódtak. Az ősi formát (csoportos) csak az öregek elbeszélése alapján tudtam rekonstruálni. Ezek a régi telekformák főleg a falu Alszeg nevű településrészébe fordultak elő, a 20. század elején néhány példányuk még fellelhető volt. A lakóház a telek belsejében, az utcától és a szomszédos telektől több méternyi távolságban feküdt és hátsó kijáráttal is rendelkezett. A lakóház előtt csak ritkán volt kert, legfeljebb 1-2 gyümölcsfa fordult elő. A lakóházzal szemben helyezkedett el a gabonás, mely alatt rendszerint pince volt. A ház mögötti ajtón lehetett a disznóólat és a kútat megközelíteni. A telek hátsó részében, a telek hossz tengelyével párhuzamosan állott a *csűrös-istálló* s utána következett a veteményeskert. A lakóház hátsó részéhez illeszkedett a pálinkafőző helyiség. A telket sövénykerítéssel választották el a szomszédos telektől.

Hasonló csoportos udvart ismerünk a szomszédos Szilágyborzácson, Kása István tulajdonában, ma is megvan. A portán a lakóház ugyancsak az udvar belsejében áll, mögötte a pincés gabonással. A lakóházzal majdnem szemben helyezkedik el az istálló, majd a kút következik. Végül az ún. *szénáskert* zárja az udvart.

A szalagtelkek szorosan egymás mellett, több utca mentén *utcássoros* formában helyezkednek el. Ezeken többnyire az épületek egyvégtében találhatók. Közöttük legtöbbször kisebb-nagyobb hézagok vannak. Ritkán érintkeznek egymással. Tipikus példája a soros udvarnak a Felszegen levő, Főrzs János tulajdonában levő telek. A több mint százéves lakóház itt már az utcafrontra épült. Utána mindjárt az ugyancsak pincével rendelkező gabonás következik, majd a disznóól. A lakóházzal szemben, közvetlenül a kapu mellett kapott helyet a kút a vályúval, hogy a szomszédosan hazaérkező állatok mindjárt ihassanak. A sütökemence itt is kikerült a házból és a nyári konyha mellett, féleresz alatt található szemben a házbeli konyhával. Közvetlenül a sütökemence mellé épült a tyúkretrec. Az udvart a keresztirányban álló csűr-istálló zárja. Emögött a veteményes- és gyümölcsöskert következik. A csűr-istálló nem mindig a telek hossz tengelyére merőlegesen, gyakran előfordul, hogy azzal párhuzamosan épült, de ilyenkor a lakóháztól távolabb.

„A különböző rendeltetésű épületek udvarbeli elhelyezkedésének normáit – írja Kós Károly – elsőrendűen a helyi népi gazdálkodás módja, közelebbről a

¹² Kós Károly, 1978. 21.

Soros elrendezésű középparaszti telek vázlatrajza

Szalagtelkes és teleklábas településrend (Cusznya és Buda utca találkozásánál)

családi gazdasági tevékenység szokásos mozgásai határozták meg.”¹³ Szilágynagyfaluban és a többi Berettyó menti falvakban is az egyes gazdák vagyoni és családi helyzete, telkeik mérete, alakja, égtájak szerinti fekvése a *telek belső elrendezésének igen sok változtatát eredményezte.*

A lakóház

Építőanyag, szerkezet, forma

Dolgozatom elején röviden bemutatott földrajzi adottságok – talaj, vízrajz, éghajlat, természetes növényzet – a tájban élő ember számára meghatározzák az építőanyagot. A környezet nyújtotta építőanyag a hajlékok megjelenésformájában jutnak kifejezésre. Az adott építőanyag tulajdonságai csak bizonyos szerkezeti megoldásokat tesznek lehetővé, a szerkezeti forma pedig megszabja az épület külső képét.

1964-ben, Szilágynagyfaluban 809 lakóháza építési anyagok szerinti megoszlása a következő képet mutatta:

Vert fal	Vályogfal	Tégla- fal	Fa	Más anyag (patics)
523	153	130	8	4
%-ban				
64,2	19,1	15,3	0,9	0,4

Az épületek 97%-a a cseréppel, 3,0%-a pedig szalmával fedett. A falat alkotó építőanyagok kizárólag ásványi eredetűek (96,6%). A községben falhoz fát igen ritkán alkalmaztak, habár a környéket hatalmas kiterjedésű erdők (tölgy, cser, bükk, gyertyán, köris stb.) borították. Vidékünkön a boronaeépítészetnek több mint 1300 éves múltja van. A szilágynagyfalui *avar boronaváz* halomsír méretei egy kisebb szobanagyságnak felelnek meg.¹⁴ Az ásványi anyag volt az, amelyhez a falu népe a legjobban hozzájutott. Követ csak az uradalmi kastélyok, udvarházak vagy középületek építésénél használtak. Ami kevés követ használtak azt is a távoli hegyekből (Réz-hegység) tudták biztosítani. Az alapozáshoz szükséges „rézikő” ugyancsak innen került ki. Igen jellemző példa, hogy a Bánffyok kastélyukat az 1556-ban lebontott pálos rendi kolostor anyagából építették meg. A kemény, de mégis könnyen málló kőzetet – csillámpalát – minden változtatás nélkül használták.

A falhoz szükséges agyag, az ártéri „füvényes föld” már bőven állt rendelkezésre. Volt olyan időszak, amikor a falu lakossága a határban emelkedő avar-szláv temetkezési halmok anyagát hordta szét és építette be lakóházába. Már a múlt század végén néhány vályogvető is létesül. A helybeli téglá- és

¹³ Kós Károly, 1978. 25.

¹⁴ Tóth János, 1961. 12.

Módos gazda lakóháza. Épült 1893-ban. Szemben gabonás, alatta pince

1860-ban épült parasztház udvart homlokzata

Lakóház és deszkaoromzatú homlokzata

cserépgyár megépülésével fokozatosan terjedni kezd a cseréppel és téglával történő építkezés. Végérvényesen eltűnnek a szalmafedelő házak.

A fa kitermelése és használata a 19. század elején meglehetősen korlátozott volt. Az erdők földesúri tulajdonban voltak és csak meghatározott időben és mennyiségben termelhettek ki fát, akkor is „csupán a gaz alya fa engedtetett” meg.¹⁵

A 19. század végén, a vásárok megélénkülésével egyre könnyebben lehetett fához (fenyő) jutni. A Nyugati havasokból – Csúcsa környékéről érkező román szekeresek keresztgerendáknak, szarufáknak való szálfát, deszkát, lécet, zsendelyt árusítanak.

Lényeges változás áll be az építőanyagok használatában az 1859. évi tűzvész után. Ahogy már említettem ekkor égett le az Alszeg szinte teljesen. A tűz erőteljes terjedését éppen a szalmával és zsendellyel fedett, paticsfalú lakóházak segítették elő. A tűzvész után tértek át a tűznek jobban ellenálló vert falú és cseréppel fedett házak építésére.

A népi építészet anyagi meghatározóinak ismertetése után megjegyyezni kívánom, hogy a Berettyó menti falvak építkezésében *következetes egyszerűség*, puritánság a jellemző. Nem törekedtek a nagyobb méretű díszesebb épületek megépítésére, sem a mesterségbeli tudás fitogtatására. Az épületek egyszerűsége mellett a célszerűségekre való törekvés volt a jellemző. Nincsenek díszes kivi-telezésű tornácok, egyszerűek, díszítetlenek az oromfalak, a kandallós tüzelők is

¹⁵ Trócsányi Zsolt, 1966. 118–119.

Módos gazda gabonása

itt voltak a legegyszerűbbek. A kisnemesi kúriákon fellelhetők a Bánffyak uradalmi épületein fellelhető stílusjegyek (barokk), főleg az eresz alatti vakolat kivitelezésében.

A lakóházakat felépítő faltípusok közül községünkben a következők terjedtek el: *fecskerakásos* („fecskesár”), *patics*, *vertfal*, és *vályogfal*.

Fecskesárból főleg a zsellérházak épültek. A polyvás sarat lóval tapottatták majd apránként villával rakták fel. Két napig száradni hagyták, majd újból raktak egy réteget. Mindezt addig folytatták míg a fal el nem készült.

A paticsból készült ház 1859-es tűzvészig volt közismert, de egyes utcákban (Csusznya, Hóstát) paticsból még a századforduló táján is készítettek lakóházat. A talpgerendákba felállított sasok közé vízszintesen *riglifákat* helyeztek és ezeket függőlegesen fűzfavesszővel fonták be, meggyúrt sárral töltötték ki, kívül-belül több rétegbe megtapasztva eléggé szilárd falat nyertek.

A múlt század derekától kezdve a vályog lett a közkedvelt és viszonylag olcsó építőanyag. Az ebben az időben épült házak kivétel nélkül mind vályogfalúak. A vályogot cigány vályogvetők készítettek s méretük 25x30x12.

A *vert- vagy döngölt fal* érdekes módon nem a múlt század, hanem a jelen század faltípusa. Igazi elterjedésük az első világháború utáni időszakra tehető. A második világháborút követő években pedig kizárólag vert falú házak épültek a községben. Téglából csak a 70-es évektől kezdve kezdtek építkezni.

A vert falhoz igen kedvelték a *halomi földet*, a Berettyó árterületén levő *bikaszemes föld-et*, gyengébb minősége miatt csak ritkán használták. Általában egy házhoz 150 szekér föld kellett és a gazda által felfogadott mester 10–15

napszámossal dolgozott. A földet szalmával jól összegyűrták, ill. három-négy ember kapával jól *megdolgozta*. Egy méter távolságra, 50 centi mélyen ún. landinákat (sasokat) állítottak fel, melyek közé mindkét oldalra deszkákat helyeztek. Ezek közé került az alaposan összekevert sár. A sárt skatulyában szállították a falhoz. Az így berakott sárt az ún. *döngölővel* 4-5 ember jól megdöngölte. Egy sor elkészülte után a deszkákat feljebb emelték. Az elkészült nyers falat a mester *lefüggőzte*, hogy a fal egyenes és főleg függőleges legyen, majd *falpucoló ásóval* szép simára lefaragták. A falban kötésként két sorban gyertyánfát helyeztek, hogy biztosítsa a fal szilárdságát. Alapként a vert falhoz *rézikövet* használtak.

A vert fal nem került sokba az építetőnek, emellett kiszáradva jó meleget biztosított a családnak. Híres vertfalkészítő mester a zoványi származású Bréda Sándor volt.

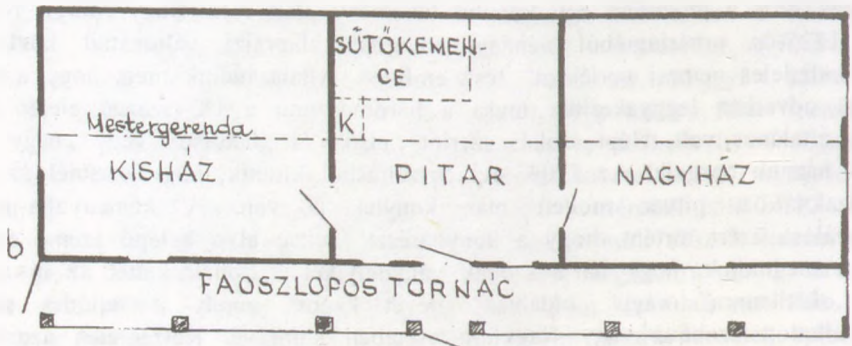
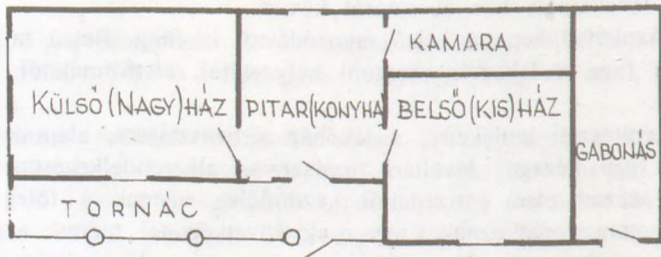
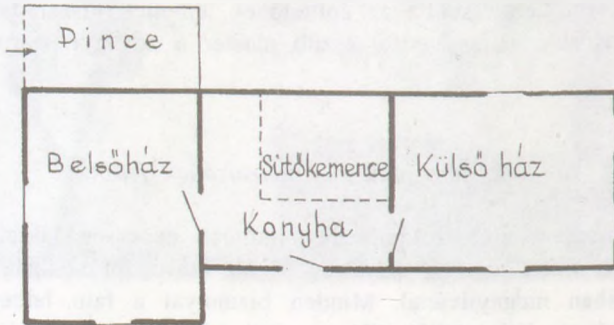
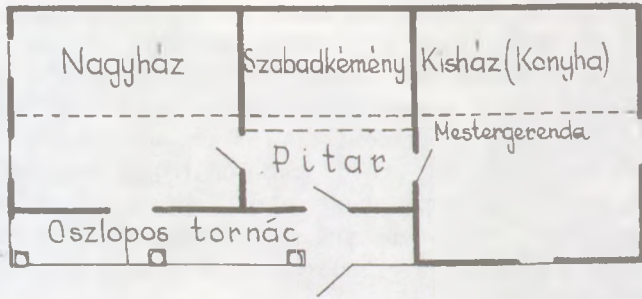
A lakóház térbeosztása, alaprajzának fejlődése

Nagyfalut mindenekelőtt földművelő állattartó népesség lakta. A lakosság ezen foglalkozása mind a régi, százéves házak külső formájában, mind pedig belső tagozódásában megnyilvánul. Minden bizonnyal a falu lakterületén elterjedt két vagy három helyiségből álló paraszti lakóházak az őseinknél egykori téli szállásból kialakult egysejtű ház leszármazottjai és belső tagolódásában a kelet-európai lakókamrás ház beosztását követi.

A lakóház külső képe a belső tagozódástól is függ. Belső tagozódása természetesen függ a lakosság vagyoni helyzetétől, életformájától, igényétől, a hagyománytól.

A múlt építészeti emlékeire, a lakóház térbeosztására, alaprajzi fejlődésére vonatkozólag igen hézagos levéltári forrásanyag áll rendelkezésünkre. Utalások csak a 18. század első évtizedeitől kezdődőleg vannak s főleg az urasági épületek állapotára vonatkoznak. Ezért csak következtetni tudunk a paraszti házlékok építési módjára, térbeli tagolódására. A már említett 1703-as összeírás¹⁶ egy udvarházat említi a város végén, Bagos felől, ebben „két ház s egy pitvar, a házak közt a pitvarban egy konyha fakémény alatt”. B. Nagy Margit Nagyfalun 1725-ös urbáriumából néhány udvarház alaprajzi változatait közli és „szalmafedeles nemesi curiákról” tesz említést. Általa tudjuk meg, hogy a népi jellegű udvarház leggyakoribb típusa a háromsztatú a 18. század elején már szinte általános volt. Népi szokás szerint „első” és „hátulso” vagy „nagy” és „kis” háznak nevezik. Az 1703. évi összeírásból kitűnik, hogy ezeknél az udvarházaknál a pitvar mellett már konyha is van. A kéményalj-pitvar különválása azért történt, hogy a konyharészt „rejtse el a belépő szeme elől”. Azt is megtudjuk, hogy ha a szobák valamelyikét osztották ketté, az új helység „oldalkamra” vagy „oldalház” nevet kapott, amely a fejlődés során átalakulhatott szobává vagy Nagyfalun esetében kamrává. Kétségtelen azonban,

¹⁶ Petri Mór, 1904. 126–127.

Lakóház alaprajzok

hogy itt is akárcsak Erdély szerte az ősi forma az *egysejtű* lehetett. A 60-as években, amikor gyűjtőmunkámat megkezdtem egysejtű parasztház alig volt a faluban. A Hóstát nevű településrészben Kovács Margit tulajdonában van egy hasonló, melyet később egy másik egysejtűvel toldottak meg. A konyhának nevezett helyiséget fásszinként használta. A konyha padozatlan mennyezettel készült, a ház tornác nélküli, ácsolt deszkaajtón lehet bejutni, amely az udvarról nyílik. Kicsiny, 60x60 cm-es ablakokkal rendelkező ház a 19. század elején épülhetett.

A 19. század közepétől épült lakóházak kizárólagosan hármastagozódásúak. Ezeknek közös bejárata a *pitaron* keresztül történt. A pitarból lehet egyrészt az „első” házba vagy „nagy” házba, másrészt a „belső” – vagy „nagy” házba, régen kamrába jutni. A pitarban sütökemence volt, fölötte szabadkémény, melyen a füst távozott. 1993-ban egy sütökemencés ház volt a faluban Somogyi Lajos Kis utcai lakos tulajdonában. A sütökemencék a második világháborút követő években kikerültek az udvarra, a *pitvar pedig átalakult konyhává*. A padlásfeljáró hátul vagy a tornácba kapott helyet. Az utca felőli szoba így változott át tisztaszobává, s ha a család népes volt az öregek behúzódtak a hátulsó házba. A kétszobás-konyhás-oldalkamrás ház már a magasabb igényeket elégítették ki.

A tornác

A tornác újabb keletű házelem. Először a helybeli nemesi kúriák épültek tornáccal, majd innen terjedhetett el a paraszti építkezésben is. A már sokszor idézett 1798-as konskripció cserefedeszkákból kirakott „padimentumú tornácz”-ot említ. „A szilágysági házak legújabb és legkezdetelegesebb része – írja Kós Károly – a ház földjével egy szintre feltöltött és letapasztott keskeny házalja, töcik (töltés) és az ebből fejlesztett tornác.”¹⁷ Azt is megjegyzi, hogy „az ágasfás-mestergerendás paticsház csak a külön – többnyire utólag – eléje helyezett tornácig juthatott el. Nagyfaluban a régi lakóházak néhány esettől eltekintve, mind tornáccal épültek s tulajdonképpen a keresztgerendáknak 1–1,20 méterrel való kijjebb eresztése és azok oszlopokkal történő alátámasztása révén keletkezett.

A szilágynagyfalusi tornácok többnyire egyszerű faoszlopos alátámasztású tornácok. Ritkábban előfordulnak téglából kirakott, oszlopos vagy bolthajtásos, klasszicista jellegű tornácok is. A tornác egy primitív változatával találkozunk ugyancsak a Hóstát utcában (Guj-sikátorban) 1980-ban még fennálló lakóháznál. A tornácot *lopott* tornácnak is nevezhetnénk, amennyiben a pitvarból szakítottak ki számára egy félméternyi helyet, ugyanazon tetősík alatt, hogy a bejáró védve legyen.

A tornácok egy gyakoribb formája a nyílt tornác, melynek csupán két végét zártak le téglafallal, rajta szellőzőnyílásokat hagyva. A tornácok jó része

¹⁷ Kós Károly, 1974. 22.

azonban könyöklőgerendával és deszkázattal készültek, melyekbe deszkás félajtókon lehet bejutni. A tornácok általában a lakóház udvar felőli oldalát díszítik, de vannak az utca felőli oldalon megépített tornácok is. Előfordulnak olyan lakóházak, ahol a tornác kisház felőli végét mindhárom oldalról befalazzák, hogy ezáltal kamarát nyerjenek, vagy a konyha előtti tornácot verandává alakítják át, s a tornácot egész hosszúságában beüvegezik. A tornácok teljesen díszítésmentesek, a gerenda eredeti alakját meghagyva négyszögletesek. Hasonló egyszerűséggel, szinte minden cifraság nélkül történik a bedeszkázása is. Menyendezetük deszkázott.

Tetőszerkezet és tetőformák

A korábbi ágasfás-szelemenés paticsház nem tett szükségessé bonyolult tetőszerkezet-kialakítást. A 19. század második felében épült házakra a *mestergerendás-szarufás* tetőszerkezet a jellemző. A kakasülős szarufák mindkét végükkel a *folyógerendákon* nyugszanak. A tetőzetet alkotó fa korábban cserfából, tölgyfából, majd a század vége felé egyre jobban terjed a fenyőfából készült, gerendás tetőszerkezet. Eleinte faszeggel, majd kovácsolt szeggel rögzítették a gerendákat egymáshoz. Nagyfaluban a gerendák összeillesztésénél az ún. *fészekcsapolást* alkalmazták és alkalmazzák ma is. A ház hosszában haladó mestergerendára az építés éve és az építetők neve került. Az egyik Kis utcai ház mestergerendáján az 1783-as évszám olvasható. Kocsis Berta 1848-ban épült lakóházának mestergerendáján ez van írva: Általában renováltatott és az által amikor az új egyesület lett. Ép. Fazakas J. és felesége Nógrádi M. 1848-ban november 10. B. É. (Boldog éveket éljenek alatta.). Nógrádi Ferenc Alszegei Nagy utca 193. sz. alatti lakóháza mestergerendáján pedig ez van írva: 1860-ba készült a Nagy Isten segedelme jó emberek által Nográdi János építte Tötös Klárával október 10. Vannak a falu fontosabb eseményeit (tűzvész, árvíz) feltüntető és megőrkítő feliratok is. „1868-ba szeptember 7-én leégett e ház minden épületestől. Torkos György felépíttette Isten segedelmével 1869-be. Ugyanezen évben február 15-én nagy mennydörgés volt.”

A lakóház mennyezete cserefadeszakából majd fűrészelt fenyőfából készült. Felülről lepadolják és lóganés sárral vastagon bekenik, hogy a szobák melegét megőrizze.

Szilágynagyfaluban a régi házak szinte kizárólagosan *nyeregvetős* megoldásúak. A tetőt szalmával (teregetett rozsszalma), ritkábban náddal, bükkfázszindellyel, majd cseréppel (hódfarkú) fedték.

A háromszög alakú oromzat készülhetett paticsból, de leggyakrabban vályogból épült fallal zárult. A századforduló után egyre gyakrabban jelennek meg a deszkaoromzatok, főleg akkortól, amikor az építető olcsón hozzájuthatott a jó minőségű faanyaghoz. A vályogból készült oromzatokat vakolták és széles vakolatszeggel látták el. A még meglévő oromzatok közül a legkorábbi 1893-ban készült a Víz utcában. Az oromzat közepe táján az évszám és a szellőzőnyílás helyezkedik el.

Tüzelőberendezés

Fejlődésében ugyanazokat a fokozatokat követi mint az egész tájegység vonatkozásában. Szerkezetének változásai kihatottak az egész lakóépület fejlődésére.

A tűzhely a lakóház legősibb „berendezési tárgya” írja Kós Károly – mely hosszú fejlődés eredményeképpen jött létre.¹⁸ Nagyaluban a keleti háztípusra, belül fűtős, ún. kandallós-tüzelő (sátorkemence) volt a jellemző. Kós szerint a tűzhelyes-kemencés-sátoros-kürtös-vakkéményes tüzelőrendszer a múlt században még a Szilágyság falvaiban kizárólagos volt.¹⁹ Ez a kandallós-kemencés tüzelő volt a nagyalusi népnek is a hagyományos tüzelője, habár az 1960-as években élő idős adatközlők még hallomásból sem ismerték. Minden bizonnyal régen kikerülhetett a házból, hiszen semmi jelét nem találtam valamikori jelenlétéről. Egyébként ez a tüzelőberendezés volt jellemző a szomszédos Sebes-Körös völgyi magyarság körében is.²⁰ Maga R. Vuia ismert román etnográfus szerint is a kandalló-kályhás-kemencés tüzelő a régebbi típusú tüzelő, mely a Biharban és Szilágyságban igen elterjedt tüzelő volt.²¹ A már sokszor említett 1703. évi összeírás a Bánfi Farkas tulajdonában levő udvarház berendezései között belül fűtő kályhás kemencét említ, a pitarban pedig fűtőkemencét s a konyha fölött fakéményt. A kandallós tüzelőberendezés füsttelen, egészséges légterű lakást biztosított.

A sátorkemence egybeépült a sütőkemencével és a szobának a pitvar felőli belső sarkát foglalta el. A füstöt és a szikrát a sátor fogta fel és egy kürtön keresztül a pitvar mennyezet magasságában elhelyezett csonkagúla alakú vak-kémény alá került, ahonnan a füst végül a padlástérbe jutott.

Míg a Tövisháton a kandallót helyben (Désháza) készített díszes csempékkel rakták ki, addig a Berettyómentén inkább az egyszerűbb, zöldmázolás nélküli csempékkel építették meg sátorkemencéjüket, sőt a szegényebb sorsú családoknál tapasztott szikrafogót paticsból, cigányokkal készítették el. A kemencés-kandalló előbb-utóbb kikerült a pitvarba, a közben felduzzadt lakosság fokozottabb kenyérfogyasztása miatt a nagyobb méretű sütőkemencék már jobban elfértek a pitvarban, s a szobabeli kemencés tüzelők helyét a vaskályhák, takaréktűzhelyek, spórok (csikósspór) vették át. A pitvarba került sütőkemencét szabad- kéményével együtt a jelen század közepéig használták, amikor a sütőkemence a pitvarból is kikerült a szabadba, fedelet, fél ereszt kapott, vagy föléje nyári konyhát építettek. Ugyanakkor az egykori pitvar a család állandó lakóhelyiségévé, padolt mennyezetű konyhává alakult. Sütőkemencés pitvar ma Nagyaluban csupán két helyen van: Somogyi Lajos és Fazekas Pálné Kis utcai lakosok házában.

¹⁸ Kós Károly, 1974. 27.

¹⁹ Kós Károly, 1974. 35.

²⁰ Mózes Teréz, 1974. 122.

²¹ Vuia, Romulus, 1980. 67.

A lakóház hagyományos alaprajzi beosztása szabta meg annak berendezési módját, belső képét. A berendezési tárgyak elhelyezkedését a mindenkori tüzelő, az ajtók és ablakok helye határozta meg, így a nagyfalusi ház belső képét is. A továbbiakban Fazekas András Nagy utcai lakos század eleji hangulatot tükröző hagyományos lakásbelsőjét mutatom be. A külső házba, mérete 6x5 méter, fazárral működő ajtón át lehetett a pitvarba jutni. Innen balra nyílt a ház ajtaja. Közvetlenül az ajtótól jobbra helyezkedik el a tüzelő, az ún. csikosspór. Mögötte, a ház pitvar felőli sarkában a telázi tányérok, edényekkel. A telázi mellett állott a ruhás sifon, majd az utca felőli sarokban a hálóágy. Az utca felől, a két kis ablak alatt állott a padláda. Előtte az asztal a két székkal. Az udvar felőli sarokban, a tornácra nyíló kicsiny ablak alatt a gyalogláda következett. Ezt követte a kaszten, majd az ajtó mögött a második hálóágy. *A kaszten, gyalogláda és a padláda volt a nagyfalusi szobabelső legjellegzetesebb bútordarabja.*

A pitvarban (konyhában) állott a lapos tetejű sütökemence, mellette a rakott spór és katlan. A falba beépítve a nagy, hasáb alakú kémény. A pitvar lepadlásolva.

Tulajdonképpen a nagy házban zajlott az egész házbeli élet: sütés, főzés, pihenés, alvás, étkezés. Régen itt volt a sátorkemence a sütökemencével együtt. A kemence tetején levő suton volt a gyerekek kedvelt alvóhelye.

A gyalogládjában állott a fehér- és ágynemű. Ezek festett ládák voltak apró mintákkal, melyeket a bútorfestő asztalosközpontból, Szilágysomlyóról rendeltek. Később Bara János helybeli asztalosmester készített hasonló díszítésű gyalogládládákat. A ládaelők jellemző díszje a keskeny koszorú, gyakran gyöngysorból.

Igen jellemző volt a lakásbelsőkre a falba beépített *vakablak*. Ide főleg üvegeket s egyéb apróságokat helyeztek.

A nagyfalusi lakásbelső, a többi szilágysági magyar falvak lakásbelsőihez, berendezéséhez nem mondható sem zsúfoltnak, sem cifrának. Fő jellegzetessége éppen az egyszerűség, a falak hófehér festése, a bútordarabok célszerű elhelyezése a házba belépő idegen figyelmét mindig megragadta. Kultikus és dísz tárgyak nem díszítették a falakat, legfeljebb a családot ábrázoló fénykép tette kissé hangulatossá a szobát.

Gazdasági építmények

Nagyfaluban is mint bárhol a Szilágységben és Erdélyben a gazdasági épületeknek is jól meghatározott szerepük, rendeltetésük van. A telken való elhelyezkedésükben a célszerűség a döntő. A hasonló funkciót betöltő/teljesítő épületek többnyire egy csoportban összpontosulnak. Az évtizedek folyamán például kialakult, hogy az apró állatok ólái és ketrecai a lakóház szemben levő oldalán helyezkednek el, az istálló, ól, csűr, szénmagazin is együvé kerültek.

Nagyfalu földművelő-állattartó népének elmaradhatatlan gazdasági épület-együttese az istálló és a csűr, vagy ahogy itt nevezik *csűrösistálló*, *csűrösól*. A múlt században még meglevő, széles, tágas telkeken, valahol az udvar mélyében a kapubejárattal szemben állott a többnyire négyszögletes alaprajzú csűrösistálló. A levéltári forrásokból tudjuk, hogy a nemesi udvarházak mellett, külön helyen *csűröskertek* is voltak. Ezek hollétéről a helynevek is tanúskodnak.²² Az 1703-as összeírás szerint „Bánfi Péter részére van a Tihátra egy csűrös kert, benne egy szalmával fedett csűr”. 1798-ból pedig van adatunk arra vonatkozólag, hogy a faluban igen elterjedt volt a csűr: „Vagyon ezen Csűrös Kertben egy cserefa ágasokra épített szalmával fedett meglehetősen állapotban levő csűr, csipelhet benne hat ember, oldalai nincsenek.”

Nagyfaluban ismert csűröket két csoportba oszthatjuk. Ismeretes egy korábbi változatuk még abból az időből, amikor a telken a lakóház valahol az udvar belsejében helyezkedett el. Ezt nevezik az öregek csűrösistállónak s teljesen eltérő szerkezete és beosztása van, mint a második csoporthoz tartozóknak, melyek az adatközlők szerint a századforduló után épültek. Ezek a *csűrösólak*.

A csűrök régebbi változatának alaprajza közel négyzetes (10x11) volt s egy fedél alatt állott az istállóval. A csűr két részből állt: a tulajdonképpeni csűrből, az utcára néző széles bejárattal és az ún. *csűrfiókból*. Közvetlenül a csűr mellett, azzal szorosan egybeépítve állott az istálló. Tágassága révén 10–12 szarvasmarha befogadására is alkalmas volt. Az istálló közepén állott az ún. *közjászaj*. Ennek két oldalán, egymással szemben 4-4 ökör is ehetett a jászolból. Ezenkívül egy-egy jászol állott az istálló két végében is. Az állatok etetéséhez szükséges takarmányt a csűrből, az istállón levő két ablakszerű nyíláson át adagolták. A nyár folyamán lekaszált és megszáritott szénát az istálló és a csűr közös padlásán a folyógerendára helyezett karókon tárolták, hogy alulról a levegő jól járhassa. A csüemek csak a padlásán tárolták a szénát. A tágas csűrben, a gazda nélkülözhetetlen szállító eszközét a szekeret tartották, sokszor kettőt is. A csűrfiókban a család mezőgazdasági szerszámai (eke, borona) a medvés prés, kádak, a padlásra felvezető létra s egyebek állottak. A csűr és az istálló fala többnyire vályogból készült. A fedélhéz zsendellyel, majd cseréppel ill. bádoggal fedett.

A csűrösistállók elterjedése a falu legősibb utcájára, az Alszegre és a Piac tere jellemző. Többségük az 1859-es tűzvészkor pusztulhatott el. A jelenleg még álló – Szilágyi Mártonné tulajdonában – egyedüli a faluban és minden bizonnyal a tűzvész után épült. Két hasonlót bontottak le a 60-as években a Piac téren (Benedek Bálint ill. Varga Mihály tulajdonában levőket).

Egészen más típusú csűrök épültek a jelen század első évtizedeitől, főleg az első világháborút követő évektől kezdve. A szokás az lett, hogy a háromosztatú (ól-csűr-csűrfiók) épületet az esetek nagy többségében az udvaron keresztbe építették, úgy, hogy a csűr lehetőleg szembe kerüljön a kapubejárattal.

²² Major Miklós, 1992. 17.

tal. Szalagtelkek esetében ez a típusú épület a telket szinte egészében átérte, végükkel valósággal összeérnek, s a kertbe a csűrön át lehet eljutni. A csűrök ilyenfajta elhelyezését figyelhetjük meg a Piac téren és a Buda utcában.

Alaprajzi tekintetben ezek a cseréppel fedett és vályogfalú épületek hossz tengelyük irányában tagolódnak. Legtöbbször a telek jobb felén áll az ól (istálló), közepén az elől-hátul kapuval ellátott csűr, míg a csűrfiók a telek bal oldalán helyezkedik el. Az istálló itt sem különálló építmény, mindig egybe van építve a csűrrel. Az épület téglalap alaprajzú, s általában hossza 12–14 méter. Az ól csupán egyjászlas, a 20-as években megcsappant állatállomány miatt nem építettek túlságosan nagyméretű istállókat. A gabonát sem kellett többé a csűrben cséphadaróval csépelni, mert a század elején itt is megjelentek az ún. *tüzesgépek*. A csűrben ma is a szekeret tartják, a csűrfiókban a földművelés eszközeit, búzával telt hombárt és a téli tüzelőt tartják. Az utolsó 40 évben, a mezőgazdaság szövetkezetesítése folytán a csűrök funkciója megváltozott, amolyan „mindenesek” lettek, sok helyen üresen, hasznavehetetlenül állnak.

A csűrök mögött állott az ún. *szénáskert*. Célja a csűr és az istálló padlásán már nem fért szénát, szalmát tárolja. A szénamagazinok jellegzetes terménytároló épületek Szilágynagyfaluban. A környezetükből magasan kiemelkedő szénamagazinok nem mások mint faoszlopokra állított, az ún. *majorpánkkal* összefogott, cserepes fedéllel ellátott, többnyire deszkázott oldalú szénatárolók. A 10x10 méter nagyságot is elérő tárolók két részből állnak: *nagyfiókból* és az egyik fedél féleresztes formában való megnyújtása által keletkezett, ugyancsak oszlopokkal (2 méter) alátámasztott *kisfiókból*. Egy ilyen építmény magassága a 12 métert is elérheti és nagy mennyiségű széna tárolását teszi lehetővé.

A szénamagazinok múltjáról nem sokat tudunk. Nem tudjuk pontosan, hogy a községben mikor jelentek meg. Hasonló szénamagazinokról tesz említést Balassa Iván is a Bihar megyei Báránдрól írt néprajzi tanulmányában.²³

Nem volt általános, de a módosabb gazdák udvarán ott állott a *gabonás*. A gabonás múltjáról sem tudunk sokat. A felszegi Nagy utcán Gruzda Ferenc tulajdonában levő gabonás a múlt század közepe táján épült. Az eresz alatt húzódó barokkos vakolatszegély is ezt jelzi. Általában a gabonás a lakóházzal szembe, legtöbbször utcafrontra épült. Így a gazda hamar és könnyen elérhette. Korábban a gabonás a telek belsejében, de mindig közel a házhoz épült. Jellegzetes gabonás található a Víz utcában, Farnas Anna 29. házszámú telkén. Ez kétszattú: az utca felőli rész a nagyobb, két piciny, vasráccsal ellátott ablakkal. Ebben tartották a hembárokat, kettőt-hármat is. Az udvar felőli rész már kisebb, 2–3 méter széles és benne különböző tárgyakat, háztartási eszközöket, lisztes ládákat stb. tároltak. Fala ugyancsak vályogtégglából készült, teteje cseréppel fedett. A gabonások jellegzetessége az, hogy alattuk mindig téglafalú pince van, melynek bejárata ugyancsak a házzal szemben helyezkedik el. A lejárát lépcsős megoldású, felette kis fedélhéjjal, hogy az esőtől védve

²³ Balassa M. Iván, 1985. —

legyen. Király Pál, Nagy utcai telkén állott gabonás kisebbik helyiségében állt a sütőkemence. A gabonás alatt terjedelmes pince.

A kukorica (málé) tárolására a kör alapon álló, vesszőfonású, szalmával fedett *góré* szolgált. A faluban tett gyakori terepjárásaim során egyetlenegy ilyen felépítésű górét nem találtam. De hiányoztak a lécfalú, korszerűbb kivitelezésű górék is. Ilyenek csak a Bánffy uradalom gazdasági udvarán álltak. Több adatközlő megerősítette, hogy a góré használata Szilágynagyfaluban nem volt általános. A kukoricát többnyire a padlásra tárolták. A búza tárolása viszont az ún. *humbárokb*an történt. Nem volt olyan ház, ahol 2-3 humbár ne fordult volna elő. A humbárokat rézi tót fafaragók ácsolták bükkfából. Ezeket a vásárokon árusították. Ahol nem volt gabonás ott a humbárokat a csűrfiókban, a tornácban, esetleg a kamrában tartották.

Egyéb gazdasági épületek

A régi telkeken, rendszerint a házzal szemben, hogy könnyen elérhető legyen és a gazdaasszony szemmel tarthassa, vagy a házzal egy sorban sorakoztak a ketrecek, ólak. A *tyúkö*l rendszerint deszkából, lécből, majd téglából készült és emeletesek voltak, de sohasem lábasok mint ahogy ez más szilágysági faluban előfordult. Felül a tyúkok ültek, alul a kiscsirkék a kotlóval.

Gabonatermesztő község lévén Szilágynagyfaluban igen jelentős a *sertés-tartás*. Még a 18. század végén, a 19. század elején a község disznóit kinn, a rézi erdőn tölgyfamákkal etették. Igaz a jobbágyfalvakban igen szigorú rendelkezések szabályozták a sertések erdei makkoltatását. A tölgyerdők megritkulásával a sertésenyésztés színhelye az udvaron álló *disznóól* lett.

Régen cserefából, bükkfából, akácfából *gerezdesen* összerótt ólakban tartották a disznót. Olyan magasra (160–170 cm) építették, hogy a gazda alatta nyugodtan járhatson. Általában kétrészes volt. Az egyikben a hízó disznót tartották, melyet Erzsébet-naptól kezdve szoktak levágni. A másik rekeszben tartották a malacokat, süldőket. A disznóól oldala ugyancsak tölgyfából bárdolt, később fűrészelt deszkából az oszlopokba levő vésettbe helyezték, s az eresz aljáig rakták fel. Így a disznóólba belátni csak akkor lehetett, ha annak ajtaját kinyitották. Az ajtó vagy az udvar felől vagy az ól hátsó részén állott. Ha az ól keskenyebbik oldalán nyílt, akkor a disznó számára fedetlen *garámot* építettek, ahol főleg a meleg évszakban tartózkodott az állat. A vályúkat kétrészesre ácsolták és úgy szerelték fel a *lebentőt*, hogy az könnyen járjon és kívülről takarja a vályút. Itt az ún. vésett/bárdolt vályút használták. Az oldalfalakat összefogó gerendát *szelemennek* hívják. Erre helyezik a *folyógerendákat*, amelyekre a kakasülő nélküli szarufák kerülnek. Az ólat zsúppal majd cseréppel fedték. Padlásán kukoricát tartottak, a tető két végét deszkával lezárták. A disznóólat a talajtól 22 cm magasra, kövekre helyezték. Hídlásnak akácfából készült, bárdolt deszkákat helyeztek.

A kisebb terménytároló helyek között jelentős szerepet kap a már említett pince és a verem. Régen *pinčeket* csak a nemesi udvarházak alatt építettek. Nagyfaluban a jelen század első évtizedeitől kezdve épült házak alá ástak pin-

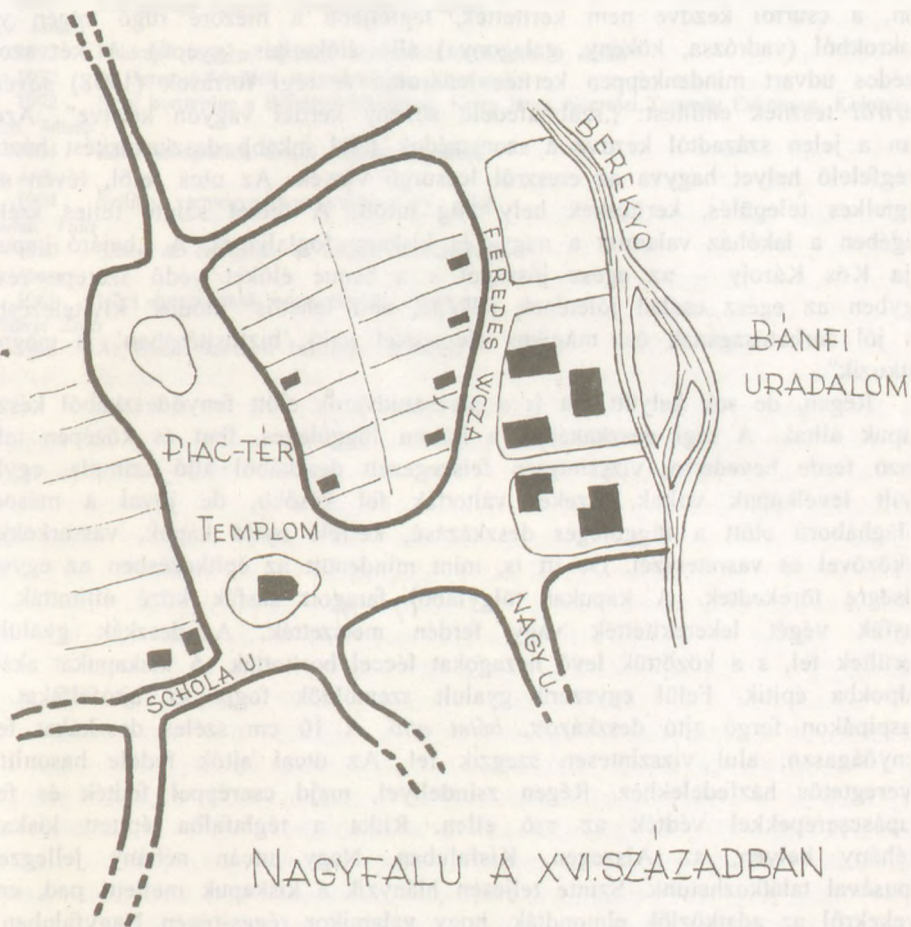
céket. A sok helyütt magas talajvízszint nem teszi lehetővé a pincék létesítését. Ugyanis csapadékosabb években a pincéket elönti a víz. Ahol lehetséges építeni, ott általában a külső ház, az utca felőli szoba alá kerül, s a pincébe való lejárát az udvar felől történik. A pinceajtó fölé kis, cseréppel fedett *gangot* szoktak húzni, hogy a bejárat védve legyen. A pincében ászokra helyezett hordókban bort tárolnak. De itt tartják a krumplit, zöldségféléket, sőt az almát is, valamint az állatok számára szükséges takarmányrétát.

Ahol nincs pince vagy a magas talajvízszint miatt nem lehet készíteni, ott az ún. *vermekben* tárolják a zöldségfélét. *Földbe ásott vermet Nagyfaluban nem készítenek.* A veremnek ez a változata a talaj felszínén magasodik, és többretegű építmény. Közvetlenül a talaj felületére teregetett szalma kerül. A szalmára helyezték a gondosan összeválogatott, tömötten elhelyezett zöldséget, majd mindezt szalmával borították le és föléje vastag földréteget helyeztek, mely aztán biztosította a megfelelő hőmérsékletet. A vermet általában tavasszal nyitották ki, ahogy az idő lassan felmelegedett.

Újabban a zöldségfélék és a burgonya tárolása a Nagy-Csicsó nevű szőlőhegyen levő pincékben történik. Ezekben a felszín alatti, főleg homokfalba vagy agyagos-homokos domboldalba vájt lyukpincék emellett a környező szőlőhegyeken megtermett bor tárolására szolgálnak. Kívülről csak az ajtó látszik, mely a domboldaltól kissé beljebb került, hogy a tűző nap a pince bejáratát ne érje. A pincéket sohasem hivatásszerűen foglalkozó pinceásó mesterek készítették. A pinceásáshoz mindenki értett, ezért legtöbbször maga a szőlősgazda készítette el leendő pincéjét. Nagyfaluban több mint kétszáz éves pincék is előfordulnak.

A szilágynagyfalusi portákra nem jellemző annyira a kút, mint más szilágysági falvak portáira. Kutak ma is készülnek ugyan, de jó részük régi. Ivóvizet az 1911-ben fűrt artézi kút biztosít. Az udvarokon levő kutak az állatok vízszükségletét biztosítja. A régi portákon a kút mindjárt a kaputól balra helyezkedett el, hogy a hazatérő állatok ihassanak. Közvetlenül a kút mellett állott a hatalmas tölgyfarönkből kibárdolt vályú. A faluban az ún. gémeskút volt leginkább elterjedve, melyet a körmök erdeiből kivágott bükkfából ácsoltak össze a mesteremberek. *Kútágashoz* villához hasonló fát kellett kiválasztani, ill. az erdőben ilyet keresni. Újabban fűrészszel vágnak ki megfelelő részt *kút-gémnek*. A *kútárgya* talpfába ágyazott oszlopok és azok vésetébe helyezett deszkából áll, melyet tölgyfából készítenek. A kutakat csak ritkán fedik. Belsejük *rézikővel* bélelt.

Nem lenne teljes a község népi építészetéről írt dolgozatom, ha nem tennék említést a szőlőművelés nélkülözhetetlen eszközéről, a *borsajtókról*. A szőlőművelés a szilágynagyfalusi nép régi, több évszázados foglalkozásai közé tartozik. A 16. századi forrásokban több alkalommal történik említés a helybeli szőlőművelésről. A szőlőkből többnyire, még a század elején is *taposás* útján nyerték a mustot, vele egyidőben már a prést is használták. Nagyfaluban az ún. középszerűs, tölgyfából faragott *sajtó* volt a legelterjedtebb. A ma is használt sajtó, hatalmas tölgyfaalkotmány; vázát hasábforma talpba ácsolt, két függőleges, faragással díszített oldalgerenda alkotja, melyeket fent vastag kötőgerenda, a *medve* kapcsol össze. Ebbe illeszkedik az orsó, csavar vagy *sróf*,

Nagyfalu a 16. században

amelyet a csavarszegen keresztül dugott rúd segítségével lehet lejjebb csavarni. A talpon helyezkedik el a tölgyfadeszka négyszögletes kosár, a *présláda*. Ebbe kerül a sajtolandó szőlő. A *papra* nehezedik a csavar szorítóereje. A mustot a talpra fűrt lyukon át rendszerint egy edénybe csurgatják.

A hagyományos értelemben vett telekhez többnyire a veteményes- és a gyümölcsöskert (gyümölcsös) csatlakozott. A kertek a szomszédok felőli oldalon, a csütről kezdve nem kerítettek, legfeljebb a mezőre rúgó végén volt bokrokból (vadrózsa, kökény, galagonya) álló élőkerítés (gyepű). A két szomszédos udvart mindenképpen kerítés határolta. A régi források (1798) *sövénykeritről* tesznek említést: „szalmafedelű sövény kerttel vagyon kerítve”. Azonban a jelen századtól kezdve a szomszédok felől inkább deszkakerítést húztak, megfelelő helyet hagyva az eresztől lecsurgó víznek. Az utca felől, lévén szalagtelkes település, kerítésnek hely alig jutott. A telket szinte teljes szélességében a lakóház valamint a nagy- és kiskapu foglalja el. A „bejáró kapu – írja Kós Károly – az egész jószágot s a benne élőket védő szerepe révén egyben az egész család jólétének jelképe, ami lehető 'módos' kivitelezésben és jól zárhatóságának ősi mágikus elemekkel való 'biztosításában' is megmutatkozik”.

Régen, de sok helyütt ma is a parasztudvarok előtt fenyődeszkából készült kapuk álltak. A régi deszkapuk a három függőleges, fent és középen található ferde hevederre, vízszintesen felszegezett deszkából álló szimpla, egybenyílt levélkapuk voltak. Ezeket váltották fel később, de jóval a második világháború előtt a függőleges deszkázású, kétfelé nyíló kapuk, vassarkokkal, ütközővel és vasretesszel. De itt is, mint mindenütt az építkezésben az egyszerűsége törekedtek. A kapukat tölgyfából faragott sasfák közé állították. A sasfák végét lekerekítették vagy ferdén metszették. A deszkák gyalultan kerültek fel, s a közöttük levő hézagokat léccel borították. A kiskapukat akácfa talpokba építik. Felül egyszerű gyalult szemöldök fogja az ajtófélfákat. A vaspíákon forgó ajtó deszkázott, *bélet ajtó*. A 10 cm széles deszkákat felül fenyőágasan, alul vízszintesen szegzik fel. Az utcai ajtók fedele hasonlít a nyeretgetős házfedelekhez. Régen zsindegyel, majd cseréppel fedték és felül kupáscserepekkel védték az eső ellen. Ritka a téglafalba épített kiskapu. Néhány helyen, az Alszezen, Kisfaluban, Nagy utcán néhány jellegzetes típusával találkozhatunk. Szinte teljesen hiányzik a kiskapuk melletti pad, amelyekről az adatközlők elmondták, hogy valamikor réges-régen Nagyfaluban is divott.

IRODALOM

Balassa M. Iván

1985 Báránd (Bihar) települése és építkezése 78. Szendendré

Egyed Ákos

1981 Falu, város, civilizáció. Bukarest

Eperjessy Károly

1966 A magyar falu története. Budapest

Györfly György

1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest

- Iványi Béla*
 1942 A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története kezdettől 1526-ig 1.
- Kós Károly*
 1978 Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest
 1974 Szilágysági magyar népművészet Bukarest
- Major Miklós*
 1992 Földrajzi táj-népi tájtudat. Művelődés XLI. évf. 3. szám
 1992 A Berettyó-felvidék helynévkincse. Kézirat
 1992 Népi bortárolás a Berettyó-felvidéken. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, Kolozsvár
- Tereza, Mózes*
 1974 Zona etnografică Crișul Repede București
- Petri Mór*
 1904 Szilágy vármegye monographiaja IV. Zilah
- Romulus, Vuia*
 1980 Studii de etnografie și folclor II. București
- Tóth János*
 1961 Népi építészetünk hagyományai. Budapest
- Trócsányi Zsolt*
 1966 Az Északi Partium 1820-ban. Budapest

BELUJAI KERÁMIA A DÉRI MÚZEUMBAN

Beluja Selmecebánya közelében fekvő szlovák falu, amelynek lakossága a fazekasságáról volt híres. Fényes Elek a XIX. század közepén ezt említi róla: „kapós cserépedényeket készít”.¹ Fazekasságára már viszonylag korán felfigyeltek. *Sochán Pál* 1909-ben ismertette a Néprajzi Értesítőben az itteni mesterek munkáit. Adatai szerint a XIX. század 60-as éveiben Beluján még hat fazekas dolgozott. Közülük az utolsót, Jan Laczot meglátogatta 1886-ban. A fazekasság munkamódszerét a tőle kapott adatok alapján ismertette.² A „cifra edények” készítésének bemutatása során figyelme kiterjedt az agyaglelő helyekre, a festékek beszerzésére, a díszítés módjára. Három alapvető formát határozott meg: a széles korszót, a szűkebb korszót, a szűk nyakú korszót. A jellegzetes karcolt technikájú virágos díszítmények mellett felfigyelt a feliratokra is, amelyek közül többet közölt is. Megjegyzése szerint ezeket a díszes edényeket megrendelésre készítették.³ Az edények kelendőségét mutatja az az adata, amely szerint az egyszerű mindennapi használati edényeket viszonylag nagy távolságra szállították, mint Gyöngyös, sőt Szarvas.

Bizonyosan nem véletlen, hogy rövidesen újból találkozunk e fazekasság említésével. Divald Kornél a Siklóssy László által 1917-ben szerkesztett *A magyar keramika története* című munka Régi magyar fazekasmunkák című fejezetében⁴ a magyarországi fazekasközpontok közül Kassa – amelynek 1574-es kiváltságlevelét Mihalik Sándor 1912-ben közölte⁵ –, az erdélyi szász sgraffitós edények – Bátky Zsigmond tollából 1905-ben ismertette⁶, a Bars megyei Magasmart és Farkasfalva, valamint a rimaszombati fazekasok termékei között külön megemlékezik a belujai-béldi edényekről. A többi fazekasközpont közül csupán Sárospatakot említi, Tiszafüred miskakancsóit mutatja be, valamint a debreceni fazekasok edényei közül közöl egy 1832-es cégremeket, Hatházi István munkáját, amely az első ismertett debreceni fazekasmunka. Míg Sochan Pál a XIX. század közepeit állapotot rögzítette, Divald Kornél már a XVIII. század végéig vezette vissza a béldi kerámiát, amikor a turócszentmár-

1 *Fényes Elek*, 1847. 196., illetve 1857. 114. „Beluja tót falu Selmec mellett 578 evangélikus. 89 katolikus lakosa van, kapós cserépedényeket készít.”

2 *Sochan Pál*, 1909. 207–214.

3 A folyóedény–díszedény kérdésre lásd: *Kresz Mária*, 1970.

4 *Divald Kornél*, 1917. 28–32.

5 *Mihalik Sándor*, 1912.

6 *Bátky Zsigmond*, 1905.

toni múzeumban található, valamint egy magángyűjteményben lévő 1795-ös karcolt virágdíszes szlovák nyelvű felirattal ellátott edényre utalt.⁷

A közelmúltban, 1990-ben jelent meg a Szlovák Néprajzi Múzeum kiadásában *Marta Turzova* Belujské hrciarstvo című munkája, amely a lehető legalaposabban dolgozza fel a belujai kerámiát. A fellelhető anyag részletes feltárásával négy periódusra osztja a fazekasság történetét. A formai típusok mellett részletesen elemzi a díszítménykincset is, biztos támpontot nyújtva a még fel nem tárt anyag meghatározásához.⁸

A Déri Múzeum kerámiái között három jellegzetes világos színű, karcolt díszítésű, zöld és vörösbarna színezésű edény található. Kettő közülük az Iparművészeti gyűjteménybe került beletárolásra 1957-ben, ismeretlen lelőhellyel.⁹ A harmadik kancsó Déri György néprajzi gyűjteményéből való.¹⁰ Az edények közül a legkorábbi évszámú 1879-ben készült.¹¹ (1. kép, 1. rajz) A boroscansóként használt edény enyhén öblösödő testű, válla tört vonalú, nyaka szélesedik, összenyomott kiöntő résszel ellátott. Rövid füle a nyak közepéről indulva az edénytest közepe felett csatlakozik. Díszítése karcolt, irókázott, a fehéres engobon élénken világítanak a színek – zöld és vörösbarna. Díszítésében az öt különálló motívum teljesen betölti az edény öblét. Középen kettős szíromsoros kerekített illetve hegyes végű szírmokkal ábrázolt nagyméretű virág. A kerek szírmok zöld és vörösbarna színezésűek, a hegyesek pontsorokkal kitöltöttek. Alatta zöld karéjos levelek között ovális vörös díszítőelem hajlik. Két oldalt négyes osztatú szív alakú elemekből összeállított motívum, közöttük pontsor száron ülő ragyogtatók. Az egyes szív alakú motívumok vonalas pontsorról vörös és zöld színezésű részre osztottak. A fül két oldalán a középső díszítmény ismétlődik, de itt a virág kerül alulra és a tulipán felülre. Ugyancsak tulipán tölti ki a fül alatti részt. Alul hullámvonal és három csík zárja le a díszítményt. A vállrészben találjuk a karcolt feliratot: *Tento kralj zileg hliminah ludezdimi napluj takhobu duradimati avu Roku 1879*. A nyakon jellegzetes alul karéjosan végződő karcolt kettős spirálok sorakoznak váltakozva vörösbarna és zöld színben. A száját a vörösbarna csíkra ferdén húzott sötétbarna vonalak zárják le. A fülön függőleges tengelyre húzott sötétbarna vízszintes vonalak.

Az edényen a készítő neve nem szerepel, így az ismertetett anyaggal való összevetéssel kíséreljük meg személyét meghatározni. *Marta Turzova* által közölt tárgyak közül négy hasonlót fedezhetünk fel.¹² Az első látásra szembevetendő formai hasonlóság mellett vegyük sorra a díszítmény motívumait. Elsőnek teljesen hasonló motívumnak vehetjük a nyakat díszítő karéjos végződésű spirálo-

7 *Divald*, i. m. 29. Újabbán *Domanovszky György*, 1968. 48. uő: 1981. 191.

8 *Marta Turzova*, 1990. 1–100.

9 *Greiner Mihály* gyűjteményének részeként került a Déri Múzeumba. Mivel az anyag legnagyobb része iparművészeti volt, így minden tárgyat az iparművészeti gyűjteménybe leltároztak be. Ennek során került ide néhány népi kerámia, közöttük ez a két kancsó.

10 Ez a tárgy is mutatja Déri György ezredesnek szinte mindenre kiterjedő figyelmét, amelyet a gyűjtemény minden egységében nyomon követhetünk.

11 Leltári szám: III. 57. 143. 1. A már említett *Greiner*-hagyaték részeként az Iparművészeti Gyűjteményben nyilvántartva. Méretek: talp átm.: 8,5 cm, száj átm.: 10,6 cm, mag.: 21,7 cm.

12 *Marta Turzova*, 1990. 16., 25., 31., 39. képen szereplő tárgyak.

kat, amelyek mindhárom edényen és a Déri Múzeum kancsóján is megtalálhatók. Úgyisintén sajátosnak tekinthetjük a négy szívből összeállított díszítményt. Az egyik kancsó ugyanebben a formában tűnik fel, míg egyes alakban a másik két edényen is megjelenik.¹³ A harmadik nagy díszítőelem a két szíromsoros virág, ez teljesen hasonló formában látható két edényen,¹⁴ míg némileg változottan egy kancsón.¹⁵ A következő motívum a tulipán, amelynek két formája látható edényünkön. Az egyik esetben a szírmok és a középrész közötti teret zezugvonalak töltik ki – ezt két edényen láthatjuk, ugyanúgy a kettős szíromsoros virágon ül. A másik, egyszerűbben rajzolt tulipánt ismét láthatjuk mindhárom edényen.¹⁶ A fül alatti egyszerűbb tulipánt szintén három edényen találjuk.¹⁷

1 kép Kancsó 1879.
Valószínűleg Andrej Mihalovic munkája

1. rajz Az 1879. kancsó díszítménye

Kisebb elemként a pontsoron ülő ragyogtató egy edényen tűnik fel. Ez az 1873-ban készült kancsó szinte teljesen azonos díszítményű. Így mivel Andrej Mihalovic munkájának tartja Marta Turzova, a Déri Múzeum kancsóját szintén az ő munkái közé sorolhatjuk. A két edény összevetése abból a szempontból is figyelemre méltó, mivel az egyik 1873-ban, míg a másik 1879-ben készült.

13 Uo. 25. kép 1873-as évszámú kancsó. 16. kép 1877. évszámmal. 31. kép 1882. évszám.

14 Uo. 16. kép. 39. kép.

15 Uo. 31. kép.

16 Uo. 25. kép. 39. kép.

17 Uo. 16. kép. 31. kép. 39. kép. Itt jegyzem meg, hogy amennyiben a 32. rajz a 31. képen látható edényről készült, akkor nem pontos.

2. kép. Kancsó 1881.
Feltehetően Jan Laco munkája

A hat év különbség ellenére a két kancsó díszítménye szinte teljes egészében azonos.

A következő edény 1881-ben készült.¹⁸ Az előbb ismertetett jellegzetes formát követő edény díszítésében a nyakon egymás mellett induló két karcolt spirál váltakozva vörös és zöld színezésű. A nyakon két csik között karcolt felirat: *Riedil zomrom Rorkne zige Rdonema penu zinakne pige 1881* (2. kép, 2. rajz)

Az edénytestet borító díszítmény három sajátos fő díszítőelemből épül fel. A kiöntőrész alatt két szíromsoros rozetta, karcollással pontozott szirmokkal. A nagyméretű virágfejet mély karcolt vonalszár tartja. Alul két oldalra egy-egy nagy tulipán hajlik ki, amelyek

2. rajz. Az 1881-es kancsó díszítménye

külső szirma kettős végződésű, közepében ovális szírom, közöttük karcolt pontozással kitöltött rész. A rozetta mellett két nagy felül ívelt, alul elkeskenyedő levél, amelyek felső részét karcolt vonal és pontsor szegélyezi. A fül két oldalán ugyanez a motívum ismétlődik. A díszítményt alul vörös és zöld csik, hullámvonal és zöld csik szegélyezi. A fülön ritka vízszintes csikozás, alatta R K 1881 évszám.¹⁹

A másik kancsó a formai azonosságon túl díszítésben is erősen emlékeztet az előbbire. A nyakdíszítésben ugyanazok a kettős spirálba hajló vonalak jelennek meg. Az edénytest alján szintén megegyezik a csik és vonaldísz. Az öblén körbefutó díszítményben ismét az előző kancsó tulipánjai és sajátos levélformája tűnik fel. Annak hangsúlyos díszítőeleme, a két szíromsoros rozetta helyét a másik díszítőelem, a tulipán foglalja el, amely így egyetlen virágeleme lesz a

¹⁸ Uo. 25. kép.

¹⁹ Leltári szám: DGY. 347. Méretek: talp átm.: 10,3 cm. száj átm.: 12,7 cm. mag.: 26 cm.

kompozíciónak. Az évszám *R K 1883* szintén ugyanott, a fül alatt látható²⁰ (3. kép, 3 rajz). Az előbbihez képest kevésbé kidolgozott, elnagyoltabb munkának látszik, ami főként a díszítményben szembetűnő.

Mivel mesternév egyiken sem szerepel, ugyanakkor hasonlóságuk olyan nagyméretű, hogy egy mester munkájának tartva őket, együtt, ismételten a díszítmény elemzésével keressük a készítőt. Marta Turzova által közölt edények között ebben az esetben is több hasonlót fedezhetünk fel. Ezek mindegyikének nyakdíszítése ugyanilyen.²¹ A következő motívum a rozetta, amely az ismertetett formában egy edényen jelenik meg.²² A tulipán egy edényen látható ugyanilyen formában.²³ A vonal-

3. kép Kancsó 1883.
Valószínűleg Jan Laco munkája

3. rajz. Az 1883-as kancsó díszítménye

kázott, az 1883-as edényen feltűnő változat másutt nem szerepel. A sajátos levélforma mindegyik edényt díszíti.²⁴ A kisebb díszítőelemek közül a kacs-karingók tűnnek jellemzőnek. Ugyancsak ilyennek vehetjük a díszítményt lezáró csík és vonalrendszert, az évszámok fül alatti elhelyezését.

Mindezek alapján a két edényt Jan Laco mesterhez kapcsoljuk, akinek az edényei közül egy 1885 évszámú mutatja a legszorosabb kapcsolatot, valamint az 1881-es edény, amit Marta Turzova feltételelesen sorol a mesterhez.²⁵ Az ismertetett edények bemutatásával igyekeztünk tovább bővíteni ennek az érdekes fazekasközpontnak minél teljesebb feltárását.

²⁰ Leltári szám: III. 57. 144. 1. Méretek: talp átm.: 10.4 cm, száj átm.: 11.8 cm, mag.: 24 cm

²¹ Marta Turzova. 1990. 14., 28., 29. rajz, 30., 40. kép. XIV színes kép

²² Uo. 46. kép.

²³ Uo. 46. kép.

²⁴ Uo. 14., 28., 30., 46. kép

²⁵ Uo. 29. rajz, 46. kép.

- Bátly Zsigmond*
1905 Kék sgrafittós edényeink. Archeológiai Értesítő
- Divald Kornél*
1917 Régi magyar fazekasmunkák. In: A magyar kerámia története. Szerk.: Siklóssy László. Budapest
- Domanovszky György*
1968 Magyar népi kerámia. Budapest
1981 A magyar nép díszítőművészete. Budapest
- Fényes Elek*
1847 Magyarország leírása. Pest
1851 Magyarország geographiai szótára. Pest
- Kresz Mária*
1960 Fazekas, korsós, tálás (Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatásához és összehasonlításához) Ethnographia LXXI. 267–297.
- Mihalik József*
1908 A kassai fazekas céh artikulusai. Múzeumi és Könyvtári Értesítő II. 152–158.
- Sochan Pál*
1909 Hont vármegyei engobe karcolású agyagedények (sgrafittók). Néprajzi Értesítő X. 207–214.
- Turzova, Marta*
1990 Belujske hrčarstvo. Martin

A NÉPI PRÓZA ÁLLAPOTA HAVADON

Egy olyan kötetből, amely a népi kultúra bizonyos szellemi tájait járja körül, nem hiányozhatik ennek az a „tartománya” sem, amely tovább él a magas kultúrában.¹ Ide a népművészet széles értelemben vett területei, mint a népköltészet, a zene, a tánc, a díszítőművészet sorolhatók.

a) Azzal kell kezdenünk, hogy a népművészetet Havadon az idők során olyan károsodás érte, amely széthullását eredményezte; ennek néhány tényezőjét – ha csak jelzésszerűen is – megemlítjük.

E veszteség – akármilyen sajnálatos – természetes velejárója a falu nyitottságának a város felé, azaz a polgáriasodásnak.

Havadon hiányoztak a szervezett közösségi alkalmak, és ezeket nem pótolta a fonó, vagy ahogyan Havadon nevezik: „kórus”, a szomszédok *alkalmi* összejövelete, ahol fiatalok, öregek, férfiak és nők együtt voltak, s így ezeken az összejöveleteken sem tánc, sem ének, sem játék nem volt, a fiatalok találkozásának, a szerelmi élet kialakulásának sem nyújtottak keretet. A beszélgetést, a történetek elmesélését is meghatározta az, hogy a társaság mindig vegyes volt.

b) A falu kulturális életét már a múlt századtól fogva egyes népművelők hatására színjátszás, mégpedig az írott darabok előadása határozta meg. Ez hatással volt a valamikor egységes népi ízlésre; városi műdalok vették át a népdal helyét, a valamikori népi játékok, farsangok stb. helyébe a színjátszás lépett.

Így az a bizonyos kollektív ízlés lassanként átalakult. A faluban kézről kézre járt egy emlékkönyv, amelyben kispolgári ízlést árasztó műdalocskák, emlékversikék voltak, ezeket másolták egymástól.

c) A falura messzemenően jellemző az írásbeliség iránti nagy fogékonyság. Már említettük, hogy Havadon 1757-től volt rendszeres iskolai oktatás. Ez oda vezetett, hogy a szórakoztatás kollektív igényeinek teljesítését, amit valamikor a szóbeliség végzett, a könyv és az írásbeliséghez kötődő más lehetőségek vették át. Az emberek az olvasás útján alakítják ki felfogásukat, gondolkodásukat, és ez nyújt számukra szórakozást is.

Maradt azonban a népi kultúrának egy fontos ága, a népi próza, amelynek állapotát a jelenben megvizsgálhatjuk. A prózai anyag is nagy károsodást szen-

¹ Fejezet: *Havad tegnap és ma.* (Falumonográfia) című, a diktatúra éveiben visszautasított kötetből.

vedett, ami az úgynevezett hagyományos állagát, a tündérmeséket illeti; mert bár az emlékezet még megőrizte számunkra, már nem teljesít funkciót, „leszállt a gyermekek közé”, ahogyan azt Ortutay mondta, és ez a tündérmese utolsó stációját jelenti. De hanyatlásának törvényszerűségeit még megfigyelhetjük, és megvizsgálhatjuk azt is, hogy jelenleg milyen népi prózai műfajok élnek a faluban.

A népi próza

A falu teljes prózaanyagának számbavételét, ezen belül a műfajok életét, illetve eltűnését, a falunak a viszonyulását egyes műfajokhoz stb. az indokolja, hogy a népi próza fontos forrás a falu gondolkodásmódjának és e gondolkodásmód változásainak a megismeréséhez. Ilyen vizsgálat csakis akkor lehetséges, ha a kutató felgyűjti a falu teljes prózaanyagát; ha széltében-hosszában fölmérheti e kérdés minden oldalát. Ez a feltétel, tekintve hogy Havad egy alig 400 lelket számláló kis közösség, adva van.

Mindjárt az elején jegyezzük meg, hogy a hagyomány évszázadok folyamán alakult, új és új elemeket olvasztott magába. Ez a tény és a falu egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődése azt eredményezte, hogy a hagyomány az egyes faluközösségekben bizonyos téren zártabb, más téren nyitottabb.

A havadi anyag lehetővé teszi, hogy egy repertoár anyagát – a folklórisztikában először – abból a szempontból vizsgáljuk, hogyan képviseli „a színhagyományozás teremtő, megőrző és romboló folyamatait”.² E vizsgálat magát a bomlás folyamatát is bemutatja, hiszen a bomlás irányában az első stáció a vázlatosság, az utolsó pedig a töredékesség. A havadi anyagban találhatunk teljes értékű, vázlatos és töredékes anyagot is.

Még más fontos indokaink is vannak arra, hogy egy ilyen faluban végezzük el ezt a vizsgálatot. Először is Havad nem egyedülálló a maga szegényes folklórijával. Egyszerűen arról van szó, hogy bizonyos népköltészeti értékek degradálódása Havadon hamarabb elkezdődött és gyorsabb ütemben ment végbe, mint más falvakban.

Ez az igazság azonban, mely elsősorban a tündérmesére, kevésbé a tréfás mesére vonatkozik, kérdésessé válik a „nem hagyományos”, realista népi elbeszélések esetében, amelyeknek teljes biztonsággal még nagyon hosszú időre jósolhatunk jövőt. Nos, ez érvényes a hagyományos értékeket még fölmutató és az ezeket teljesen nélkülöző közösségekre egyaránt. Például Havadon is számos olyan népi elbeszélést vettem magnetofonszalagra, amelyek ma is élők. Ezek legtöbbje tehetséges népi elbeszélő repertoárját képezi.

E fejezetben rávilágíthatok a folklór degradálásának folyamatára, hiszen a gyűjtés során felszínre kerültek ép változatok, vázlatos és töredékben megőrzött népi prózai emlékek is.

² Ortutay Gyula, 1965.

A folklorisztika a tündérmesét, a legendamesét, a novellamesét, a tréfás mesét és a hazudozó mesét tartja számon, mint hagyományos prózai műfajokat.

Már e felsorolásból is jól kitetszik, hogy e műfajok mindegyikében valamiképpen jelen van a csoda egy erőteljes vagy kevésbé erőteljes költői jelentkezésben. Eszerint például a legendában vagy a legendamesében a mitikus elem inkább hiedelmi szinten, míg a többiben költői szinten, a tréfás mesékben pedig a mitikum visszája, sajátos népi abszurdként jelentkezik.³

Hogyan viszonyulnak Havadon a hagyományos prózai műfajokhoz, ezek közül is a legrepresentatívabbhoz, a tündérmeséhez? Ez utóbbit azért emeljük ki itt, mert a hozzá való viszonyulás tükrözője a megváltozott népi gondolkodásmodnak.

A széki Győri Klára azt a tényt, hogy a 450 darabot kitevő repertoárjából miért csupán kilenc a tündérmese, így indokolta meg:

„Kinő az ember a meséből. Már nem hisszük, hogy úgy volt, de fiatalabban még mertük hinni... Mikor látjuk, hogy a valóság nem olyan, az már nem igaz, akkor átmentünk valami regényesbe, amit inkább hihetünk.”

E találó idézetre, amely a tündérmese teljes kihullását az igény és a mese vigaszadó csodájában való hit megszűnésével magyarázza, már máshol is utaltam, de nem hiányozhatik innen sem. Hiszen mi mást jelent ez, mint azt, hogy a legtöbb paraszti közösségben már tapasztalható elidegenedés a tündérmesétől, sőt annak megtagadása is, nem elsősorban az alkalmak hiányán, hanem a szemlélet megváltozásán múlik. Más az elvárás, mely nem a „valóság korrekcióját”, még csak költői vigaszt sem kívánja.

Se szeri, se száma azoknak a megnyilvánulásoknak, amelyek a tündérmese megtagadásával kapcsolatosak. Az indok mindig ugyanaz: a tündérmese gyermekeknek való, nem felnőtteknek, hiszen abban el nem hihető dolgok esnek meg. Márpedig – és ezt többnyire azonos módon fejezik ki –: „Én csak azt hiszem, amit látok”; vagy „amit a tenyeremre vehetek, megtapinthatok” – stb. Külön vizsgálódás tárgyát képezhetné annak elemzése, hogy a falusi ember az idők folyamán hogyan jutott el ahhoz a naiv racionalizmushoz, amely csak a láthatót fogadja el, s amely oly ellentétben áll a valamikori világképpel, melyben a csoda, amint azt Honti János mondja, még „természetes”. És hogy ez a racionalitás hová vezet, s ennek milyen esélyei s ugyanakkor milyen buktatói is vannak, elég ha utalok arra, hogy a mai havadi ember, aki tévében látta a holdraszállást, nem hiszi, mert a technikai csodák már nem férnek bele ebbe a „racionális” világlátásba.

A valóságos igénylése, illetve az e mögött rejlő racionális gondolkodásmod nemcsak a hiedelmeket szűri ki, hanem a fantáziát is, és érzéketlenné teszi az irodalomnak és a művészetnek olyan alkotásai iránt, amelyekben nem a valóság tükröződik, hanem az ezzel ellentétes „vágyvilág”.

³ Nagy Olga, 1976. E kérdés elméleti részével már foglalkoztam (278–286).

Ha a tündérmese kikopását elsősorban az igény megszűnésével indokoltam, ez nem jelenti azt, hogy ebben nem játszott szerepet a közösségi alkalmak megszűnése is. Az bizonyos, hogy a tréfás mesék csupán csak valamivel jobb állapota legalábbis az utóbbinak tudható be. Különböző vidékeken végzett gyűjtéseink azt bizonyították, hogy a tréfák ma is elég eleven műfajnak számítanak, és a belőlük áradó társadalmi tapasztalat és szatíra azzal kapcsolatos, hogy a világban kuszaság van, és nem a jó, az okos, a tehetséges győz, hanem „vak tyúk is falál szemet”, „bolondé a szerencse”, „szemesnek áll a világ” stb.

A mesék iránti igény megszűnését jól tükrözi a hagyományos repertoár számszerűen is szegényes volta, ahogyan ez az alábbi táblázatból látszik:

Adatközlő neve	Állat-	Tündér-	Novellisztikus	Tréfás	Összesen
	m e s é k				
1. Ozsváth Sándor	–	2	–	5	7
2. Bakó Ferencné	–	–	3	–	3
3. Nemes Árpádné	1	–	–	2	3
4. Mihály Gergely	–	2	–	2	4
5. Adorjáni Gergely	–	–	–	1	1
6. Adorjáni Péter	–	–	1	–	1
7. Dósa Lászlóné	1	–	–	–	1
Összesen	2	4	4	10	20

Ezek szerint a faluban mindössze ketten tudnak tündérmesét. A legnagyobb repertoárral rendelkező Ozsváth Sándor (7 mese) is nehezen tekinthető mesemondónak, legalábbis ami a hagyományos műfajt illeti. Más közösségekben szerzett tapasztalat is azt mutatja, hogy az aktív mesemondók legalább 15–20 mesét tudnak. A tréfás mesék helyzete valamivel jobb: tíz mese a húszból.

Változó igények

Milyen gyakran és mennyit meséltek még a század elején kukoricahántáskor, tollfosztáskor, a fonóban, a mezei munka szüneteiben vagy vasárnaponként a kapuba kiülve?

Nemes Árpádné vallomásából rekonstruálható egy kb. 60–70 évvel ezelőtti állapot, amikor ő még hallott mesét, amit azonban elmondani nem tud, csak annyit tud, hogy ezek a mesék királyfiakról, boszorkányokról szóltak. De ha ő ma le is nézi a mesét, úgy tűnik, hogy gyermekkorában még élő igény nyilvánult meg a mese iránt.

Az ugyancsak idős, hetvenöt éves Adorjáni Gergely is emlékszik arra, hogy az ő gyermekkorában még volt mesemondás:

– Ángyótól hallottam mesét. Kicsi gyermek voltam, van vagy hatvan éve annak. Én valamikor mindegyiket el tudtam mondani. Anikó ángyó mondott

sokat. Sokat tudott királyfiakról. De ő már gyermekeknek mesélte. Felnőttnek nem nagyon, gyermekek hallgatták. Ma ott vannak a meséskönyvek.

Még Adorjáni Gergely is mesélt unokáinak vagy 20 évvel ezelőtt, de főleg olyan meséket, amelyeket ő is olvasott.

– Ismert vagy egy híres mesélőt abból az időből?

– Szívó Ferenc bá't. Sánta ember volt. Jött nálunk: „Na, mondjon egy mesét!” – „Várjatok, fiam, egy kicsit gondolkozok.” Akkor elgondolkozott egy kicsit, akkor rágyújtott a pipájára, s hozzáfogott s ne félj világ! A gyermekek kítátott szájjal hallgatták; az asszonyok fontak, a vénemberek is hallgatták, s Ferenc bá' mondta az övét. Nem mindenki tudott. Az olyanra születni kell, akik olyan nagy mesemondók. Ez szegény volt, a teste s a lelke. Egy-egy asszonynak vágott sütni való ágat, hozott burjánt a disznóknak, s adtak ezért neki egy-egy darab kenyért.

Mihály Gergelyné gyermekkorában még maga is hallott mesét Anikó ányától, és a 30 évvel ezelőtt elhunyt nagyanyja, Mihály Erzsi is mesélt gyermekeknek 50–60 évvel ezelőtt. Amikor azonban megkérdeztem, hogy a fonóban mondtak-e mesét, igen határozottan állította: „Kórusban nem meséltek. Énekeltek, léhaskodtak.”

A 60–80 éves öregek tehát még valamilyen nosztalgiával emlegetik a gyermekkorukban hallott tündérmeséket, de azokról már csak annyit tudnak, hogy királyokról, tündérekről, ördögökről, sárkányokról szóltak. A középkorúak legtöbbször hevesen visszautasítják még a gyanúját is annak, hogy nekik valamilyen közük lenne a (tündér)meséhez.

Ozsváth Lászlóné középkorú asszony:

– Nekünk soha senki nem mesélt. Se szüleink, se nagyszüleink. Nem is hallottam, hogy valaki mesélt volna a faluban.

A szintén középkorú Bodoni Ilona és mások szerint a mese gyermekeknek való, vagy „a mese hazugság”. Garda Kálmán: „Én nem vagyok a mese pártolója.”

E vélekedéseket így összegezzük:

a) Az adatközlők egy része, és pedig a legöregebbek, gyermekkorukban még hallottak meséket, s többé-kevésbé meg is tudják mondani, hogy miről szóltak. Tehát még ezelőtt 50–60 évvel volt mesélés.

b) A középkorúak már nem is tudják, hogy mi a tündérmese, csak annyit, hogy „hazugság”, és ezért visszautasítják. Nem is beszélve a városra ingázó munkásfiatalokról.

A repertoár állapota

Milyen állapotban van a meseállomány? Mivel ezt a kérdést a szakirodalomban mindeddig nem vetették fel, sőt a közlésben is kialakult az a gyakorlat, hogy akármilyen romlott (pontosabban: már nem élő) változat megérdemli a közzétételt, mindez arra kötelez, hogy megfogalmazzuk: a hagyományos műfajokat képviselhetik esztétikailag értékes, de ugyanúgy degradált formák is.

Ezúttal mellőzzük az esztétikai minősítést, egyelőre az érdekel, hogy ezek a mesék megközelítik-e a minimális teljességet, van-e kezdetük és végük, épek-e a szövegek, vagy romlottak, töredezettek, illetve a romlásnak és a töredezettségnek milyen fokát képviselik.

Amikor tehát a mesét, miként az alább következő táblázatunk is mutatja, teljesnek minősítettük, ezzel csak annyit akartunk jelezni, hogy az egész, befejezett, nagyjából megvannak a szükséges motivációk, fölépítése arra vall, hogy nem széttöredezett. Ez az értékelés tulajdonképpen viszonylagos ahhoz képest, amit vázlatosnak minősítettünk. Eszerint a vázlatos mese szerkezetileg épnek tekinthető, de minden mesei cselekmény elnagyolt, az indoklások halványak vagy hiányzanak, a mesemondó csak a „sztorit” mondja el.

Töredéknek ítéltük azokat, amelyek már csak egy-egy motívumot vagy epizódot idéznek fel, azt is a mesegyűjtő unszolására. Az illető adatközlő csak az elejére vagy a közepére emlékezett, vagy esetleg csak a végét tudta.

Előljáróban csak annyit, amíg mindezeket a kategóriákat és a mögöttük rejlő törvényszerűségeket havadi viszonylatban is megfigyelhetjük. Ehhez a vizsgálathoz a következő táblázatot ajánlom:

Adatközlő neve	Teljes	Vázlatos	Töredék	Összesen
		m e s e		
1. Ozsváth Sándor	4 tréfás	2 tündér	1 tréfás	7
2. Bakó Ferencné	3 novellamese	–	–	3
3. Nemes Árpádné	1 állatmese	2 tréfás	–	3
4. Mihály Gergely	–	3 tréfás	1 tündérmese	4
5. Adorjáni Gergely	1 tréfás	–	–	1
6. Adorjáni Péter	–	1 novellamese	–	1
7. Dósa Lászlóné	1 állatmese	–	–	1
Összesen:	10	8	2	20

A „teljes” értékű hagyományos repertoár

A hagyományos műfajokban végbement változásokról, a tündérmeseelemek kikopásáról, illetve ezek komikumba való átfordulásáról vagy pedig a hagyományos keretnek realista elemekkel való feltöltéséről már esett szó (Nagy, 1978. 182). Most néhány konkrét havadi példa elemzése hozzásegít a tapasztalatok finomításához.

Például Ozsváth Sándornak *A kakas meséje* című tréfás meséje, amely a népmese-katalógusban még a tündérmesék közt szerepel, s amely valóban őriz még néhány csodás elemet. Hősünk egy hálás kígyótól megtanulja érteni az állatok nyelvét, és e tudás birtokában gazdag lesz. Tudását eltitkolja felesége előtt, aki mindenáron ki akarja szedni belőle. Ám a titok elárulása hősünk halálát jelentené. Felesége mégsem áll el a kívánságától: koporsót készített az urának, és nem bánja, ha a titok elárulása után meg is hal. A koporsó köré odagyűlnek a tyúkok, a kakas és a kutya, és elkezdnek beszélgetni. A halálra

készülő ember megérti az állatok beszélgetését: a kutya felháborodik azon, hogy a kakas és a tyúkok nem szánják gazdájukat és nyugodtan szemelgetnek. A kakas így válaszol a kutya felháborodott kifakadására: „Megérdemli a sor-sát, mert nem tud egy asszonynak parancsolni.” A poén az, hogy az ember megkéri feleségét: hozzon neki egy beáztatott kötelet. Akkor a kötéllel jól el-látja az asszony baját, és már eszébe sincs meghalni.

Mivel ez a tréfás mesévé vált valamikori tündérmese „Az asszony verve jó” szólásmondást példázza, így mindig alkalmas arra, hogy felnőtteknek me-séljék.

Ugyanilyen tanulságos *A bátor leány* című novellamese Bakó Ferencé tolmácsolásában. A téma eredetileg a *Kékszakáll* (BN 311) típus racionalizált változata. Itt a csábító már nem mitikus gonosz, hanem közönséges gyilkos; az oroszlanokat nem varázsszerrel szelidíti meg, hanem leitatja őket; az öreg-asszonyok nem mitikus lények, hanem okos asszonyok.

Ugyancsak teljes novellamese a másik kettő is, szintén Bakó Ferencé tolmácsolásában: *A végrendelet* és *Az örökség*. Mindkettőben családi témákat ad elő: férj-feleség, szülő és gyermek viszonya, hogyan biztosítja magát egy öreg apa háládatlan gyermekeivel szemben. Tanulságosak a példázatok, teljesen reáli-sak, sőt időszerűek a megoldások, s így érdeklődésre tarthatnak számot. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy ezek a történetek épen maradtak.

Vázlatosságtól a töredékességig

Havadon a degradálódás főként a tündérmeséknél ment végbe. E folyamat-nak fokozatai vannak. Az első mese vázlatossá válása és ezen belül bizonyos deformációk, felejtések, kihagyások, indokolatlanságok, de maga a szerkezet még teljes marad. Mert a meséknek épp a szerkezete a legállandóbb, legma-radandóbb.

Ezt is Ozsváth Sándor meséin próbálom meg szemléltetni.

Kezdjük ezúttal ott, hogy Ozsváth Sándor nagyon idős ember, és mind többet felejt. A tündérmese pedig műfajilag a legnehezebb; cselekménye bonyo-lult. Nemcsak jó emlékezetet, hanem teljes alkotó kapacitást kíván. Általában a mesemondó sohasem öregkorában, hanem – ott, ahol a mese él – javakorában éri el tehetsége tetőfokát. Ezt több mai mesemondó kapcsán állíthatjuk, és nem teszi kérdésessé az a tény, hogy kiváló mesemondó személyiségek öregkoruk-ban is tudtak kiváló nyújtani. Ez az érték azoban viszonylagos. Meggyő-ződésünk, hogy fiatakorukban teljesítményük még jobb lehetett.⁴

Ez lenne tehát az első ok. A másik az, hogy mivel tündérmesét évtizedek óta nem mondott és újabban is csak unokáinak mesélt, mindinkább leegysze-rüsítette, vázlatossá tette az eredetileg ép mesét. Véleményem szerint a mese-mondó megérzi, hogy a gyermekeket csak a cselekmény, annak gyors pergése érdekli. A gyermekek nem kívánják, hogy a mesevázat realitással töltsé meg.

⁴ Pop Dumitru-Nagy Olga, 1969.

Ezek azok az okok, amelyek miatt nemcsak Ozsváth Sándor, de például Adorjáni Gergely meséi is vázlatokká silányultak, lévén hogy csak néhány unokának meséltek.

És most vizsgáljuk meg konkrétan a vázlatossá válás folyamatát Ozsváth Sándor egyik meséjén, melyet öt év alatt kétszer mondott el nekem, először *Féllábú Gyurka*, másodszer pedig *A zsoldáréneklő madár* címmel. E vázlatoknak egy ideális szerkezethez: ezúttal Berze Nagy János típusképletéhez való viszonyítás kapcsán meglátjuk, hogy miben áll a vázlatosság, miért nem képviselnek esztétikumot, valamint azt, hogy az milyen okokra vezethető vissza.

Lássuk először is a Berze Nagy-féle típusképletet (Bn 550):

A) epizód: A síró-nevető király gyógyulását a zsoldáréneklő madár hozza meg.

B) epizód: A három királyfiú elindul elhozni a zsoldáréneklő madarat. Kettő elakad, a harmadik három állattal jót tesz, ezek megsegítik.

C) epizód: A fiú megszerzi a madarat, de megszegi a tilalmat, azért a madarat ott kell hagynia, míg el nem hoz egy lovat, el nem lop egy királykis-asszonyt. Végül is teljesíti a feltételeket.

D) epizód: Bátyjait megmenti az akasztófától; ezek öt kútba dobják.

E) epizód: A csodamadár megszólal, bátyjait leleplezi (*Berze Nagy, 1957. 102.*)

Ha az Ozsváth Sándor-féle két változat típusképletét elkészítenők, azt tapasztalnánk, hogy ezek tartalmazzák az A) és D) epizódot, és végül a konfliktust lezáró E) epizódot. A B) és C) epizódok, amelyek valójában a típus jellegét adják, és amelyek a csodálatos kalandokat tartalmazzák, elmaradtak.

A meglévő epizódok is valójában motívummá degradálódva, szinte csak jelzésszerűen vannak jelen. A vázlatosságnak és degradálódásnak még mindig nem csupán ezek a jegyei. Az emlékezet kihagyása és a felejtés során előállt deformáció miatt a mesében az egyes motívumok funkciótlannal vannak jelen és nem illeszkednek bele a szerkezetbe.

Mihály Gergelytől két mesét jegyeztem le, amelyek a vázlatosság fent ismertetett kritériumait kimerítik, ezért nem elemzem őket külön, tőle inkább a töredékességre hozok fel példákat.

Ha egyes meséket el is mond vázlatosan, mások csak töredékekben maradtak meg emlékezetében, mivel ez utóbbiakat már nagyon régen nem mesélte.

Lássuk tehát a példákat, amelyekhez nem szükséges kommentár.

„Azon gondolkoztam éppen, hogy hogy is kezdődött: Egy királynak volt három leánya. S aztán azok elmentek eprészni. Valahogy úgy kezdődött. Hát tisztán nem tudom elmondani. Nem tudom már, hogy van. Na: Én is voltam király lánya, de most vagyok jávorfából furulyácska. Valami baj érte őket, s ott eltemették, s egy jávorfa nőtt ki onnat, s a pakulár levágta, s megcsinálta furulyának. Aztán az fújta: Én is voltam király lánya. (...) De hát már gyermekkoromba sokszor hallottam. Nem tudok egyet se tisztán.”

A másikat a felesége unszolására mondta:

„Hát ezekről a királyfiakról meséltem, hazudtam nekik, kezdtém mondani, hogy na: Egyszer volt, hol nem volt, hetedhét országon, az Óperenciás tengeren is túl, azon is túl, ott, ahol a kurta farkú malac túr, volt egy király, s

annak volt egy leánya, s azt mondta, annak adja feleségül... Körülbelül nyolctíz éve még tudtam. Meg vagyok gyengülve ebbe az észtehetségbe. Ezt is olvastam. Vagy nagyanyámtól hallottam gyermekkoromba.”

„Igaz” történetek

Rátérünk végre a népi próza „hamupipőkéjére”, az úgynevezett igaz történetekre. Hamupipőkének neveztem, hiszen alig van húsz éve, hogy egyáltalán nevet kapott és bejegyeztetett a népi próza addig elismert műfajai közé, de még tán maig sem ült el a vita akörül, hogy egyáltalán besorolható-e a „hagyományos” műfajok közé.

Ezek az úgynevezett igaz történetek a valóságigény jelentkezésének mintaszerű megnyilvánulásai abban az értelemben, hogy szinte minden a realitásra utal bennük.

Számavételük talán azáltal lesz hangsúlyosabb, hogy az igaz történetek jegyeit szembeállítjuk a tündérmese jegyeivel.

A tündérmese hősközpontú, az igaz történet „hőse” a kisember, pontosabban egy ismert falubeli ember, aki a legtöbbször valóságos nevével van jelen a történetben. A tündérmese csodálatos hősi tettekről szól; a népi elbeszélés egy valóságosan megesett történetet beszél el. A tündérmese mitikus lényekkel veszi körül a hőst, az igaz vagy népi történetben a falu elevenedik meg: valóságos személyek, szomszédok, barátok és ellenségek. A tündérmese kozmikus tere az igaz történetben leszűkül egy falura. Az időfelettség helyett konkrét időben történik, a jelen vagy a közelmúlt bizonyos szakaszában. A tündérmesét a sztereotípiák uralják, a népi elbeszélésekben a legvalóságosabb hétköznapi nyelven beszélnek, átkozódnak, szitkozódnak úgy, ahogyan a mindennapi életben.

Láthattuk tehát, hogy az „igaz történetek” mindenben ellentétei a tündérmesének. Tegyük mindjárt hozzá: ezek nem valamilyen bomlástermékei az előbbieknél, hanem önállósult műfajt képeznek, úgy is mondhatnánk, hogy a mai kor, a mai paraszti világkép, a mai, már viszonylag racionálisan gondolkodó falusi ember igényének megfelelő műfaj.

Másfelől a történeteket nem tekinthetjük csupán a mai, racionálisabb kor termékeinek. Feltételezhetjük, bár bizonyítani nincs módunkban, hogy minden korban voltak ilyen történetek. Ugyanis minden korban meglehettek az indítékok arra, hogy az ember hétköznapi dolgait „kibeszélje”.

Parasztdeameron című kötetemben egy könyvre valót válogattam a széki igaz történetekből. S mivel a mi viszonylatainkban az első jelentkezés volt, arra kényszerültem, hogy nevet is adjak a történeteknek, melyeket „népi elbeszélések”-nek neveztem, mert hiszen ezekben nemcsak a megtörtént eset elgondolása a fontos, hanem a fikció is, amely ezekben a sokszori elmondás, valamint a továbbmondás során munkálhat.⁵

⁵ Nagy Olga, 1977.

A népi elbeszéléseket két nagy csoportba osztottam:

a) Élményelbeszélések, melyek mindig az elbeszélő személyes élményei. Ezeket „éntörténetek”-nek is nevezik. És bár nem folklorizálódnak, a többszöri elmondás következtében mindinkább helyet kaphat bennük a fikció is.

b) Harmadik személyben elmondott történetek, amelyekben falusi emberek és események „szerepelnek”.

Havadi viszonyulás

Az előző kitérőre szükség volt, mert a „műfaj” körül sok a bizonytalanság. Lássuk ezek után, miképpen ismerik ezeket a népi elbeszéléseket, tudnak-e ilyeneket, emlékeznek-e helyi történetekre vagy tréfákra stb.

Miklós Dénesné emlékezett Bíró Józsinéra, aki a „kórus” tagjait az ötvenes években viccekkel és tréfákkal szórakoztatta. (Ezek nem tévesztendőek össze a tréfás mesékkel.)

Miklós Dénes Péter Lászlóra emlékezett, aki „valóságos történeteket” mondott el. Az életét mesélte. Hogy volt, amikor ő gyermek volt, hogy akkor-táiban milyen volt az élet, és hogy most milyen más.

Ozsváth Sándor Mihály Gyulára emlékezett, aki az életéről mert, mert „a feleségétől megkülönbözött, elvett egy másikat. Ezeket mesélte.”

Ugyancsak Ozsváth Sándor emlékezett Pál Mihályra, aki az első világháború előtt híres mesélő volt: „Olyan nem sok jár! Mint gyermek hallottam mindenfélét a régiségekről, régebbi szokásokról, viseletről, effélékről.”

Mihály Gyulané apja, Adorjáni Kálmán élete végéig híres volt maga költötte tréfáiról és vicceiről. Lánya büszkén emlékezik rá, a veje pedig a következőképpen: – Apósom be volt híva mint határőr. Számtalan esetben, amikor gyakoroltak, a tisztek könyörögtek neki: – „Kálmán bácsi, meséljen!” Hogy így, cigarettaszünetben. Mikor hozzákezdett mesélni, azon nap több gyakorlat nem volt. Nem tudott a büvköriből, a hatásköriből kikapcsolódni senki. Mindenik tiszt és katona úgy beleolvadt az ő tréfáiba, vicceibe.

Ozsváth Lászlóné: – Adorjáni Kálmán, az már tudott. Elmesélte a katonaságát, hogy volt, mint volt, s aztán lehet, hogy toldott is hozzá, mint amilyen volt, s olyan nagyszerű volt. Ő arra született, hogy mindig szeretett mesélni. (Férje közbeszól: „Dolgozni nem!”) Emmának apja volt a nagy mesélő. Az nagyon sokat tudott. Mi olyanok vagyunk, tessék elhinni, hogy kapálunk reggeltől estig, s akkor egymásra nézünk: Na, jól elszórakoztunk, de szó, mese, semmi. Nem tudunk. Ej, szeretnénk, ha tudnánk!

Péter László nagyapjától hallott történeteket: – Hát hogy is mondjam? Inkább arról szokott, a háborúról, az első világháborúról, arról mesélgetett többet, hogy volt akkor a háborúba, s milyen messze gyalogoltak, s mind gyalog. Hogy kerültek haza. Akkor nem motorral, mivel, csak gyalogoltak, végig jártak egyik országból a másikba.

Ozsváth Sándor nemcsak a szűkebb család, a rokonság, de az egész falu által ismert háborús és katonatörténeteit szeltében-hosszában mesélte. Vizsgáljunk idején még élt, ő volt akkor a legismertebb elbeszélő Havadon.

Az alábbi táblázatban tematika és adatközlők szerint mutatjuk be a havadi igaz történeteket:

Népi elbeszélések

Elbeszélő neve	Megszólás	Gyilkosság	Öngyilkosság	Lopás	Tréfás történetek	Olvasmányból	Összesen
1. Középkorú férfi	–	–	–	–	6	–	6
2. Bakó Ferencné	–	3	–	–	–	1	4
3. Nemes Árpádné	–	–	–	–	–	1	1
4. Dósa Endréné	–	1	–	–	–	–	1
5. Mihály Gyula	1	–	1	–	–	–	2
6. Mihály Gyuláné	1	–	–	–	–	–	1
7. Adorjáni Péter	–	1	–	–	1	–	2
8. Mihály Gergely	–	–	–	1	–	–	1
Összesen	2	5	1	1	7	2	18

Vizsgáljuk meg a fenti táblázatot, mely feltünteti az elbeszélők nevét, az elbeszélések témakörét és számát.

Egy futólagos számbavétel is jelezheti, hogy több a nő elbeszélő, mint a férfi: öt nő, és csak két férfi. Érdekes, hogy a nők általában legszűkebb környezetükről: családjukról, ritkábban a faluról számolnak be. A férfi elbeszélőknél messzi tájakról, idegenben, harctéren megesezt dolgokról is szó esik. Ennek oka az, hogy a férfiak katonaságot, háborút jártak, munkára is gyakran messzire elmennek.

Forrásértékű dokumentumok

Ezek az elbeszélések forrásértékű dokumentumait képezik a közelmúlt paraszti életmódjának és életformájának, valamint az ezekben végbement változásoknak. A havasi anyag alapján a történeteket témájuk és a népi valóság tükrözése szempontjából a következőképpen jellemezhetném:

a) A családi élet tükrözése. Ez a téma igen gazdagon van képviselve. Ezek a családi együttélés különböző változatait mutatják be, és éppúgy vonatkoznak a férj és feleség viszonyára, mint az öregek és fiatalok közötti konfliktusokra. Érdekes vallomásokat jegyeztünk le arról, hogy a múltban a létfeltételek kialakította szigorú keretek között a fiatalok mennyire ki voltak szolgáltatva az öregeknek. Ezek az emlékezések is vallomások az együttélés finom árnyalataira is rámutatnak. Ennek érzékeltetése végett ide iktatok egy rövid részletet Bakó Ferencné egyik emlékezéséből:

„Mikor összekerültünk az urammal, anyámhoz mentünk lakni. Én az egész házra főztem, mostam, takarítottam, mert még itthon voltak a kisebb testvéreim. Feri szegény elment a völgyekre fát vágni, tudjon gabonát venni. (...) Aztán a Feri keresetiből vettünk törökbúzáat. De egy hét alatt elfogyott, ami egy hónapra való volt, mert tízen ettünk az asztalnál.”

A fiatalok, ha az öregekkel együtt laktak, saját keresetükkel sem rendelkezhetek szabadon. Íme Bakó Ferencné vallomásának folytatása:

„Menyünk édesapámékni – mondta Feri, az uram. Egy szobában meghúzódtunk. Nekem ott már nem tetszett: legény, leány, menyecske, kicsi gyermek, apósom, anyósom. Két éjjel ott háltam, harmadik éjjel eljöttem. Gondoltam magamban: Állj meg, világ! Sze nekem még se gyermekem, se semmi, hát mi a pokolba kínlódjak? De biza sokszor az se volt, mit egyek, a többiek megették, s nekem hol jutott, hol nem.”

Tömör jellemzése a szegénységnek, nehéz életnek.

Szentgyörgyi Ákosné közelműltről szóló elbeszéléséből már egy másfajta együttélési modell tetszik ki, s ez mindinkább a jelenre jellemző: a fiatalok szólnak bele az öregek életébe. Elmondja, hogy fiatalon özvegy maradt, de nem mehetett másodszor férjhez, mert a lánya nem engedte:

„Volt nekem kérőm, Török Albert nevezetű. Szép ember volt, szerettem is, hozzá mentem volna szívesem. De az én leányom olyan szeszélyes volt, éppen mint az apja. Hogy mikor emlegették, hogy férjhez mennék, majd a szíve hasadt el. Ordítózott. Mikor Török Albert jött hozzám, a leányom kiállt az ajtóba, s kiállt: Nehogy idehossa nekem ezt az embert! Ilyen zsarnok volt már akkor is. Így lemondtam a házasságról mindörökre.”

E rövid szemelvények csupán jellemzés végett kívánják felvillantani a népi elbeszélések dokumentumértékét.

Családi történet a Mihály Gyula öt elbeszélése is. Hogy ezeket mégis a gyermekkori történetek kategóriájába soroltuk, ez csupán azért van, mert a kora gyermekkori vagy serdülőkori emlékek sajátos témája a szülői szigor. Ezek – érdekes módon – úgy kerültek elő, hogy a múltbeli neveléssel kapcsolatban tettünk fel kérdéseket.

Ozsváth Sándornak is van hat története a gyermekkorról, és ezek már nem a szülő-gyermek viszonyról szólnak, hanem olyan emlékeket elevenítenek fel, amelyek azt bizonyítják, hogy a fiúgyermekeknek a paraszti élet keretei között is volt némi szabadságuk. Arról is szólnak, hogy a parasztygyermek, életmódjánál fogva, széles körű ismeretekre tett szert a természet köréből, megismerte és megszerette az állatokat. A múltbeli paraszti gyermekkor sajátos hangulatát idézik történetei, mint ahogyan Horváth István és Gazda Klára könyveiben is ezt a hangulatot idézi a magára hagyott és önálló feladattal ellátott pásztorkodó parasztygyermek életének leírása.

A cselédsorsról ketten is beszéltek: Bakó Ferencné és Nemes Árpádné három, illetve két elbeszélése szól róla. Ezek a történetek nemcsak a cselédek és gazdák közötti viszonyt elevenítik fel. Érdekes, hogy sorsukat nem érezték megalázónak, emlékeik inkább derűsek, mint lázadók.

(Itt említem meg, hogy a széki Győri Klárának a cselédsorsra való visszaemlékezései megrendítőek, szomorúak, tele lázadással a megaláztatás ellen. A havadi cselédtörténetek derűsebb változatai nemcsak a sorsba való belenyugvást sugallják, hanem azt is, hogy mindenféle együttélésnek sokféle változata lehetséges.)⁶

6 Győri Klára, 1975. 55–93. külön fejezet szól a szolgaságról.

Az egyén és a közösség konfliktusos viszonyát Miklós Dénesné elbeszélései fejezik ki a legmegkapóbban. E történetek háttérben ott van az elbeszélő és a többi falubeli közötti ellentét, aminek magyarázata az, hogy elbeszélőnk más faluból, Rigmányból került Havadra, és onnan egy vidámabb, oldottabb légkört hozott magával, ami ingerli a zárkózott, nem közlékeny és nem szívélyes havadiakat. Arról nem is szólva, hogy „jövevény”-nek tartják, aki ahelyett, hogy „meghúzná magát”, szerintük még cifrán is jár, „nagyra tartja magát”. A történetek szinte egy szuszra elmondott füzért alkotnak, közeli és távolabbi szomszédjaival való összeütközéseiről. Meglepően élményszerű, érzékeltes, eleven históriák; indulatok fütik őket, s mivel szomszédai viselkedését igazságtalannak érezte, ezért e történeteket több ízben is elmondta, így a kikerékített, külön-külön történetek egymásba fűződnek.⁷

Háborús történetek

Az élményelbeszélések egy sajátos kategóriája a háborús élmények és történetek. Azért tárgyaljuk ezeket külön, mivel sajátos törvényeik vannak.

A háborús történetekben már nem a valóságos átélt élmények közlése a fontos, hanem az, hogy ezek a történetek mindinkább elhajlottak a fikció felé. Amolyan népi kalandtörténetekké váltak, pontosabban Hány Jánoséhoz hasonló históriákká, amelyekben a háborús szenvedések ellenére is a fő hangsúly a személyes bátorságon, életrealitáson van, ami által az elbeszélő minden bajt átvészelt. A kisember a saját és mások szemében is megnő. Épp azért, hogy hallgatóságuknak hasonló élményeit beszélik el, lehetőséget nyújtanak arra, hogy mindnyájan együtt érezzenek az elbeszélővel, aki egyszersmind az elbeszélés hőse is, és ezáltal újra átéljék a történeteket. Mivel az elbeszélésekben saját vágyaik teljesülésének megfogalmazása nyer kifejezést, ezek – ha reális mezőben is – „vágyköltészetté” válnak: a fikció erőteljesen jelen van bennük. Ami persze cseppet sem zavarja sem az elbeszélőt, sem hallgatóságát.

Havadon Ozsváth Sándor mondja el katonaelményeit egyetlen történetben. Ezek az élmények az első világháborúból valók, tehát immár több, mint fél évszázados múltjuk, történetiségük van.

Minden falunak megvan a maga Hány Jánosa, aki saját temperamentuma és a hallgatóság ízlése szerint mondja el háborús élményeit. Ezt egyesek nagyobb valóságűszéggel, mások sok fikcióval teszik. Általában mindenütt akad egy-egy ilyen tehetséges elbeszélő, akit a többiek szívesen meghallgatnak.⁸

Ami a havadi Ozsváth Sándor történeteit illeti, ezeket a visszafogottság jellemzi: vigyáz arra, hogy ne tartsák dicsekvőnek. Azt, hogy a legnehezebb helyzetekben is kivágta magát, az életben maradáshoz szükséges élniakarással magyarázta. Élethűen beszéli el, hogyan védekezett a szibériai barakkban az

⁷ Nagy Olga, 1990. a Kőtekdők című ciklusban, külön elbeszélésfüzért alkotnak a Miklós Dénesnérről szóló vélekedések, illetve az ő „védekezése” (204–230).

⁸ Nagy Olga, 1990. 25–55. között Férfiak emlékeznek címen több Hány János-típusú elbeszélést is olvashatunk.

elviselhetetlen hideg ellen; hogy amikor kiadták egy gazdához dolgozni, hogyan fejte meg titokban a gazda a tehenét és itta meg a tejet. Elbeszélésének külön varázsa lovához való ragaszkodása. A faluban mint híres lótartót ismerték.

Jegyezzük meg itt, hogy a falu igen mértéktartó, nem is fogadná el az olyan elbeszélőt, aki nagyon elrugaszkodik a valóságtól, magát különösen nagy „hősi” színben tüntetné fel. A hősiesség legyen burkolt, nehogy dicsekvésnek vegyék.

A falu humorérzéke igen szegényes. Ez magyarázza azt is, hogy a falubeli nagyotmondó Vizi Jánost hóbotosnak tartják. Történeteit inkább bosszankodással, mint derűvel hallgatják. Egy kedves történetéből, amelyet nem ő, hanem más mondott el nekem, kitetszik Vizi János humora: Egyszer, egy nyúlra vadászva, kutyájával együtt egész Apahidáig (kb. 100 km) kergette a nyulat, de ott utolérte, és örömeiben meghívta az elfogott nyulat az apahidai vasúti vendéglőbe vacsorára. Egy másik története szerint volt egy olyan tehene, hogy egy fejésre 50 liter tejet adott, úgyhogy cseberben vitte a tejet a csarnokba. Ismét más története szerint olyan híres méhész volt, hogy az egész megye méhészei tőle kértek tanácsot.

Vizi János történeteiből kitetszik, hogy ezekkel botránkoztatni akarta a falubelieket. Ez abból is kitűnt, hogy nem volt hajlandó elmondani azokat.

Népi elbeszélések

S. Dobos Ilona „a mások élményeit továbbmondó, a valóságtól jobban eltávolodó, gyakran szélesebb körben ismert, csiszoltabb igaz történeteket” úgy tekinti, hogy ezek a folklorizáció magasabb fokán állanak,⁹ mint az élménytörténetek; úgy tűnik, hogy az utóbbiakat kevesebbszer forgatták. Más szóval nem hatoltak be a falu repertoárjába, megmaradtak az illető „személyes” repertoárjában.¹⁰

Ez a tétel azt sugallja, hogy a harmadik személyben a mások eseteit elmondó (továbbmondó) népi elbeszélések magasabbrendűek, részint mert a falu repertoárjához tartoznak, részint pedig azért, mert magukon viselik a közösség továbbcsiszoló készségének jegyeit. A mások eseteit harmadik személyben elmondó népi elbeszélések nem egy elbeszélő, hanem a közösség repertoárját képezik. Ezáltal mindinkább a fikció irányában hajlanak el.¹¹

Parasztdekameron című kötetemben (1977) 243 széki elbeszélés alapján válogattam ki azt a 116 darabot, melyek a közelmúlt helyi eseményei közül a megmosolyogtató, kigúnyolandó, eltérő magatartásról szóltak. Ebben a válogatásban mindössze 20 élménytörténet van.

A széki példával való szembesítés kapcsán merül fel a kérdés: mivel magyarázható, hogy a havadi repertoárban éppen fordított az arány. A 70 élményelbeszéléssel szemben mindössze 18 a harmadik személyben elmondott

⁹ S. Dobos Ilona, 1962.

¹⁰ Nagy Olga, 1976.

¹¹ Nagy Olga, 1976a.

népi elbeszélések száma. Honnan ez a fordított arány? Az a tény, hogy akadtak tehetséges népi elbeszélők, akik saját élményeiket rendszeresen mondták, ugyanakkor alig akadtak olyanok, akik a falu szenzációit, megtörtént eseteit tovább mondták volna a következő okokra vezethető vissza:

A falubeliek óvakodtak attól, hogy ilyen történetekkel rontsák a falu hírnevét. Így feltételezhető, hogy tudtak többet is, de nem merték „gépbe mondani”, attól tartva, hogy ebből bajuk lehet. (Ezt bizonyítja a Függelékben, hogy azokat a tréfás elbeszéléseket, melyek asszonyokról és félrelépéseikről szólnak, és amelyek belekerültek az *Újabb parasztkameron* című kötetembe is,¹² elmondójuk csak azzal a feltétellel mondta el, hogy nem esik szó arról, hogy ki mondta el ezeket. Ne feledjük: a falu olyan kicsi, hogy itt a fél falu rokon-ságban van egymással.)

Másfelől a falu nagyon kínosan vigyáz a hírnevére. Többször is tudunkra adták, hogy ők erkölcsösebbek, mint az adorjániak. Ami azt jelentette, hogy Havadon kevesebb olyan botrányos eset történik, mint Adorjában.

Ugyanez a helyzet a gyilkosságokról szóló történetek esetében. Ezek nem Havadon estek meg, hanem Marosvásárhelyen, vagy az országúton. Egy hírhedt eset a szomszédos faluban történt. A hírhedt gyermekgyilkos asszonyról szóló történet, amely mint afféle ballada, versbe szedve forgalomban van, szintén idegenben, Gyergyóban esett meg. Ami persze nem jelenti azt, hogy – bár nagyon ritkán – Havadon nem történtek gyilkosságok.

Az öngyilkossági esetekben is igyekeznek fölmenteni mind az öngyilkost, mind a környezetét, kimutatva, hogy a gonosz sorsa vitte rá, mint például azt az öreg beteg embert, aki azért vált meg az élettől, mert már nem tudott dolgozni.

Két elbeszélés olvasmányélményből származik. Mindkettő a tragikus sorsú Rudolf trónörököséről szóló legendaszerű elbeszélés. Ezek szerint Rudolf nem halt meg, hanem járja az országot, mint Mátyás király. Nem tudni, hogy a megtörtént tragédia hogyan jutott ilyen tolmácsoláshoz.

*

Az olvasónak feltűnhetett, hogy Havad népi prózája igen szegényes. Ballada már egyetlen egy sincs, magát a ballada létezését is csak gyermekeik iskolai olvasmányaiból tudják. Hasonlóképpen kiveszőben van a népdal és a népi tánc is.

Miért foglalkoztunk mégis ezzel a szegényes repertoárral, a degradálódás állapotában lévő hagyományos prózával és a valamivel jobb állapotot felmutató népi elbeszélésekkel? Azért, mert a képhez, amely a faluról kialakult, ez is hozzá tartozik. A polgárisodó falu leghamarább költészetét és művészetét hagyja el, tagadja meg.

Ezzel együtt gyengül a humorérzék is. Ezt látszik bizonyítani az, hogy a 18 népi elbeszélés között kevés a tréfás, vagy ironikus hangvételű, vidámságot

¹² Nagy Olga, 1983a. 5, 66, 67, 88. számú tréfák.

árasztó történet. Mindössze hét ilyen akadt. (A széki tapasztalat épp ellenkező irányú megállapításra vezet. A népi elbeszélések itt mind élcelődők, gúnyos hangvételűek.)

Azzal a ténnyel, hogy Havadon kívül is mind több faluban megtaláljuk ezt az állapotot, szembe kell néznünk.

FÜGGELÉK

I. A hagyományos repertoár

Adatközlő neve, a mese műfaja és címe	A mese teljes állapota			Megjegyzés a megjelenéséről
	teljes	vázlatos	töredékes	
<i>Id. Oszváth Sándor</i>				
<i>Tündérmesék</i>				
1. Füllábú Gyurka	–	+	–	
2. A zsoldáréneklő madár	–	+	–	
<i>Tréfás mesék</i>				
3. Egy ügyefogyott legény	–	–	+	
4. A kakas meséje	+	–	–	
5. János pap országa	+	–	–	
6. Az éjszakai mise	+	–	–	Nagy, 1983. 236.
7. Tetves, tetves	+	–	–	
<i>Bakó Ferencné</i>				
<i>Tréfás mesék</i>				
8. A bátor leány	+	–	–	
9. A végrendelet	+	–	–	Nagy, 1983. 202.
10. Az örökség	+	–	–	
<i>Nemes Árpádné</i>				
<i>Állatmesék</i>				
11. A rókáról és a szegényemberről	+	–	–	
<i>Tréfás mesék</i>				
12. A bugyuta leány	+	–	–	
13. Ötven sing vászon	+	–	–	Nagy, 1983. 59.
<i>Mihály Gergely</i>				
<i>Tündérmesék</i>				
14. Jávorfa	–	–	+	
15. Vince Pál	–	+	–	
<i>Tréfás mesék</i>				
16. A bugyuta leány	–	+	–	
17. Elment egy legény	–	+	–	
<i>Adorjáni Gergelyné</i>				
<i>Tréfás mesék</i>				
18. Olyan, mint az édesapja	+	–	–	Nagy, 1983. 217.
<i>Bodoni Ildikó</i>				
<i>Állatmese</i>				
19. A fűrfangos macska	+	–	–	
<i>Adorjáni Péter</i>				
<i>Novella mese</i>				
20. Erős János	–	+	–	
Összesen:	12	6	2 = 20	

II. Élménybeszélések

Az elbeszélés címe	Témája	Adatközlő neve
1. Mikor a feleségemhez jártam	Családi történet	id. Ozsváth Sándor
2. Kórházban vagyok	Családi történet	id. Ozsváth Sándor
3. Lajos bátyám halála	Családi történet	id. Ozsváth Sándor
4. Nagypám halála	Családi történet	id. Ozsváth Sándor
5. Feleségem halála	Családi történet	id. Ozsváth Sándor
6. Apám egyszer megházasodott	Családi történet	id. Ozsváth Sándor
7. A huszároknál munkálgodni kellett	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
8. Voltam én a sáromberki grófnál	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
9. Volt egy asszony	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
10. Versenylovas voltam	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
11. Miért lett sánta	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
12. Mikor mentünk neki Gyergyónak	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
13. Barakkokban laktunk	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
14. Fogságban voltam Pirjatinban	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
15. Ukrajnában nagyon jó volt	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
16. Mindenkinek menekülni kellett	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
17. Hogy fogadtak itthon	Katonatörténet	id. Ozsváth Sándor
18. Együtt fogták bé	Gyermekkori történet	id. Ozsváth Sándor
19. Szerettem a lovakat	Gyermekkori történet	id. Ozsváth Sándor
20. A ló okos állat	Gyermekkori történet	id. Ozsváth Sándor
21. Vadásdon volt egy jó ismerősünk	Gyermekkori történet	id. Ozsváth Sándor
22. Rókát fogtam	Gyermekkori történet	id. Ozsváth Sándor
23. A félig nyüzött róka	Gyermekkori történet	id. Ozsváth Sándor
24. Hogyan gazdagodott meg	Egyén és közösség	id. Ozsváth Sándor
25. Egy bárdosi emberrel történt	Egyén és közösség	id. Ozsváth Sándor
26. Eladtam két csikót	Egyén és közösség	id. Ozsváth Sándor
27. Ostorral várt	Gyermekkori emlék	Mihály Gyula
28. Már nagy fiú voltam	Gyermekkori emlék	Mihály Gyula
29. Megporoztuk a majort	Gyermekkori emlék	Mihály Gyula
30. Mindent rám rakott	Gyermekkori emlék	Mihály Gyula
31. Szigorú ember volt	Gyermekkori emlék	Mihály Gyula
32. Karácsony napján jöttek vadászni	Cselédsors	özv. Bakó Ferencné
33. Visszakerültem Dósa ügyvédni	Cselédsors	özv. Bakó Ferencné
34. Legszebb emlék az életemből (Nagy, 1983. 58)	Cselédsors	özv. Bakó Ferencné
35. Mikorába összeállottunk az urammal	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
36. Az uram vett egy tehént	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
37. Örökké hányódtam (Nagy, 1983. 62)	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
38. Akkorra megvettük a malacot	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
39. Eljött a vasárnap	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
40. Hat hónapra született	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
41. Andris a testvérem volt	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
42. A jösnénál	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
43. Meg voltunk vigasztalódva	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
44. Jő András	Családi történet	özv. Bakó Ferencné
45. Egy jehovistáról	Egyén és közösség	Miklós Dénesné

Az elbeszélés címe	Témája	Adatközlő neve
46. Így kezdődött	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
47. Jártak kártyázni Vízi Jánosni	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
48. Jót húzott a farkomra	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
49. Perre mentünk	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
50. Visszahozták a papirokat	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
51. Újból Segesvárra mentem	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
52. Ki akartam békülni	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
53. Ültetik Róza nénit	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
54. Békevertem a kovászt	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
55. Szervezni akartam edényt	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
56. Jüvevény vagyok?	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
57. Az elején nem így volt	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
58. Az átok helyet keres	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
59. A szeresség Rózsival	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
60. Reafogta a leánkára	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
61. Leánkája elveszített tiz lejt	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
62. Adorjáni Béni bácsiék disznót vágtak	Egyén és közösség	Miklós Dénesné
63. A két szomszédasszony összeveszett	Egyén és közösség	Középkorú asszony (nem nevezi meg magát)
64. Jól szolgált neki a szerencse	Egyén és közösség	Középkorú asszony
65. Elkért tőlem egy kosarat	Egyén és közösség	Középkorú asszony
66. Van egy elosztónk	Egyén és közösség	Középkorú asszony
67. Színházba mentem (Nagy, 1983. 63)	Cselédsors	Nemes Árpádné
68. Én anyám mellett boldog voltam	Cselédsors	Nemes Árpádné
69. Egy szomorú emlék	Családi történet	Adorjáni Gergelyné
70. Volt egy kérésem...	Családi történet	Szentgyörgyi Ákosné

III. Népi elbeszélések

Az elbeszélés címe	Megjelenés helye	Elbeszélő neve
71. Csak az asszonyt ítélik meg	(Nagy, 1983. 213)	Középkorú férfi
72. Elbújt a jászolba	(Nagy, 1983. 216)	Középkorú férfi
73. Megfulladt a kecske, bajban a menyecske	(Nagy, 1983. 216)	Középkorú férfi
74. Hol tő nincs, béka sincs	(Nagy, 1983. 256)	Középkorú férfi
75. Felpuffadt a tehén	(Nagy, 1983. 258)	Középkorú férfi
76. Farába vágta a baltát	(Nagy, 1983. 259)	Középkorú férfi
77. Történet a rablókról	–	özv. Bakó Ferencné
78. A gyilkos Dömös Dénes	–	özv. Bakó Ferencné
79. Mentek valami székelyek	–	özv. Bakó Ferencné
80. Rudolf története	–	özv. Bakó Ferencné
81. Egy vándor története	–	Nemes Árpádné
82. A gyilkos gyergyói asszony	–	Dósa Endréné
83. Rögeszmés vénasszony	–	Mihály Gyula
84. Gergely bácsi öngyilkos lett	–	Mihály Gyula
85. Egy asszony nagyon sírt	–	Mihály Gyulané

Az elbeszélés címe	Megjelenés helye	Elbeszélő neve
86. Megbicskálták a havadiakat	—	Adorjáni Péter
87. Disznóölés	—	Adorjáni Péter
88. Egy pakulár lopott egy fejszét	—	Mihály Gergely

IRODALOM

S. Dobos Ilona

1962 Egy somogyi parasztcsalád meséi. Bp.

Győri Klára

1975 Kiszáradt az én örömem zöld fája. Emlékezés. Bukarest

Nagy Olga

1976 Élményelbeszélések a népi prózában. In: Művelődés, 4.

1976a Realista törekvések a népi prózában. In: Művelődés, 1.

1977 Parasztdekameron. Válogatás széki tréfákból és népi elbeszélésekből. Bp.

1978 A táltos törvénye. Népmese és esztétikum. Bukarest

1983 Újabb parasztdekameron. A szerelemről és a házasságról. Bp.

1990 Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések. Bp.

Pop Dumitru–Nagy Olga

1969 Arta povestitului si vîrsta povestitorilor. (A mesélés művészete és a mesemondók életkora. (Revista és Etnografie si Folclor, 4. 263–269.)

A FELSŐ-MAROS MENTI MAGYAROK LAKODALMI SZOKÁSAI

E fejezetben nem a mostani, túlságosan leegyszerűsített és csak töredékes formában meglévő lakodalmi szokásokat próbáljuk bemutatni, hanem a régieket, amelyek a századforduló idején még eleven hagyományként éltek és a magyaróriak legérdekesebb, legszebb társas ünnepét alkották.¹ Éppen ezért igyekeztünk a magyarói lakodalmi szokásokról minél teljesebb képet nyújtani.

A régi lakodalmi szokásokra vonatkozó adatokat főképp hetven-nyolcvan, sőt három esetben kilencven évesnél idősebb öregek ajkáról gyűjtöttem, akik – mint hajdani hivatásos násznagyok – a legjobb ismerői voltak a lakodalmi szokásoknak. Különösen sokat köszönhetek néhai Szász Mihály Istvánnak,² aki gyűjtőmunkámban odaadóan támogatott. Azt is meg kell írunk róla, hogy hajlott kora ellenére, mint valami utolsó mohikán, egészen haláláig (1971) páratlan lelkesedéssel és igazi hivatástudattal násznagyoskodott.

A régi lakodalmi szokások jelentőségét, a közösség életében betöltött fontos szerepét csak úgy tudjuk felmérni, ha röviden felidézzük a múlt század végi falu elmaradott állapotát, kezdetleges művelődési viszonyait. Képzeljük el az akkori falut a mai magasszintű technika és tudomány vívmányai (villanyvilágítás, telefon, televízió), valamint az egészségügy és közművelődés szolgáltatásban álló létesítmények (orvosi rendelő, szülőotthon, mozi, művelődési ház és könyvtár) nélkül. Képzeljünk el egy olyan falut, ahova a biblián és az énekeskönyvön kívül, még az 1930-as években is, legfeljebb egyes napilapok jutottak el nagy ritkán.

A lakodalom a népi hagyomány keretében – az élet egy fontos állomásának, a házasságkötésnek a művészet eszközeivel megelevenített formája. Szín-

¹ A tanulmány megírásánál főképp Nagy Jenő: *Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón*, Erdélyi Múzeum, 1943. 391–405. című tanulmányára támaszkodtam. Nagy hasznát vettem Németh Ferencné Bartha Irén magyar szakos tanárnő: *Disznajó lakodalmi szokásai* című vizsgadolgozatának. Ezenkívül összehasonlítási alapul felhasználtam még Bakó Ferenc: *Felsőtárkány község lakodalmi szokásai*, Ethnographia. 1900. 399–403. tanulmányokat és a *Magyarság néprajza* III. és IV. kötetéből pedig a *dramai hagyományok és a szokások* című fejezetet.

² Néhai Szász Mihály Istvánné a násznagysággal járó teendőket, ismereteket édesapjától Szász Istvántól (1851–1936) tanulta meg, aki az 1900-as években a falu egyik legjobb násznagya hírében állott. A régi lakodalmi szokások összegyűjtésében 1950-től kezdve igen nagy segítséget nyújtott néhai Kocsis Miklós Barabás, aki több évtizeden át násznagyoskodott. Ez irányú ismereteit Szász Samutól (Szászgyurka Samu 1860–1945) sajátíthatta el, akit az 1930-as évek végéig, néhai Szomorú József szavaival élve „a násznagyok apostolának tekintettek”. Kocsis Miklós Barabás kérésemre még az 1950-es években leírta a lakodalomhoz fűződő népszokásokat.

játékszerű szokás, minden részletében kicsiszolt látványosság, amelynek az egész falu a nézőközönsége, ha ugyan nem résztvevője. A lakodalom tehát jó alkalmat szolgáltatott minden résztvevőnek képességei bemutatására, a művészi ösztön megnyilvánulására. Szépségével, élményt keltő hatásával követésre buzdítja a közösséget. A művészi megnyilatkozáson kívül a lakodalmi szokások valódi tartalma biológiai és társadalmi téren mutatkozott meg. Egyrészt biztosította a házasságkötés igazi célját, a család fennmaradását, másrészt alkalmat nyújtott közösségi összefüggésekre, valamint a fölösleges biológiai erők egészséges levezetésére (a mulatás falun, az asszonyok egyedüli megengedett szórakozási alkalmá). A fentiekben lényeges vonásaikban érintettük a lakodalmi szokásoknak a falu életében hajdan betöltött hivatását, sokrétű szerepkörét.¹

A lakodalom ideje, egészen az első világháborúig, megszabott időszakra, a farsangra esett és három napig tartott. Erre a célra a farsang volt a legalkalmasabb időszak. Szünetelt a mezei munka és a kemény tél miatt a havason dolgozó férfiak is otthon maradtak. A lakodalmi ünnepségek csúcspontjukat a keddi napi esküvővel és *nászvacsorával* érték el. A keddi napot azért választották az esküvő napjául, mert e napot tartják szerencsésnek még ma is a magyaróiak. Ezért vetik a fonalat vagy húzzák a szövőt kedden, mert szerintük más napon, főleg szerdán vagy pénteken nem is érdemes komolyabb vállalkozásba fogni.

A sok ceremóniával járó lakodalmat az alkalomhoz méltóan nagyon alaposan és körültekintően készítették elő, s ahogy Szász Mihály Istvánné mondta, „megadták a módját, s a tisztességet, mer' az ember életibe csak eccer csál (csinál) effélet, s akkó tegyen ki magáé”. Az idézett megjegyzésből világosan kitűnik a lakodalomhoz való viszonyulásuk. Szemléletükben a lakodalom, nemcsak a frigyre lépő ifjak, hanem az egész falu ünnepe. Ezért mind a gazdag, mind a szegény igyekezett minél jobban kitenni magáért, és a lakodalom sikeréért bármilyen áldozatot meghozni. Az erkölcsi siker volt a fontos nem a nyerészkedés, mint napjainkban. Jogos felháborodással és iróniával jegyezte meg ezzel kapcsolatban az 1970-ben 92 éves korában meghalt Szomorú József, hogy „mast má' senki se törődik, hogy a lakadalomban, hogy mulatnak, mindenki csak a saját zsebire dógazik”. A lakodalom jó megszervezése, sikere tehát becsületbeli dolog volt minden magyarói számára, s ennek az elvnek érvényt szabtak a közösség iratlan törvényei. Ez előtt a láthatatlan erő előtt engedelmeskednie kellett mindenkinek, ha nem akart a falu szájára kerülni.

A *lakodalom szereplői*: a *násznagy*, akinek a személyétől, rátermettségétől függött a siker. Mint szertartásmester összefogta és irányította az ünnepség minden mozzanatát. Érthető az a versengés, amely a nagy becsben álló hivatásos násznagy felkéréséért folyt. A vőlegényt képviselte a leánykérésről egészen a lakodalom felbomlásáig. A *vicai gazda* (kiadó *násznagnak* is nevezik) a menyasszonyt képviselte és másodrangú szerepet töltött be. A fiú nőjei vagy *ányjai* közül választották a *nyüszőasszonyt* aki a menyasszonyra viselt

¹ Erre vonatkozólag: Magyarság néprajza III. Drámai hagyományok. 291–292.

gondot a *nyüszőlánnyal* együtt, s aki ugyancsak a fiú leánytestvérei, vagy közeli rokonai közül került ki.

A két *vőfit* a fiú és a leányrészről kérték fel és feladatuk a hívogatás, a vendégek meghívása volt. A szereplők megjelenéséből, előadásmódjából állapították meg, hogy az illető „málé, pujiszka vagy ügyes vót”.

Mielőtt a lakodalmi szokások egyes mozzanatait érintenénk, szükségesnek tartjuk rögzíteni, azt a sorrendet, ahogyan ezek a hagyományos szokások, alkalmak egymás után következtek:

I. *Udvarlás*: háztüznéző, leánykerés-jegyváltás, kikérdés a községházán, kihirdetés a községházán és a templomban, *kézfogás (elmátkásodás)*, *eljegyzési vacsora*.

II. *Lakodalmi előkészületek*: ruhák vásárlása, zenészek fogadása, szakácsnő felkérése, hús, liszt és ital beszerzése, laska és tészta készítése, vőfélypálca díszítése, vőfélypálca átadása.

III. *A lakodalom lefolyása*:

vasárnap: a felkoszorúzott menyasszonyt barátnői elvitték a vasárnap délutáni templomozásra, vőfélyek hívogatása (idegen faluban).

Hétfő: vőfélyek hívogatása a faluban; ételek készítése; *konyhára vivés* a leány és fiú rokonai részéről, a hétfő esti *sirató*, a menyasszony *búcsúköszöntője*.

Kedd: a kedd délelőtti *sirató*, vendégek gyülekezése és fogadása, a menyasszony, illetve a vőlegény öltöztetése, rikoltozások, délig tartó mulatozás a táncosháznál, menyasszony és a vőlegény búcsúja a szülői háznál, *emlékeztetés* – a vőfik *vagdalozása*, a táncosháznál, a vőfik tánca, esküvő a templomban, ajándékozás (a leányos háznál), menyasszonyvivés a vőlegényes házhoz és a főutcán való meghordozása feldíszített ökrös szekéren, menyasszony fogadása, menyasszonyi *beköszöntő*, menyasszonyi vacsora, a vendégek *kikérése* az éjjeli mulatságra, a menyasszony *kikérése*.

A nászvacsora: Az asztalhoz ülés: a vendégek asztalhoz ültetése, a násznagy asztali áldása, a vőfélyek szerepe az ételek feladásakor, alkalmi dalok, italok-ételek felszolgálása násznagy kíséretében, ajándékozás előtti köszöntő, násznagy pohárköszöntő – ajándékozás, asztalfelbontási áldás, *káspénz* szedése, *kontyolás*, menyasszonytánc, mulatozás reggelig, párnás tánc, a menyasszony szüleinek hazakísérése.

Szerda: hívogatás a maradék vacsorára, délelőtti bohóckodás *muszkurázás* a falun végig, maradék vacsora az öregek tiszteletére, az új menyecske köszöntője, italok-ételek felszolgálása, ajándékozás, táncmultság éjjelig.

A lakodalom utáni első vasárnap: az új menyecske bemutatása a templomban, vasárnap ebéd.

I. Udvarlás

A fiatalok ismerkedésére a régi falusi élet körülményei között jó alkalom kínálkozott a vasárnap délutáni csoportos összejöveteleken, a társas játékokon, a sétálásokon, farsang idején pedig a *fonó-* és *táncosházakban* való együttlét

során. Itt nemcsak hogy huzamosabb ideig szórakozhattak, lehetek együtt a fiúk a leányokkal, hanem a közelebbi ismeretség révén az egymás iránti kölcsönös vonzalom is kialakulhatott. A komoly udvarlásig azonban még nagyon sok szempontnak kellett érvényesülnie, így többek között az egymás iránti megértés-, ragaszkodás-, hűség- és kitartásnak, de nem utolsósorban a szülők vagyoni helyzetének is.

A serdülőkortól kezdve minden leánynak leghőbb óhaja, kívánsága a férjhezmenetel volt. Ebben látta minden leány vágya, boldogsága beteljesedését. A módosabb – és ráadásul szép leány – inkább válogathatott a legényekben, mint a szegény sorsú. Ez utóbbiak erkölcsükkel, szorgalommal, munkával igyekeztek a legényre hatni. Ez a kettő: a becsület és a munka volt, ami a gazdag leány fölé emelte, s így érte is küzdenie kellett a jóra való, dolgos szegény legénynek, s nem is ritkán, a gazdagnak is.

A leányoknak mivel a legényekkel szemben – akik választhattak maguknak – hátrányos helyzetben voltak, minden alkalmat meg kellett ragadniuk ahhoz, hogy a fiúknak tessenek, hogy hódítsanak. Ezért mindenik óvakodott attól, hogy olyat tegyen, ami legkisebb akadályt is gördíthetne szíve legfőbb óhajának, vágyának elérése elé. Emiatt fordultak gyakran szerelemvarázsláshoz is. Így például étkezés előtt, asztalhoz üléskor vigyáztak arra, hogy sarokra ne kerüljenek, mert akkor nem mennek férjhez. András napján pedig azért böjtöltek, hogy éjszaka megálmodják, milyen nevű lesz a férjük. Sőt, az egyik adatközlőm az András-napi böjtölés után még azt is megálmodta, ki lesz a férje, aki neki álmában azt mondta: „Sokat jártam, sokat láttam, de ilyen leányra még nem találtam”. Egyik-másik adatközlőnk: „Azt álmodta, hogy fennett lefelé jött egy csarda nipség. Ez azt jelentette, hogy fentrő’, idegenbő’ jün a vőlegénye”.

Boldognak tartja magát az, aki szerencsésen párjára talált, s nem maradt világeletemben *vénleány*.

Ha mégis pártában maradt a leány, szíve mérhetetlen bánattal telt meg, élete megsanyarodott. A vénleány sorsa valóban sajnálatra méltó. Senkitől se volt nyugta. Sohase tudta, ha kilép a házból, nem hall-e valami gúnyolódó megjegyzést. Számára nem maradt más hátra, mint férjhez menni valamelyik idősebb özvegy emberhez, vagy pedig továbbra is abban reménykedni, hátha számára is eljön a várva várt vőlegény.

Ahhoz a leányhoz, aki megtalálta párját, a legény eljárógatott, vagyis kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap este *lyánhoz járt*. A fiú a szeretőjével megkülönböztetett módon bánt: igyekezett mindenütt vele lenni, neki kedveskedni. Vele foglalkozott legtöbbit, és őt kísérgette haza. A fiú kérkedett is szeretőjével, tánc közben, ha elkérték tőle, nem szívesen adta, s emiatt néme-lykor még verekedésre is sor került.

Ha a fiút elvitték katonának, akkor a leányt – erre is számos eset volt – a fiú szülei *megmarasztották*, azaz megkérték, hogy várja meg a fiút, míg leszerel. Katonáság előtt a legények csak nagyon ritkán házasodtak meg.

A katonaviselt legények első dolga a *házasulás* volt, mert ezt egyrészt gazdasági okok tették szükségessé, másrészt azért is kellett igyekezniük, nehogy

férjhez menjenek a nekik való leányok. Ha a fiatalok megegyeztek és a szülők is beleegyeztek, akkor rövidesen sor került a *háztűznzésre* és a *leánykérésre*.

A háztűznzés

A házasság bevezető mozzanata. Erre akkor került sor, amikor a nősülendő fiú közölte szándékát a leánnyal, aki hajlandó volt hozzá feleségül menni. Ez szinte magától értetődő lépés volt, ha a legény 5-6 éven át tartóan udvarolt a leánynak. Mivel jól ismerték, szerették egymást, s a fiatalok szülei sem kifogásolták a két fiatal érzelmi kapcsolatát, a házasság elé nem is gördítettek akadályt. Különösen akkor ment a dolog simán, ha mind a fiú, mind a leány szülei vagyoniilag hasonló helyzetben voltak. Annál is inkább, mert „néztek a vagyorra”, s mindkét fél részéről elvárták, hogy ugyanannyija legyen egyiknek, mint a másiknak.

Nehezebb helyzet előtt állott az a legény, akit eleitől fogva tiltottak a szülei a szeretőjétől, mert a leány jóval szegényebb volt, vagy annyira szegény, „aki után nemcsak hogy egy szál földet, de még egy borjút sem kapott”. Ugyanez vonatkozott a szegény fiúra is, ha gazdag leánynak udvarolt és azt akarta elvenni. Ezeknek csak akkor volt esélyük, ha nagyon becsületesek, ügyesek, kapaszkodók voltak, munkabíróknak és jó kézfogásúnak, azaz hozzáértő munkaerőnek bizonyultak. Más esetben a szegény legény a vagyonosabb leányra nemigen tarthatott számot.

A szerelemből kötött házasság mellett sokkal gyakoribb volt az, amikor a fiatalok között semmiféle érzelmi kapcsolat nem volt, s jóformán alig ismerték egymást. Ebben az esetben őket *összeboronálták*, és a házasságot köztük a háttérből a nagynénik, ánygak és más közeli rokonasszonyok intézték el, azaz *rábeszélték*, azzal vigasztalván őket, hogy lassan úgyis megszokják egymást. Ezek közül főképp azoknál volt könnyebb a rábeszélés, akiknek nem volt szeretőjük, vagy esetleg csalódtak abban, így az „összeboronálást” sem érezték kényszernek.

A házasságkötésnek egy másik formája a *rákényszerítés* volt, amikor a szegény, de csinos, szép és ügyes leányt, vagy fiút, akinek sok éven át szeretője volt, elválasztják attól, és érdekből kényszerítik másvalakihez. Ebben az esetben „semmi másra nem néztek, semmi mással nem törődtek, csak a vagyonnal”, s a szülők ismét azzal vigasztalták gyermeküket, „hogy majd megszokják és megszeretik egymást”.

Ha a legény a leánnyal megegyezett és a szülők is beleegyeztek, akkor rövidesen sor került a *háztűznzésre*. Ez történhetett hétköznapi is, de *háztűzlátni* a fiú szülei inkább vasárnap délután vagy estefelé mentek. A vendégeket a leány szülei nagyon kedvesen fogadták, borral, pálinkával és tésztával: pánkóval, kürtöskaláccsal kínálták. A találkozót két-három óráig tartott, s ezalatt megbeszélték a *leánykérést*, a *kézfogót* és a lakodalom időpontját. Arra is módot és alkalmat találtak, hogy értésére adják egymásnak, gyermekük mit visz magával a házasságba. Ha egymás közt mindent elrendeztek, elbúcsúztak és a háztűznzők távoztak.

A lakodalmi szokás egyik érdekes mozzanata a *leánykérés* volt, amelyre röviddel a háztűznézés után került sor. A leánykérés a szülők által megbeszélt nap hajnalán 4-5 óra tájban folyt le. A násznagy, a vőlegénynek és néhány közeli rokonának kíséretében bekopogott a leendő menyasszony házához, akiket a *vicai gazda* és a házbeliek szívélyesen fogadtak. Miután mindenkivel barátságosan kezet fogtak, a násznagy elkezdte a leánykérő beszédet, amelyben a házasság keletkezését és szükségességét adta elő versben, bibliai példázatokra hivatkozva. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy sem a leánykérő beszéd, sem a sok lakodalmi köszöntő nem helyi rögtönzésszerű, alkalmi versek, beszédek, hanem régi lakodalmas könyvekből szó szerint kimásolt, jól ismert szövegek.⁴ Épp ezért a közlésüktől eltekintünk. A násznagytól feltett kérdésre az előzetes megbeszélés alapján csakis igennel válaszolhatnak. Erre következik a jegyváltás, amely a következőképpen megy végbe. A násznagy kezet fog a vele szemközt levő vicai gazdával és utasítja a fiatal párt is, hogy hasonlóan fogjon kezet. Az oldalt álló fiatalok a násznagy és a vicai gazda keze fölött keresztbe fogják meg egymás kezét. Ezt követően a násznagy rövid áldást mond rájuk, majd jobb kezével elvágja a keresztbe font kezeket. Leülnek és reggelig poharazgatnak. A gabona- vagy szilvapálinka mellé az asztalra köttes pánkót, csöregét vagy kürtöskalácsot tettek.

Amikor kivirradt a násznagy és vele együtt a fiú és leány is felállnak. A násznagy a következő szavakkal fordult a házbeliekhez: „Amint említettük, hogy a szóga vitt magáva egy pár arany fülenfüggőt és egy pár karperecet menyasszonyi ékül, úgyszintén a mű vőlegényünk is hazatt az ő szüve választattjának karikagyűrűt s bizonyos pénzüsszeget (átadta a leánynak)..., úgyszintén műk is kérünk cserébe valami jegyet.” Néha e szavakat a násznagy viccesen meg is toldja: „Kérünk a szőribő’ és a bőribő’.” A leány viszonzásképpen fejkendőt adott a fiúnak. Ő pedig a fiútól kapott pénzzel vette meg a legény kalapjára a vőlegényi bokrétát. A násznagy pedig szép szöttes *kérőkendőt* kapott fáradozásáért, amelyet otthon az elsőházban rúdra akasztva őriztek. Minél több rúdra való kendő volt kiterítve, annál nagyobb hírnévnek örvendett a násznagy. Sőt, halála után 3 darabot a koporsó aljába is betettek vele.

A jegyváltás befejező mozzanataként a násznagy összeszedte a jegyeket és egy tányérba az asztalra tette. Először a legény jegyét vette – a jeggyűrűt – és megkérdezte a fiútól „mindezeket üsmered, önszántadból adad ennek a liáynak örök jegyül?” „Igen!” „Nincsen valami kényszer, vaj rábeszélés?” „Nincs” – hangzik a legény válasza. Ugyanezt teszi a leány jegykendőjével is. A jegykendővel kapcsolatban a fiútól megkérdi: „Há’ neked vót má’ ijen jegyed?” „Nem!” „Ha nem vót, ne is legyen! E’ légyen az első, s az utolsó.

⁴ Magyarán a második világháborúig legalább négy-öt ilyen lakodalmas könyv lehetett, de nagy részük az 1944-es menekülés során elpusztult. Biztosan tudom, hogy megmaradt Szász Mihály Istváné adatközlőnek, de ő büszkeségből sehogy sem akarta elárulni, hogy neki megvan a könyve. Ugyanis arra hivatkozott, hogy amit tud azt az édesapjától, más násznagyoktól tanulta vagy pedig egyes verseket, mondókákat ő maga szerkesztett. A valóság engem épp az ellenkezőjéről győzött meg. Valószínűleg Csűry Bálint: *Magyar lakodalom*, 3. sz. könyv és Krón F. Ernő: *Erdélyi lakodalom, vőfélyek és násznagyk használatára*.

Külemben is nem azért adják, hogy te kösd a fejedre, hanem csak örök jegyül. Má ahun a férfi fékötí a keszkenyöt, att bajak vannak.”

Miután ezt elmondta, megbeszéltek a községházán való *kikérdéssel* és a *kézfogással* kapcsolatos tennivalókat. Mivel már világos reggel lett, sor került a búcsúzásra. A násznagy távozáskor valami jegyet kért a menyasszonytól: „a fejér vagy tarka lúd szárnyábó”, annak jeléül, hogy küldetésük sikerrel járt. A menyasszony piros szalaggal a násznagy bal karjára kötötte a kérőkendőt, amelynek láttán, mindenki tudta, milyen ügyben jártak. A távozó: „adjan Isten egízséget, szerencsét a meginduláshaz, s szerencsés vigire menetelt” szavakkal köszöntek el. Még ugyanazon a napon került sor mind a *kikérdésre*, mind pedig a *kézfogásra*.

A *jegyőnít*, illetve a községházán való *kikérdésre* a fiú és a leány a délelött folyamán ment el a násznagy és a vicai gazda kíséretében. Az első világháború után pedig már a leány apja is elkísérte őket. Ott az anyakönyvvezető *kikérdezte* őket arról, hogy nem rokonai-e egymásnak, és a házasságra önként, minden kényszerítés nélkül akarnak-e lépni. Ezután hivatalosan is bejegyezték őket, és *kifüggesztették* a *házasulandók névjegyzékébe*, ahol régebb 18 napig, később 8 napig szerepeltek. Ez volt a gondolkodási idő, s a házasulandó felek ezalatt visszaléphettek (de természetesen az eljegyzést azután is felbonthatták). A kikérdés után a násznagy és a vicai gazda hazakísérte a fiatalokat, megbeszéltek a fiú házánál való találkozást, majd hazamentek.

A kikérdést, azaz az *eljegyzést*, az első vasárnap a templomban is kihirdették.

A *kézfogás*, vagy *lagzi* nagyon szerény keretek között rendezett zártkörű multság volt, amelyen mind a fiú, mind a leány részéről csak a legközelebbi rokonok vettek részt. A meghívást mindkét részről az apa intézte, ő *járta el* a rokonokat, és *szólította meg* őket, hogy este vegyenek részt a *lagziban*. Ez alatt a lányos háznál elkészültek az estéli ünnepélyre. Segíteni a legközelebbi rokonok mentek, ők készítettek el az ételeket: a húslevest, a tyúksültet, amihez krumplipürét szolgáltak fel, a tésztákat: a pánkót és a kürtöskalácsot. A megterített asztalokra minden személy elé egy fél liter pálinkát vagy egy liter bort, a tányérokba pedig pánkót és *felszaggatatt* kürtöskalácsat tettek. Érdekes módon díszítették a pálinkásüvegeket *csüregével*. A csöröge tésztáját kisebb ágacskákra csavarták és utána zsírban vagy pedig a kemencében megsütötték, és az ágacska végénél fogva az üveg szájába dugtak. A szép vörös barnára kisütött csöröge, amit *rágami*-nak is neveztek, mint valami bokréta díszítette az üveget. A meghívottak is hoztak magukkal tésztát, főképp pálinkát, egy liter bort, s ugyancsak ők hoztak maguknak poharat és evőeszközöket.

A fiú meghívottjai – a násznaggal együtt – este 6-7 óra körül gyülekeztek a fiú házánál, ahova elment a vicai gazda, aki rövid beköszöntő után meghívta a vendégeket a lányos háznál tartandó kézfogóra, illetve eljegyzési vacsorára. Ezután elindultak énekszóval a lányos házhoz. A kézfogóban egészen az 1920-as évekig *muzsikaszó* nélkül mulattak és táncoltak. A muzsikaszóval rendezett kézfogóra csak nagyon ritkán került sor, és csak valamelyik gáláns legény engedte meg magának ezt a *lukszot*. Amikor a vendégsereg a

leányos házhoz megérkezett, akkor a násznagy kopogott be, és mondott köszöntőt. Miután a vendégeket asztalhoz ültették, megkezdődött a mulatság.

A vacsorát korán, kilenc óra körül tálalták, hogy maradjon elég idő a mulatságra és a táncra is. A kézfogón a meghívottak igyekeztek egymásnak kedveskedni: kölcsönösen kínálgatták egymást az általuk hozott borból és tésztából. Mulatozás közben a következő énekeket szokták dalolni: *Kicsi madár, aj be fenn jársz*, ez volt a legkedveltebb, továbbá *Sugár magas, sugár magas a nyárfa teteje*, *A magyarri réztoronyba kilencet ütött az óra*, *Villásfarkú fecske, szép barna menyecske*, *Sárga rigó most hullatja a tollát*, *Édesanyám ki a legény, ha én nem*, *Csárdás kis kalapot veszek* kezdetű énekeket. (Ezek szövegét és dallamát l. a Népdalok c. fejezetben.)

A vacsora után, amikor a jókedv magasra hágott, a vendégsereg táncra perdült. A talpalávaló muzsikaszót saját hangjukkal pótolták, aki pedig szépen füttyült, arra táncolt. A kézfogón *szaporát, lassú csárdást, kuresast* és *gyors vagy cigány csárdást* táncoltak.

A kézfogó éjjélkor ért véget, és csak nagy ritkán húzódott el éjjél után két, esetleg három óráig.

II. Lakodalmi előkészületek

A leánykérő után a legközelebbi csütörtökön a jegyespár a szászrégeni vásárban megvette az ajándékokat és a szükséges holmikat. A nagyobb kiadás a vőlegényre hárult, aki az illendőség kedvéért, minél szebb és értékesebb ruhaanyaggal igyekezett kedveskedni menyasszonyának, sőt, ha módjában állott még egy pár *kardavány* csizmával is meglepte. A két fiatal figyelmessége a szülőkre, a testvérekre és a közeli rokonokra is kiterjedt: mindenkinek vettek valamit. A szülők ruhaanyagot, a rokon leányok fejkendőt, a kisfiúk bicskát kaptak. Ugyancsak fejkendővel kedveskedett a vőlegény a *nyűszőasszonynak* és a *nyűszőlánynak* is. A menyasszonynak kellett megvennie a vőlegény esküvői ingéhez szükséges gyolcsot és a vőlegény kalapjának a feldíszítéséhez szükséges tükrös bokrétát, pántlikát, brossokat és a vőfélyek bokrétáját is. Az ajándékokat azonban csak a lakodalom napján adták át egymásnak. A szépen feldíszített vőlegényi kalapnak nagy becse volt és a mátkaság jeleként, az *el-sőházban* a falon szegre akasztották vagy a nagy ágyra tették. Onnan csak vasárnaponként és a lakodalom napján vette le a vőlegény. Ha a kalapot a lakodalom előtt visszaküldték, az, a fiúra nézve nagy szégyen volt. Egyet jelentett a mátkaság felbontásával; ilyesmi csak kivételes esetekben fordult elő.

Az eljegyzésből a fiúnak más előnyei is származtak: a menyasszonyával szabadon, bárhová mehetett, és a helybeli szokásnak megfelelően vele is alhatott. Az idősebbek vélekedése szerint erre azért volt szükség, hogy a fiatalok jobban megszokják egymást, no meg azért is, hogy a falu hadd lássa: „A fiú legény a talpán.”

A kézfogótól a lakodalomig rendszerint három-négy hét telt el, de tovább is elhúzódott, aszerint ki hogyan tudott felkészülni rá. A lakodalom komoly anyagi áldozattal járt, éppen ezért nagyon gondos, alapos előkészítést kívánt. A

völegény családjának előre kellett gondoskodnia az ételek elkészítéséhez szükséges zsírról, húsról és lisztről, meg a nélkülözhetetlen italokról, a pálinkáról és borról. Gondoskodnia kellett asztalokról, padokról, evőeszközökről, tálakról, fazekakról és lábasokról. Idejében meg kellett fogadnia a hat tagból álló *muzsikásokat* vagy *cigánybandát*. A zenészeket általában Marosvécsről vagy pedig Magyarpéterlakáról fogadták. A zenészek között volt egy-egy *primás*, *kantarás*, *gardanas*, *cimbalmos*, *klánétás* és *kürtés*. E két utóbbi az 1920-as évektől kezdve lassan kimaradt. Az említett teendőket a völegény rokonai közül valamelyik ügyes sógor vagy nagybácsi látta el. A konyhával kapcsolatos tennivalókat külön erre a célra meghívott *szakácsnéra* bízta. A lakodalomban szakácsnőnek lenni nagy megtiszteltetést jelentett.

A két apa döntötte el, hogy a lakodalomra kiket hívjanak meg. Itt elsősorban a rokonok, ismerősök, komák, és jó szomszédok jöttek számba. A lakodalomra – mivel eléggé sok kiadással, költséggel járt –, általában húsz-huszonöt párt szoktak meghívni és csak a gazdagoknál fordult elő a negyven, esetleg ötven pár. Ugyancsak a két apa jelölte ki közös megegyezéssel a fiú részéről a *nyűszőasszonyt* és *nyűszőlányt*, és mindkét részről egy-egy *vőfit*. Az 1920-as évektől kezdve mind az egyik, mind a másik fél részéről két-két vőfélyt kértek fel.

Egy héttel a lakodalom előtt megkezdődik a sütés-főzés és a készülődés. A rokon menyecskék és asszonyok kalákában megserítették a laskát és megsütötték a kenyeret. A férfiak pedig felvágta a szükséges tűzifát, és gondoskodtak asztalokról, lócákról. A lakodalom előtti héten kellett a nyűszőlálynak is a két *vőfipálcát* feldíszítenie. Két 60–80 cm-es egyenes botot felülről kezdve, egymástól bizonyos távolságra három helyen átfűrtak, majd a botot színes szalagokkal úgy csavarták körül, hogy a lyukak szabadon maradjanak. Ezekbe húzták be a körös-körül lecsüngő színes *pántlikákat*. A szalagokat a nyűszőlány a barátnőitől gyűjtötte össze. A vőfipálcákat pedig közvetlen a lakodalom előtt átadta a menyasszonynak, akitől a hívogatás napján a vőfélyek vették át.

A lakodalmat megelőző vasárnap a művirággal felkoszorúzott menyasszonyt barátnői elvitték a délutáni templomozásra, ahonnan a lányos házhoz visszatérve, rövid ideig még elbeszélgettek.

Ugyancsak vasárnap délután került sor a két vőfély *hívogatására*, amelyet idegenben, a két szomszédos faluban, *Disznajón* és *Holtmaroson* kezdtek el. Elindulásuk előtt a menyasszonytól átvették a dúsán *felpántlikázott* két *vőfipálcát* és a *vőfijelvényt* a *bokrétát*, amit – akárcsak a völegény – kalapjuk jobb felére tűzték. Ezenkívül a kezükbe adtak egy *írást* a meghívandó rokonok nevével. A két vőfi a dúsán felpántlikázott vőfipálcával egyik faluvégből elindulva kezdték a hívogatást. A köszöntőt felváltva mondták, aszerint, hogy a fiú vagy leány rokonát kellett meghívniok. A következő szavakkal köszöntek be: „Adjon Isten jónapot! Megkövetem méltó becsülettel Kigyelmeteket, hogy ijjen bátran beléptem Kigyelmek házába. Nem egyéb vígett jöttem, hanem küldött követ vagyok, úgy mint Kocsis István uramtó’, Kosis Istvánné asszonytó’ és Szomorú Ferenc bátyámuramtó’ és Szomorú Ferencné nénémasszonytó’. Az ő gyermekek felgerjedt öröm napjára, tisztesség tevésre, becsület megadására, úgy mint máma este siratóba, hónap délután szintén siratóba a fiatalok, s a

felölt rokonok hónap ebédül, s nászvacsora vendégül oda váratnak. Ad ő kigyelmeknek egy-két pohár pálinkát, tál étket, a fiatalok esküvője napjának tiszteletére. Szüves meghívásam kérem meg ne vessék, a meghívottak a megjelöltek házáat tisztelettel felkeressék. Ezennel köszöntöm elvégeztem, majd hónap fogadják üsmég megjelenésemet.” A házigazda megköszönte: „Igen szépen köszönjük Kocsis István és Szomorú József uramnak, Kocsis Istvánné és Szomorú Józsefné asszonynak, hogy rólunk meg nem feledkeztek és a többi atyafiak közül ki nem választottak. Azonkívül köszönjük a vőfi urak fáradozásait, hogy nem kerülték el hajlékunkat.” A vőfélyek szabadkoztak: „A mi fáradságunk nagyon kevés!” Pedig dehogy is volt az. Annyit kellett járniak, hogy még a csizmájuk talpa is lekopott – jegyezte meg adatközlőnk.

A lakodalmi ünnepek már hétfőn elkezdződtek és három fontosabb mozzanata a *vőfélyeknek a faluban való hívogatása*, a *konyhára vivés* a leány és fiú rokonai részéről és az *esti sírató* volt. A hívogatás itt is ugyanígy folyt le mint a szomszéd falvakban.

A *konyháravivés* a régi, meghitt patriarchális idők emlékét juttatja eszünkbe. Célja egymás segítése szükség esetén. Jelen esetben mind a fiú, mind a leány rokonai a hétfői napon ételmet – lisztet, tojást, füstölt húst, zöldségfélét, sózott káposztát – vittek a lakodalmas házhoz, és pedig oda, amelyik félhez tartoztak. A lányos háznál összegyűlt ételmet hétfőn délelőtt nagy felhajtás közepette, egy csoport menyecske és asszony elvitte a legényes házhoz, a konyhára. Az ételmet, szépen himzett szalvétákkal letakarták, szatyrokba tették. A konyhára vivés jó alkalmat adott a tréfálkozásra, ártatlan csínytevésekre. Amikor a legényes házhoz értek, csúfondároskodó kurjantásokba kezdtek:

*Főtelen vót pujiszkátak,
Béragadott jól a szátak, ujjú-jú!*

De a házbeliek se maradtak adósok a válasszal, s hasonlóképpen viszonzták:

*Éhezők, tük mit akartak,
Talán nincsen pujiszkátak? Ujjú-jú!*

Miután alaposan kirikoltozták magukat, bementek. A házbeliek pálinkával és kenyérral kínálták őket. Sorra átadták amit hoztak és jót nevettek, amikor egyes szatyrokból nem füstölt csontokat, hanem tűzifa darabkákat szedtek elő. Ezt a pillanatnyi nevetést használták fel egyesek arra, hogy észrevétlenül valamilyen tárgyat elcsenjenek. Ha ügyetlen volt, rákiabáltak és megdorgálták. A rajtakapott tréfásan azzal védekezett, hogy nekik is kell valamit váltságul szerezniök... „valamibő’ nekünk is ke’ élni”. Aki viszont ügyes volt, az elcsent tárgyat a nászvacsorán nagy szerényen odaajándékozta a vőlegénynek. A történetek láttán kitört a hahotázás, a jóízű nevetés. Dicsérték azt az ügyes menyecskét, aki kijátszotta a háziak éberségét.

A falu népe barátságának, összetartozásának szép példája volt, a hétfő esti és a keddi *sírató*, ahova a falu minden lakóját bármilyen nemzetiségű volt, meghívták és szívesen látták. Ezt a táncmulatságot azért nevezték síratónak

„me’ a menyasszony ekka’ búcsúzott e’ lyánságátó és é’síratta a fiatalságát me’ sahase tudhatja az ember előre milyen sors vár riája”. A sírató hangulata semmiben sem emlékeztet elnevezésére. Nem valami gyászos alkalmi összejövetel, hanem ellenkezőleg: fiatalos jókedv, a vidám szórakozás megnyilvánulása, vérbeli táncmulatság, a hétfői nap estétől éjfélig, kedden déltől egészen az esketés idejéig (délután 3 óra) tartott.

A síratót a falu központjában lévő *táncos házban* tartották. A fiatalság a vőlegény, illetve a menyasszony házánál gyülekezett aszerint, hogy ki, kinek volt a rokona. A násznagy a legény rokonságával elindult a leányos ház felé. Odaérkezve, a belépő násznagy e szavakkal köszöntötte a menyasszony rokonságát: „Adjon Isten jó estét! Szeretnénk, ha együttesen töltenénk ezt a síratómulatságot.” „Mük is ezt akarjuk!” – hangzik a vicai gazda részéről a válasz. A bentlévők kimentek az udvarra és felálltak. Elöl ment a násznagy és a vicai gazdától közrefogott vőlegény, utánuk a zenészek – a primás, kantarás, klánétás és a kúrtes. Az első világháború előtt és utána is egy darabig, *Lenci* nevezetű bőgős is velük ment kis gordonjával. Őket követték a vőfélyek, a legények, a nyüszőasszony és nyüszőleánytól közrefogott menyasszony, utánuk álltak be a leányok, menyecskék és fiatal asszonyok. Az utcán énekszóval mentek és a muzsikások szolgáltaták a zenét. A táncos házhoz érve bementek és rövidesen elkezdődött a tánc. A táncot mindig a legények kezdték a *verbunkkal*. Ezután következtek a páros táncok: a *szapora*, *lassú csárdás*, *karcas* és a *gyors-* vagy *cigánycsárdás*. Ez a négy tánc tett ki egy *párt*, amely megszakítás nélkül egy óra hosszat is eltartott. A pihenőt a kínálásra fordították. A legény és a leány rokonai pálinkával és kenyérral kínálta meg mindenki a saját rokonait vagy az általa meghívottakat. Érdemes megjegyezni, hogy férfiak csak férfiakat, nők pedig csak nőket kínálhattak meg. A menyasszony is gondoskodott az ő leánybarátnőiről. A lányok az első vagy a második pár utáni szünetben átmentek a szomszéd házba, ahol a menyasszony versbe foglalt *köszöntőjével elbúcsúzott leányságától és barátnőitől*. Ha a menyasszony a köszöntőjét ügyesen, szívhez szólóan tudta elmondani, akkor a meghatottságtól vele együtt sírtak a barátnői is. A köszöntő után vette a poharat, előbb magának töltött cukros pálinkát és miután megitta, rendre töltött a barátnőinek is. Miután ez megtörtént visszatértek a táncosházba, ahol tovább táncoltak egészen éjfélig. Ezután az összejövetel *felbomlott* és mindenki hazament.

A *keddi* nap, a tulajdonképpen *lakodalom napja*, az egész ünnepség fénypontját jelentette. Érthető, ha ezen a napon volt a legsúfoltabb a program. A legnagyobb sürgés-forgás a konyhában az ételek készítése, tészatasütés körül folyt. A sütés-főzés még a hétfői nap folyamán megkezdődött. Az ekkor levágott borjú húsából készült a finom sült, a levesnek ellenben marhahúst vettek és tyúkot is vágtak, de csak „segítségnek” azért, hogy a leves zsirosabb és aranyárga színével étvágygerjesztő legyen. Mind a húslevest, mind a töltött káposztát nagy cserépfazekakban kint az udvaron felállított szabad tűzhelyen főzték meg még akkor is, ha dermesztő hideg volt vagy zuhogott az eső.

Kedd reggel mindkét háznál az egyik legfontosabb teendőt az *újpár*, a vőlegény, de különösen a menyasszony öltöztetése jelentette, amely mindig sok utánajárással, nagy izgalommal járt. Ezt a testvérek, rokonok, nyoszolyásasz-

szony, vagy egy ügyességéről ismert *öltöztetőasszony* végezte. A menyasszony öltözete az 1920-as évekig a *székelyszóttos, lájbis fersing* volt, amely elé *fehérturkát* azaz kötényt kötöttek, a lábára fekete színű *kardavány csizmát* húztak. Hátra a fején magas párta, elől művirág koszorúval. Pártája nem volt mindenkinek. Akinek nem volt, az valamelyik rokonától kérte el az esküvőre. A párta papundekliből készült, melyet fekete vagy piros bársonnyal vontak be és gyöngyökkel díszítették. Hátra piros rózsás pártaszalag fogta össze. A haját egybefonták, és széles piros szalaggal csokrozták. A tiszta fehér selyem ruha, a magasszárú cipő és a menyasszonyi fátyol a *slájer* az első világháború után jött divatba.

A vőlegény öltözete fehér *gyapjúharisnya*, a nyakán és a kezélőjén szépen hímzett bő szabású *gyócsing*. Az ingre szilvakék *posztólájbít*, erre pedig *kikujjast* vett. Mindkét ruhaneműt fényes, csillogó pitykegombokkal díszítették. Ezt az öltözetet egészítette ki a vőlegénynél a szépen hímzett cifra bekecs az ún. *egész fülpesi mellrevaló*, amelyet az ujjasra vettek fel. Ezt a szülők még a konfirmáláskor csináltatták a legényeknek, akik csak ünnepek alkalmával vették fel magukra. Mind a menyasszony, mind a vőlegény öltözetéhez hozzátartozott a fekete színű, kék posztóval szegélyezett, bokáig érő *szokmány*, amelyet télen viseltek nagykabát helyett. „Egy fiú sem nősülhetett, a leány sem mehetett férjhez új, ünneplő szokmány nélkül.” Ezt a ruhaneműt az 1920-as években a háromnegyedes, városi szabású szürke posztóból készült *nagy ujjas* váltotta fel. A vőlegény fejére a cylinderhez hasonló ún. „kürtös kalap” került, amelyet bal felől tükrös bokréta és lecsüngő szalag díszített.

Mire a menyasszony-öltöztetést befejezték, lassanként gyűlni kezdtek a meghívottak. A leány rokonai a lányos háznál, a fiúé pedig a vőlegényes háznál. Erre az időpontra érkeztek meg a szomszédos falvakból meghívott rokonok is. A megérkezőket az előszobába ültették le és valamelyik rokon asszony pálinkával kínálta őket. A fiatal legények és leányok fogadása, megkínálása a vőfő tiszte. 10 óra után a vőlegényes háznál összegyűlt násznép a násznagy, a nyűszőasszony és a nyűszőlánnyal az élen énekel és muzsikaszóval elmentek a leányos házhoz *kikérni a menyasszonyt a polgári esküvőre* és a *keddi síratóba*, valamint az *esküvőre*.

A házhoz érve, éktelen rikoltozásba kezdtek: *Műk úgy jövünk mind a rózsák, Tük úgy níztek mind a csókák! ujjú-jú, ujjú-jú!* A násznagy, miután mind bementek, a násznép előtt rövid köszöntőt mondott és felkérte a vicai gazdát, hogy „ifjú csoportjával szíveskedjenek hozzánk csatlakozni, hogy együttesen indítsunk szép táncmulatságot.” A vicai gazda válasza: „pihenjenek meg, s egy kicsit mulassanak velünk!” Násznagy: „Ha készen vannak el is indulhatunk, ne vesztegessük az üdőt!” A vicai gazda és a leány rokonai eközben pálinkásüvegekből kínálják az érkezőket. A megkínálás befejeztével az udvaron felsorakozva ugyanúgy, mint a hétfő esti síratóhoz, elindultak a *jegyzőni* illetve a *községházára* a polgári esküvőt megejteni. Érdekes, hogy most a főutcán végig nem énekszóval, hanem rikoltozva mentek. A férfiak ilyenkor szokták rikoltozni: *Arany bárány, arany kas, szép menyasszonyt viszünk mast! Éljen, Éljen, Éljen!* A rikoltozás alatt a cigány indulókat (a Rákóczi-induló és egyéb katonadalokat) játszott. Az úton, a férfiak, fiatal házások és legények rárikol-

tottak a báméskodókra, menyecskékre, asszonyokra, akik vagy szótlanul hagyták vagy pedig visszavágtak.

A községháza előtt a násznép félreállt az útból, a násznagy és a vicai gazda a vőlegénnyel, a menyasszonnyal és néhány tanúnak hívott fiatal házassal bementek az anyakönyvvezetőhöz.

Miután a hivatalos ceremónia véget ért, a násznagy vagy a vicai gazda pálinkával kínálta meg az iroda tisztviselőit. Ezután a nászmenet elindult a táncos ház felé a síratóba. A táncosház elé érve rázendítettek egy énekre és pedig tetszés szerint, ami a szájukra jött és énekszóval léptek be. Miután bementek és elcsendesedtek, a násznagy a vicai gazda felé fordulva a következőket mondta: „Kérjük vicai gazdauramat, hogy fogadjanak be, hogy a mai esküvő tiszteletére *sírató mulatságot* rendezzünk s ennek végeztével esküvőre menjünk.” Vicai gazda: „Mük a jónak elrantói nem vagyunk, mük is kívánjuk ezt a mulatságot, s óhajtattuk ezt a napot, kívánjuk, hogy békességben víghezvihessük. Isten éltesse a fiatalakat, hogy éljenek hasszú életet, szüvembő' kívánam.” Leülnek elől a padra, s beintésükkel a verbunkkal megkezdődik a tánc. Tánc közben csupán a lassú csárdásnál éneklük: *Nincs szebb élet a fecskénél* vagy *Erre gyere, ne menj arra* című dalokat, esetleg rikoltoznak:

Kicsi nekem ez a ház,

Kirúgom az ablakát:

vagy

Akinek ma kedve nincs,

Annak egy csepp esze sincs.

Egy óra körül a közeli rokonok és a más faluból jött vendégeket *ebédhez hívták*.

Ha a menyasszony és a vőlegény egy irányban lakott, akkor egy csoportba álltak fel és a klánétás és kürtös kíséretében énekszóval mentek a menyasszonyos illetve a vőlegényes házhoz. Ha pedig egyik az Alszezen, a másik a Felszezen lakott, akkor két csapatban álltak fel, egy-egy muzsikás kíséretében mentek az ebédhez. Az ebédnél nem sokat időztek s igyekeztek visszasietni a táncos házhoz, ahol megszakítás nélkül folyt a sírató.

A visszatérés előtt azonban megtörtént a *vőlegény és a menyasszony elbúcsúzása szüleitől*. A vőlegény még akkor is elbúcsúzott, ha történetesen nem költözött el a szülői háztól. „Ha a vőlegény vagy a menyasszony nem vót arravaló vagy szégyelős vót, akká' magát mássa' búcsúztatta e'.” (A menyasszonyt leány barátnője, a vőlegényt legény barátja.)

A menyasszony elbúcsúzása a lakodalom legmeghatóbb, legdrámaibb jele, szinte csúcspontja: a menyasszony megválk régi leányéletétől és a szülői háztól, ahová ezután már csak mint vendég térhet haza. Az elbúcsúzás a vőfélykönyvből másolt szöveggel történt. A vőfély az asztal elé vezette a menyasszonyt, aki keservesen zokogva – és vele együtt zokogott minden nő – mondta el a búcsúóját.

Ezután mind a leány, mind a fiú részéről a kísérő rokonok, meghívottak visszatértek a táncos házba, ahol ők is részt vettek a táncmulatságban egészen délután két óráig. Ekkor került sor az *emlékeztetésre*.

A keddi lakodalmi szokások érdekes jelenete a sok ingerkedéssel, szellemes élcelődéssel összekötött *emlékeztetés* vagy a *vőfik vagdalózása*. Igazi fejtő, amely komoly próba elé állítja a szereplőket. Közvetlenül esküvőre indulás előtt került erre sor, és a két vőfély végezte rigmusos vetélkedő keretében. A jelt az első vőfély (a vőlegény képviselője) adta meg, éspedig úgy, hogy a vőfélypálcával megveregette a táncos ház gerendáját. Ilyenkor a táncoló sereg és a bentlévők kört alkottak, hogy az emlékeztetőt közelebből hallhassák. Mindenki arra volt kíváncsi, mit tud a két vőfély és közülük a vetélkedőben ki lesz a győztes.

A két vőfély, két ellentétes szerepet játszott: Az első a házasságot dicsérte és hasznosságát magasztalta, míg a második épp az ellenkezőjét tette. Mindkettő nyomós érvekkel akarta a hallgatóságot a maga igazáról meggyőzni. A két vőfély közül az elsőnek volt nehezebb feladata. Ugyanis neki kellett megválaszolnia a második vőfély részéről feltett három, nagyon is csavarintott kérdést. Ezért az első vőfély, ha nem volt elég biztos a dolgában, mást kért fel maga helyett. A sikertelenség nemcsak szégyennel járt, hanem ezzel együtt el kellett viselnie ellenfele cseppet sem kíméletes, durva sértegetéseit. Ezért is nevezték Magyarón az emlékeztetést nagyon találóan, a *vőfik vagdalózásának*.

A táncoló ifjaktól és idősebbektől körülvéve a két vőfély egymással szembefordulva elkezdte a versbe faragott rigmusos vetélkedőt.⁵

Első vőfély

*Becsültre méltó teljes gyülekezet,
Legény és leányból álló felekezet,
Halljon szót valaki e helyre érkezett,
Kit a szent házasság ide kötelezett.*

*Hadd szóljak egy pár szót a szent házasságról,
A páros életben való boldogságról,
Azután az ágas-bogas rokonságról,
És majd az utána jövő komaságról.*

*Emberek halljunk szót, szóllok igazságot,
Nem beszélek tréfát, hanem valóságot,
Adjanak hát nekem egy kis szabadságot,
Amíg elsorolom a szent házasságot.*

*Ádámot az isten mikor teremtette,
A szent házasságot, még akkor szerezte.
Ádámnak egy baloldal bordáját kivette,
Melyből Éva asszonyt mellé teremtette.*

⁵ Érdekes, hogy a magyarói vetélkedő vers csaknem hét versszaka szóról szóra megegyezik az Orbán Balázstól Háromszékről közölt vetélkedővel, ami azt jelenti, hogy a vetélkedő máshol is szokásban volt és végül mindkét esetben ugyanazt a lakodalmal könyvet használták. L. *Orbán: Székelyföld III.* Pest. 1869. 151–153.

Maga volt a vőfély az egek királya,
Amint írja Mózes szent históriája,
Bőven előadja, bár ki-ki vizsgálja,
S ezt minden értelem, bámulva csodálja.

E szent rendelésre az egek urának,
Tetszett Ádám atyánk sok maradékának,
Mind pátriárkáknak, s evangélistáknak,
Páratlan életet kevesen tartának.

Mert egyedül élni igen unodalmas,
De a páros élet némelykor nyugalmas,
Mert a rossz házastárs, Áspis kígyó fia,
Akitől félhet ám minden ember fia.

De akinek vagyon igaz hites társa,
Annak már meg van a földi menyországa,
Széjjel oszlik minden gondja s aggodalma,
Mindig gyarapodik öröme s nyugalma.

Bizony boldognak is lehet azt mondani,
Kit az Úr jó társsal szeret megáldani,
Sok példát lehetne itt előhordani,
Mellyel be lehetne ezt bizonyítani.

Sok példát hozhatnék fel históriámból,
Úgy a régi, mint a mostani világból,
Mennyi jó származik a szent házasságból,
Amit elhihetnek ezen pár szavamból.

Boldog kinek vagyon jó, s hű felesége,
Mert a hű feleség a ház ékessége,
Boldog kit így megáld Isten őfelsége,
Ezt mindenki higgye, s itt versemnek vége!

Második vőfély

Állj félre barátom, most már én beszélek,
Még egy olyan legénytől, mint te, én nem félek,
Éljél te párosan, én páratlan élek,
Páratlan éltemmel veled nem cserélek!

Jobb lesz komám, ha te is meg nem házasodol,
Mert úgy a konyháról nem is gondolkozol,
Legényes éltedet magányosan éled,
Nyugalmas léted mással nem cseréled.

Mert kell az asszonynak: szita, rosta, kanál,
Azt akarná, mindig hat ökröt hajtaniál,
Majd ott is megvakarod, ahol nem is viszket,
Ha a feleséged ily dolgokra készitet.

Első vőfély

*Kedves jó barátom, állj csak meg egy szóra,
Nem hívlak én téged; vacsorára s borra,
Hanem megfélelek az előbbi szóra,
Megtévedt eszedet téríthessem jóra.*

*Látom a garatra nagyon felöntöttél,
Pálinkából, s borból jól felhörpintettél,
A házasság ellen ezért beszélgettél,
De hidd el, hogy engem te el nem hitettél!*

*Mert mit ér a férfi, ha asszonya nincsen?
Nincs ki bánatában rajta könnyebbítsen.
Sok aggályai közt rá nyugalmat hintsen,
Nincs ki így birtassa: ne félj édes kincsem!*

*Tudta ezt az Isten, s azért feleséget,
Szerzett a férfinak, olyan segítséget,
Ki férjének adjon mindig tisztességet,
S így elkerülik a bajt s a vesződéséget.*

*No hát ti új párok, ti is ezenképpen,
Éljetek sokáig, áldjon meg az Isten,
Legyetek holtiglan egymás védelmére,
Az esküitök szerint, s ne veszedelmére.*

*Így lesz rajtatok is az Isten áldása,
Ha egymásba leszén a szívetek mása.
Így lesz házatokban szeretet és hőség,
Gyerekáldás mellett; bor, búza, békesség.*

*Rajta hát zenészek csendüljön az ének,
Vége vagyon már az emlékeztetésnek.
S te pedig barátom utamból állj félre,
Hogy egy pár lépéssel mehessek előbbre.*

Az első vőfély miután elmondta a házasságot dicsérő mondókáját, megkérdezte: „Van-e ennek a háznak szószólója, vagyis egy becsületre méltó vicai gazdája?” „Van, de elment tövist vágni!” – hangzik a második vőfély gúnyos válasza. Ekkor az első vőfély kissé sértődötten folytatja:

*Nincsen nekem célom itten diskurálni,
Hosszas beszédemmel unalmat csinálni,
Hanem a dologban gyorsan eljárni,
Egy pár lépéssel innen tovább állni.*

Második vőfély kevély hangon mondta: „Előbb állsz barátom, ha válaszolsz a három kérdésre.”

Következett a három találós kérdés, amely lehetett ártatlan fejtörő, de közülük nagyon sok a kétértelmű, pajzán, mellékgondolatokat ébresztő is. Pl. ily kérdések hangzottak el:

- Mi van legtöbb a világon? (Vég)
- Milyen lyukból van a legtöbb a világon? (Tarlólyukból)

- Mi nélkül nem járhat a malom? (Dörömbölés nélkül)
- Se ablaka, se ajtaja, mégis négyen laknak benne? (Dió)
- Honnan hajtanak legtöbb marhát a vásárra? (Hátulról)
- Ha egy pár ökör 6000 lejt ér, mit ér a farka? (A horgasinát, vagy ha nagyon hosszú, akkor a földet éri)
- Hol ordított a szamar akkorát, hogy az egész világ meghallotta? (A Noé bárkájában)
- Mikor fél a nyúl? (Mikor ketté vágják)
- Mi megyen, mi halad leghamarabb akármilyen távolságra? (A gondolat)
- Mikor van a lány lába közt a legtöbb hús? (Amikor lovon ül)
- Melyik oldalán van a lónak több szőre? (Amelyiken a sörénye van)

A kérdések természetesen nem ismétlődhettek, mert akkor maga a vetélkedő is elvesztette volna humoros, fejtörő és szórakoztató jellegét. Ha az első vőfi kitalálta a három kérdést, akkor a vicai gazdához ment és elmondta köszöntőjét, ha pedig nem, az ellenfele húzatta a marsot (Rákóczi-induló) és ki kellett mennie a teremből. Kis idő múlva visszatért és ha most sem tudott felelni, többet őt a második vőfi már nem küldhette ki. Ellenben le kellett nyelnie zokszó nélkül ellenfele cseppet sem kíméletes, sértő megjegyzéseit. „Még te mersz elémbe állani, gyáva leginy! Hallgass mé' láttam apádat, csengettyű volt a nyakán, s szöres bocskor a lábán”. A sértegetőzések után az első vőfély a násznagy elé állhatott és elmondhatta köszöntőjét, amely arról szólt, hogy a vőlegénynek milyen sokat kellett fáradoznia amíg párjára talált. Befejezésül arra kérte őket, hogy az eljegyzéskor tett ígéretüket tartsák be, mert az ifjú legény is az az ember fog maradni, akit eddig is ismertek.

A vicai gazda válaszában igéri: „Bétartjuk fogadásainkat, úgy, amint megígértük, hogy az ifjak egymásé lehessenek, hosszú és boldog életet éljenek.” Vette az üveget és megköszönte a vőfélyek fáradozását és ivott egy korty pálinkát. Utána átadta az első és második vőfélynek. Mindkettő elkészöntötte és ivott egy kortyot, majd az első vőfély így folytatta: „Tisztelt vicai gazduram, beszédem elvégeztem. Most már intézzük dolgainkat s menjünk esküvőre!” Ezen a véleményen volt a vőlegény is, akit nem lehetett lebeszélni a házasságról.

Az esküvőre menést azonban még megelőzte a *vőfik tánca*, amely egészen rövid ideig tartott. A két vőfi sorjában a cigánnyal azt húzatta, amit akart és fordult néhányat a menyasszonnyal.

A vőfélyek tánca után a lakodalmi sereg du. 3 óra körül az esküvőre, a templomba indult. A táncos ház előtt a szokott sorrendben felálltak: elől ment a násznagy, a vőlegény és a vicai gazda, mögöttük a muzsikások – a *primás*, a *kontrás* és a *gordonos* (bögös) – és a vőfélyek, a fiatal legények és fiatal emberek. Utánuk haladt a menyasszony, a nyűszőasszony, a nyűszölány, s mindkét részről egy-két lánytestvér. A menyasszony sorát a lányok és a menyecskek, és végül az egész menetet az idősebb asszonyok és a báméskodó gyermekek hada zárta be.

A nászmenet a templomhoz érve újból rikoltozta:

*Arany bárány, arany kas
esküvőre jövünk mast.*

A szokásrendhez illően bementek a templomba: a férfiak a főbejáraton, a nők a torony alatti nyugati bejáraton léptek be – s lépnek be ma is –, és helyezkednek el. A menyasszony, nem a leányok, hanem az asszonyok közé, s melléje pedig kívül a pad szélére egy rokon fiatalasszony ül. A vőlegény ugyancsak az *emberek padjában* ült és pedig a jobboldali sorban a szószék mellett. A vőfély mellette, kívül, a pad szélén ül. A rövid istentisztelet után következik az esketési szertartás. A vőfélynak ki kell vezetnie a menyasszonyt az úrasztala elé, ahová már a vőlegény előzőleg kiállt. A kivezetés azonban nem ment simán. Ki kellett őt *váltani* egy kis csomag cukorral, ha az sem volt elég, akkor négy-öt krajcárért, sőt ez néha még tizenötre is felment. Ezután a rokon fiatalasszony megigazította a menyasszony koszorúját és a pártáját, majd a vőfély megállt a leány bal oldalán és jobb kezénél fogva a vőlegényhez vezette és a bal oldalán hagyta. Velük szemben az asztal másik végénél állt a pap.

Az esketés után a templomból kijövet a cinteremben megálltak és a lelkész még egyszer megáldotta őket. A lelkész fáradóságát a násznagy köszönte meg.

Ajándékozás

A násznép a templomból kijövet hangos rikoltozás közepette *ajándékozás*-hoz a lányos házhoz ment. Bevonultak az udvarra és ott nézték végig az ajándékozást. Ez alól csak a fiatalok voltak kivételek, akik bent a házban táncoltak. Az ajándékozásnak is megvolt a maga módja: az udvaron a *grádicson*, jól látható helyen állt a vicai gazda, mellette az udvaron a násznagy és a menyasszony. A leány hozzátartozói részéről a hozott ajándékokat a következő szavak kíséretében vette át a vicai gazda és mutatta fel: „újabban megemlékezett Szilágyi Istvánné, ennyi szépada ajándékkal kedveskedik a fiatal párnak. Ezt egyéb néven ne vegyék, csak jó néven!” A vicai gazda az ajándékokat – ami lehetett abrosz, kendő, párna, zsák, átalvető, tarisznya, lepedő, ágytakaró, cserép- vagy porcelánedény – miután felmutatta, átnyújtotta a násznagnak, aki a következő szavakkal adta át a menyasszonynak: „köszönettel veszi a fiatal pár ezt a szép ajándékot s ígéri, ha az Isten élteti, többekkel és jobbakkal vissza fogja szolgálni.” A menyasszonytól a fiatal menyecskék és asszonyrokoni vették át és tették *párnahajakba*. Ez utóbbiakat az ajándékozás befejeztével a menyasszony házhoz vitelekora, a feldíszített szekér után a hátukon vitték. Minél több megtöltött párnahajuk volt, annál jobban dicsekedtek vele. Az útszéli álló bámszokádók sem tudták megállni megjegyzés nélkül: „Ni, mennyit kapott!”

Az ajándékozás után a *menyasszony hazavivése* következett. Még az esküvő idején megérkezett a négyökrös szekér. Mind a két pár ökrök jármát krepppapírral befönt fenyőkoszorúval félkörívben díszítették. A félkörívet, hogy még díszesebb legyen, cérnára fűzött pattogatott kukoricával, *kakással* hálózták be. Ezenkívül négy ökrök szarvára egy-egy zsebkendőt kötöttek, a nyakukba pedig finom rézcsengőt akasztottak. A csengettyűk minél nagyobbak voltak, annál szebben szóltak és messzebbre hallatszottak. Az ökrök előtt szíj- vagy háncsos-

torral a kezükben álltak a vezetők. Az első *istrángxnál* fogva vezette az ökröt, a másik pedig a két hátsó ökörmél, bal felől, a *csábelé* mellett fogta a jármot vagy az ökör szarvát. Menet közben csattogtattak, s igyekeztek minél nagyobb zajt csapni. A szekérre feltették a menyasszony tulipántos ládáját, szépen himzett párnáit, ágytakaróit, hadd lássa a falu, hogy nem üres kézzel megy. A szekérre a menyasszonyon kívül felült a nyoszolyó asszony, a nyoszolyólány, a két vőfély és természetesen, elől az ülésen a zenészek ültek két szál muzsikus cigány képében.

A menyasszony, ha közelben lakott, akkor is előbb *meghordozták* a főtúcán és csak azután vitték haza. A szekereket a násznagy, a vőlegény, a legények, lányok, asszonyok és férfiak gyalog kísérték hazáig. A kísérők azokból állottak, akik részt vettek az esketésen és az ajándékozáson. A menyasszonyt a legényes házhoz az utcán énekszóval és nagy rikoltozással kísérték. Útközben gyakran előfordult, hogy láncokkal, egy vagy két helyen is elköttették előttük az utat. Ilyenkor a *nyüszőasszony* kötelessége volt kiváltani a szekeret. A váltásdíj, kivel ahogy meg tudott egyezni, fél liter vagy egy liter pálinka volt. A legényes házhoz közeledve, a vőlegény előresietett, lesegítette a menyasszonyt és bevezette a házba. A menyasszonynak nagyon figyelmesnek kellett lennie, nehogy a küszöbön keresztül tett seprűt átlépje, hanem ellenkezőleg felvegye és azzal lépjen be a pitvarba. Ha ezt elmulasztotta, akkor szégyenszemre le kellett nyelnie a gúnyos megjegyzéseket: „Na, ebből se lesz jó gazdasszony!” Alig lépett be az első házba, amikor két markos asszony megragadta és a fenekénél fogva a kemence tüszelyéhez vágták, azért, hogy „otthonülő urát szerető, jó feleség legyen belőle”. Ezután került sor a *menyasszony beköszöntőjére*. Miután elhangzott a menyasszony beköszöntője, az anya megölelte és megcsókolta leendő menyét. Ezután valamelyik asszony egy ügyesen elkészített rongybabát nyomott a markába, amin valamennyien jót nevettek. A rongybabaadás régen valószínűleg a szaporodást jelképezte.

Az ezt követő *menyasszonyi vacsorán* csak a vőlegény, a házbeliek, egészen közeli rokonok vagy a szomszéd faluból meghívott vendégek zárt köre vett részt, amely csak rövid ideig tartott. Egy-két pohár pálinka *elköszöntése* után a húslevesből és sült húsból álló vacsorát szolgálták fel. Vacsora után kürtöskaláccsal kínálták meg őket, s utána a falubeli rokonok hazamentek.

A nászvacsora

Az *asztalhoz ülésre* 9 óra körül gyülekeztek mindkét fél részéről mindenki a maga rokonánál. A násznagy, a vőlegény és néhány jó barátja muzsika és énekszóval elmentek a leányos háznál összegyűlt vendégsereget meghívni az asztalhoz. A keddi esti mulatságot – az *asztalt* – a fiú házában tartották és mindkét részről húsz-huszonöt pár vett azon részt. Csak egyes módosabb családok hívtak meg negyven-ötven párt.

A *násznagy beköszöntőjére* a vicai gazda válaszolt. A köszöntők elhangzása után lábon állva kínálgatták őket pálinkával. Ezután felsorakozva elindultak a vőlegény háza felé. Az utcán zenekísérettel, énekelve mentek. A házhoz

közeledve óriási zajt csaptak. Kint az udvaron pedig véget nem érő rikoltozásba kezdtek. A helybeliek, mármint a fiú rokonai a fedők összeverésével nemcsak válaszoltak, hanem mindenképpen igyekeztek túlszárnyalni őket.

A rikoltozások bár gunyorosak, de mégsem sértőek. Így például:

– az érkezők:

*Terek búza, lencse
mijénk a szerencse.
Addig vertük a darambat,
még megfágtuk a galambat. Ujjú-jú!*

– helybeliek:

*Megfordult a malomkerék
Meglépett egy rakás vendég.*

– az érkezők:

*Három hete, hogy jövünk,
S még egy falást se ettünk.
Ha még egy hétig így élünk,
egy szatyorba beférünk.*

A násznagy – miután lecsendesedtek – a házba invitálta a vendégeket. Bent mindenki lábon áll, hallgatja a vicai gazda *beköszöntőjét* és a *leány kikérését*.

*„Násznagy uramékat most arra kérjük,
Azt a szép menyasszonyt adják elé nekünk,
Még nem tudjuk őt szemtől szembe látni.
Mert ez a csoport, amelyik a hátam megett vanon.
A hosszú út alatt elfáradt nagyon.
Rövidesen óhajtjuk hogy letelepedhessünk,
Szerencsét kívánva, jó kedvvel mulathassunk.
Kérem tehát előadni kedves menyasszonyunkat.”*

A násznagy inti, hogy hozzák elé. Elé is hoznak fehér lepedővel letakarva, szalmából font gyűrűvel a kezén egy ráncos képű öregasszonyt. A tréfán mindenki jót derül s ugyanakkor sértődött hangon kitör a tiltakozás:

„Ez nem a miénk! A miénk nem volt ilyen görbe, hanem szép fiatal koszorús!”

A násznagy: „Hozzátok elé a másikat!” Hoznak egy nyoszolyólányt, akit a násznagy bemutat. Fontoskodva nézegetik, majd kissé elégedettebben mondják: „ez valamennyire hasonlít rá, de ő sem az!” A vicai gazda most már szinte parancsoló hangon mondta: „Felkérem kegyelmeteket ne vicceljenek, s ne tartsanak itt tovább, adják elé a mi igazi leányunkat.”

A násznagy most már komolyabbra vette a dolgot: „Most valóban előhozuk a menyasszonyt!” A násznagy maga előhozta a menyasszonyt és odaállította a vicai gazda elébe és mondta: „Íme a menyasszony megérkezett! Tessék vicai gazduram fogjon vele kezét, forgassa meg az ujjánál fogván, mulassunk tisztességben végig egyformán.” Akkor a vicai gazda megfogta az ujjánál fogva őt és miután egyszer-kétszer megforgatta, mindenki leült. A menyasszonynak az *ujjánál fogva való megfordítása* a mulatság megkezdését jelentette. Az U vagy téglalap alakban megterített asztalhoz is – a szokáshoz híven – bizonyos sorrendben ültek le és ugyanúgy ülnek ma is. Az asztalfőn közepén ül a menyasszony, jobbján a vőlegény és mellette a nyoszolyásleány. A vőle-

gény balján a menyasszony anyja és apja. A fiú szülei és a nyoszolyásasszony nem ül le. Valamennyien az asztal körül forgolódnak, a felszolgálásnál segídeknek. A vőlegénnyel szemközt ülnek a vicai gazda és a keresztszülők. Utánuk következnek a leány rokonai és a fiú rokonai. A kézfogókor a leülésnél az elsőbbség a fiú rokonait illeti meg.

Az asztalon először pálinkát és kenyeret szolgáltak fel. Minden két vagy három pár elé egy leveses tálba pálinkát tettek. Az 50–60°-os pálinkát meggyújtották és úgy itták. Az égő tálból mindenki evőkanállal annyit töltött a poharába, amennyi jól esett és amennyit meg tudott inni. Ha a pálinkának elment az ereje és kihűlt, akkor mást kértek helyette. E téren nagyon nagy volt a pazarlás. A fogyasztás méreteire jellemző, hogy a kilencvenkét éves Szomorú Jóska bá' lakodalmán 1906 telén, a kb. huszonöt párnai résztvevő több mint 35 veder pálinkát ivott meg. „A főital a pálinka vót, bort saját kérésre csak a finnyás, beteges, gyenge gyomruak elé tettek, mert az igazi férfi, sőt a nők is csak pálinkát ittak.” A felszolgálást a két vőfély, násznagy, nyűszőasszony és néhány fiatalasszony közreműködésével végezték el.

Minden felszolgálás a vőlegénynél kezdődött és az asszonyokkal folytatták. Előbb miután a násznagy elmondta köszöntőjét minden asszonynak a vőfik töltöttek egy pohár pálinkát. Utána mindenki ihatott amennyit akart. A pálinkaivást a násznagy pohárköszöntője előzte meg. A pálinka mellé régebbi kenyeret tettek az asztalra és azt is két-három nappal hamarabb megsütötték, hogy kevesebb fogyjon. Az 1900-as évektől kezdve, rendszerint kürtöskalácsot szolgáltak fel.

A *tésztafelszolgáláskor* is mondtak köszöntőt vagy a násznagy vagy valamelyik vőfi. Ezt megkövetelték, hozzátartozott a lakodalmi est iratlan törvényeihez. Viszont a násznép is köteles volt a köszöntőket illedelmesen meghallgatni. Szívesen meg is hallgatták. „Most már a fiatalság nem törődik a köszöntőkkel s ahelyett, hogy meghallgatná ezeket inkább zajosan fogadja.”

A *vacsorafelszolgálásra* éjfél körül került sor. Addig a násznagy vagy valamelyik vőfély igyekezett tréfás, jó hangulatot teremteni. Vicces köszöntőkkel kellett a vendégsereget szórakoztatniok, hogy mindenki derüljön, jókat kacagjon. Megtapsolták, éljenezték, s folyt tovább a vidám lakoma. A vendégek ittak, énekeltek és falatoztak a kötes pánkóból és a kürtöskalácsból, amelyik tányérba rakva ott állt mindenki előtt. Ezután a vicai gazda állt elő a maga mondókájával. A tréfacsinálásban ő sem maradhatott el a násznagy mögött. Különben a vicai gazda a leány részéről hozott magával egy 10 literes fonott korsóban pálinkát és egy kosár kürtöskalácsot. Elő is áll: „Kedves násznagy uram ne gondolják, hogy mi üres kézzel jöttünk, mert mi is hoztunk magunkkal valami kosztalót és falatozni valót. Ne gondolják, hogy megmérgeztük, megkostolom hát, hadd lássák nincsen semmi baja.” – Iszik a korsóból és utána a következő szavak kíséretében átnyújtja: „Fogadják el, használjuk közösen!”

A helybeliek válasza: „Köszönjük a szíveségüket!” A kürtöskalácsot is feldarabolják és elkínálják a vendégseregnek. A násznagy most már másodszor fog neki a tréfás mondókának, s komolyan megígéri, hogy rövidesen felszolgálják a finom ételeket.

A vacsorát csak akkor szolgálták fel, amikor látták, hogy a vendégsereg nem mulat és éhes. Ez különben a násznagy dolga volt. Ő dirigálja, mikor mi következnek. A *násznagy* most már újabb köszöntővel jelenti be a leves tálalását. Kis idő múlva megjelenik a násznagy, levesestállal a kezében. – A hozott tálat letette a vőlegény elé. A többi tálat is a násznagy rakta a vendégek elé. Ha sok vendég volt, beállt még egy segítség. A leves borjú és öreg marha húsból elegyesen készült, főképp a csontos részéből. A levesbe vékonyra vágott laskát főztek, bő zöldséggel. A levesből addig senki sem ehetett, amíg meg nem történt az *asztalfelszabadás*, amelyre a násznagy imája után került sor. Amíg a levest ették, ezalatt a násznagy elmondta a harmadik, tréfás hangú, élcelődő versét. Miután viccesen betekintést nyújtott a családi élet hétköznapijaiba, apróbb-nagyobb gondolataiba, következett a *sült hús feladása*. A sültet tányérokban porciózva, krumplipürével és savanyúsággal – uborka, káposzta – tették az asztalra. Természetesen, itt sem maradhat el a násznagy köszöntője. Ezután esznek és közben poharazgatnak. Amikor ezt is elvégezték, következett a *töltött káposzta*, a lakodalmak igen kedvelt étele. Minden párnak két-két tölteleket és egy adag füstölt disznóhúst szolgáltak fel. A násznagy erre is étvágygerjesztő köszöntőverset mondott. A módosabb család lakodalmán a töltött káposzta után még kukoricadarából főzött *terebúza kását* is szolgáltak fel, fahéjjal jól meghintve és rucacsírral leöntve. Az étkezés után még egy ideig az asztalnál maradtak, s az alatt gyűjtötték a kásapénzt a szakácsnőnek, akinek „megégett” a keze.

Utána nagyobb szünet következett. Ezalatt az idő alatt bárki felkelhetett az asztaltól és kimehetett.

Jándékozás az asztalnál

A lakodalom egyik nagyon várt mozzanata. A két ifjú is, de valójában az ifjak szülei örültek ennek jobban. Az ajándékozás jó alkalom volt arra, hogy a rokonok egymással vetélkedjenek: közülük ki, mit ad? Másrészt az ifjú pár – ha a rokonok bőkezűek – márpedig ilyenkor illik –, akkor igen sok értékes holmihoz jutott, amiről különben szüleiknek, vagy maguknak kellett volna gondoskodniuk. Így pl. lepedők, pokrócok, ágytakarók – amelyek a fészekrakás nélkülözhetetlen velejárói. Természetesen ezt is megelőzi egy nevetető, tréfás és egy komoly hangnemben elmondott köszöntő.

*„Ördög vigye a bút, hagyjuk azt máskorra,
Hol van egy pohár bor igyunk a vigasságunkra!”*

Ezután a vőlegény átnyújtott egy pohár bort a násznagnak. Előzőleg ezt megbeszélték és a vőlegénynek kellett erről gondoskodnia, félretennie erre az alkalomra a pohár bort, mert az akkori lakodalmakban bort csak a gyomorba-josoknak szolgáltak fel. Ha az előbbi köszöntő vicces hangnemű, a vendégekkel és a fiatalokkal, ez sokkal komolyabb volt. Bölcs utasításokkal látta el az ifjakat az élet nehézségeit illetően. Miután a násznagy pohárköszöntőjével megtörtént a kellő előkészítés, megteremtődött a hangulat, kezdődött a *jándékozás*.

Felállt a násznagy, mellette volt a vicai gazda, a vőlegény és a menyasszony. Az ajándékozást az asztalfőn, a vőlegény szüleivel kezdték és a hozzátartozóival folytatták.

Az ajándéktárgyakat – párna, asztal-, ágyterítő, edények, kendők stb. – amit most kizárólag a fiú anyja és a fiú hozzátartozói adtak –, a vicai gazda vette el, aki felmutatta és átadta a násznagynak, utána tőle a vőlegényhez és a menyasszonyhoz került. Az ajándéktárgyakkal együtt a fiú hozzátartozói kötelezően pénzt is szoktak ajándékozni. A leány hozzátartozói – mivel ők az ajándékholmikat az esketés után a leányos háznál adták át, ezért ők most csak pénzt ajándékoztak. Az első világháborúig ez a pénzüsszeg öt-hat esetleg tíz krajcár volt, amit almába szűrtak bele és úgy adták át, csak jelképes ajándékozás volt. Esetleg a keresztapa, vagy valamelyik testvér engedte meg magának azt a luxust, hogy egymaga tíz vagy húsz koronát ajándékozzon, ami abban az időben nagyon komoly pénzüsszeg volt.

A leány anyja, ha módosabb volt, ágyneműt – párna, pokróc, lepedő, ágytakaró – ajándékozott, a szegényebbre *rongylepedővel* is beérte. A fiú anyja is hasonlókat igyekezett adni. A két örömapa csak pénzt tett a tányérba más egyebet nem ajándékozott. A vicai gazda – éppúgy mint a leányos háznál, a következő szavak kíséretében mutatta fel az ajándékokat: „Újabban megemlékezett Zsigmond Istváné”, és átnyújtja a násznagynak, aki a következőképp válaszol: „Köszönettel veszi a fiatal pár ezt a szép ajándékot, ígéri, ha az Isten élte, többekkel és jobbakkal vissza fogja szolgálni.” Ezzel továbbadja a vőlegénynek, s az pedig a menyasszonynak.

Abban az időben az lakodalmakat nem nyers üzleti érdekből, nyereszkezdésből rendezték. A cél a vendégek igazi szórakoztatása, mulattatása volt. Ezért a nagy költségekkel járó kiadásoknak – 30–40 veder pálinka, levágott borjú, disznó, liszt, cukor stb. ára – alig egyharmada ha visszatért az ajándékozásból. (Pl. az említett Szomorú József lakodalma 90 koronába került és alig 30 jött vissza.) De ez senkinek sem okozott komolyabb fejtörést, nem jelentett nagy tragédiát. Előre előteremtettek mindent, mert a lakodalom az akkori felfogásnak megfelelően kiadással járt és ezt a tényét úgy is könyvelték el. Igazuk is volt, mert valamennyi népszokás közül a lakodalmat illette meg az elsőbbség. A családi élet tulajdonképpen itt kezdődik és egy életre szól, meg kellett tehát adni, ami ennek a nagy horderejű és nagy fontosságú eseménynek kijárt.

Az ajándékozás után a mulatságnak az első része véget ért. Az *asztalfelbontási áldás* után következett a második rész a kontyoló, az új menyecske bemutatása és a reggelig tartó tánc.

A keddi esti lakodalom, illetve *nászvacsora* három, kedves szórakoztató jelenete a *kontyolás*, a *menyasszonytánc* és a *párnás tánc* volt.

A kontyolásra éjfélkor, az ajándékozás után került sor. A menyasszonyt a *nyüzőasszony*, néhány öregasszony, a fiú ángyai és nénjei a szomszéd házba vitték, ahol felkontyolták. A kontyolás ideje alatt énekelték a *Bóg a bárány az erdőben* című alkalmi dalt. (A szöveget és a dallamot l. a népdaloknál.) A kontyolás után a fejére csipkés szélű fekete *fiketőt* tettek, amit lelógó színes, rózsás szalaggal díszítettek. A menyasszony szalagját a nyüzőasszony kapta.

Ezenkívül felvette magára még a sötétkék színű *nagy kendőt*, amit hátul kötöttek meg. Vasárnap pedig amikor az újasszony először ment templomba, akkor a kezére tette a muffszerűen összehajtott *olajos kendőt*. Amikor készen voltak, akkor mellé ültettek két csúnya öregasszonyt. Mindhármukat fehér lepedővel letakarták. A behívott vőlegénynek fel kellett ismernie feleségét. Ezért a nyüzőasszony szemfülesen ügyelt arra, nehogy a menyecske valamilyen jellel elárulja magát, hogy melyik a három közül. Ha nem találta ki, nagy kacagás lett belőle. Gyávának tartották, s azzal bosszantották, hogy nem szereti eléggé a feleségét. Ügyetlenségén derült a vendégsereg, s napokig róla beszélt a falu. A felsült fiatalembernek váltságdíjban 1 liter pálinkát kellett adnia a násznagynénak. Ezt követően a vőlegény bevitte a menyasszonyát a lakodalmas házba, az újjánál fogva megforgatva, bemutatta a násznépének. Mindenki megéljenezte s ezzel kezdődött a *menyasszonytánc*.

Ez a következőképpen folyt le. Egy terített asztalon volt a pálinka és egy üres tányér. Mellette állt a násznagy és a menyasszony. Először a násznagy táncoltatta meg a menyasszonyt, majd kiáltotta: „Eladó a menyasszony!” Az, aki a menyasszonyt meg akarta *táncoltatni*, kettő-négy-hat, esetleg tíz krajcárt adott a násznagynak. A menyasszonyt az táncoltatta meg, aki akarta. Akadt olyan férfi is, aki háromszor is fizetett és táncolt vele, főképp akkor „ha csinos, szemrevaló, jó táncú menyecskéről volt szó”. Jellemző, hogy ilyenkor, az említett oknál fogva, a lakodalmakon a *menyasszony több pénzt hozott a házhoz*, mint amennyi az ajándékozásnál összegyűlt. A menyasszonytáncnál a megszokott táncnótákat – szapora, karczas, csárdás – húzta a cigány, de ha a táncolónak az nem tetszett, mást parancsolhatott magának.

Ezután a táncmulatság virradatig tartott. Ha a názseregben akadt két-három jó kedvű fiatal- vagy középkorú ember, elkezdték a párnás táncot járni.

A nászvacsora reggelig tartott és a párnás táncal ért véget. Ezt a táncot mindig valamelyik jó kedvű, jó táncú fiatalember kezdeményezte. A tánc jó alkalom volt arra, hogy férfiak és nők egymás iránt érzett szimpátiájukat kifejezzék és kielégítsenek bizonyos rejtett vágyakat. Különösen a szép menyecskék után áhítoztak sokan. A féltékeny fiatalemberek pedig emiatt otthon sokszor botrányos jeleneteket rendeztek. Az asszony fejére olvasták, hogy túlságosan kedveskedett egyes férfiaknak és ráadásul még sokat is csókolózott. Ennek ellenére a párnás tánc még az 1930-as években is ritkán maradt el.

A párnás táncnak is megvolt a maga alkalmi szövege, amelyet csakis akkor énekeltek. (L. *Jagamas*: Magyaró)

*Rengesd uram a gyermeket,
Hogy menjek a bálba.
Ott vannak a szép legények
Sarkantyús csizmába*

*Elvesztettem zsebkendőmet
Megver anyám érte.
Ki megkapja adja vissza,
Csókot adok érte*

*Szabad péntek, szabad szombat
Szabad szappanozni,
Szabad az én galambomnak
Páros csókot adni.*

A résztvevők – férfiak és nők egymás kezét fogva a fenti éneket körben járva énekeltek. A kör közepén állott egy férfi párnával a vállán és ravaszul forgatta a szemét, nézte kire dobhatja a párnát. Az iratlan szabály tiltotta, hogy a házastársak egymást berántsák a körbe. Akire dobta a párnát azt bevitte a kör közepébe. Mindketten ráterdeltek a párnára és megcsókolták egymást. A férfiak, a nők színlelt vonakodása ellenére igyekeztek őket átölelni és nemcsak arcon, hanem szájon csókolni. Ezalatt a cigány, hogy fokozza a hatást vijjogtatta, cincogtatta hegedűjét. A jókedv, a vidámság tetőfokra hágott. Senkinek sem volt kedve hazamenni.

A lakodalmi ünnepek utolsó felvonása a *szerda esti maradék vacsora*, amely az öregek multsága volt. A nászvacsorával ellentétben ezt kevesebb ceremóniával, szerényebb keretek között rendezték. A szerdai ünnepségnek nem is ez volt az érdekessége, hanem a vőfik hívogatásával egybekötött *muszkurázás*. Az egész napi vidám, szertelen bohóckodás jegyében telt el. Erre az alkalomra, mint valami komédiások igyekeztek minél ötletesebb tréfás dolgokat kiagyalni. Nem is csoda, hiszen most az egész falu báméskodóit kellett szórakoztatni, nevetetni, hadd lássa mindenki, hogy ők mit tudnak.

Szerdán, kora délelőtt az új párnál összegyűltek a *vőfik* s néhány tréfálkozó, jó humorú rokon férfi és egy vagy két nő. Feladatuk az idősebb rokon nemzedék, szomszédok meghívása az esti nászvacsorára, s ezzel volt egybekötve a maskarázás is.

Miután *frustukoltak*, a két vőfi kivételével mindenki felöltözött maskarának. A lehető leghitványabb ruhába öltöztek, így pl. kifordított juhászbundába, a zenész cigányok ruhájába vagy a tanító rossz kabátját öltötték magukra. A fejükre kifordított kucsmát húztak és a nagyobb látványosság kedvéért bekormozták magukat. Mivel a zenészek nem mentek velük, pótlásukról maguknak kellett gondoskodniuk. Elkérték a cigányok rossz hegedűjét, esetleg egy kisebb bőgőt, ha nem adták az sem volt nagy baj, kukoricaszárból csináltak maguknak muzsikákat.

A menetnek még sok kelléke volt, így pl. az egymáshoz kötött lovak, a félszántalpból, két félszekér tengelyből és kerékből összetákolt alkalmatosság, járműszömyűség. Rendszerint két-három lovat, de módosabb gazda esetében még hét lovat is össze szoktak kötni. Az utolsó felhámozott lónak kellett vonatnia az ötletes és különös látványt nyújtó szekér-szánféleséget. A kerék *fentőire* vagyis a küllőkre pedig egy vagy két rongybabát kötöttek.

A menet felállása: összekötött lovak előtt lépkedett és a vezérlovat kötőfékjénél fogva vezette az első kocsis. A második kocsis pedig az utolsó lovon ült, háttal a menetiránynak. A menetet a násznagy, a vőfik a négy-öt maskarának felöltözött rokon és egy-két siratóasszony zárta be. Különös látványosság, igazi komédiás menet, amely a lakodalmas háztól vagy az Alszeg vagy a Felszeg felé vette útját. A fülsiketítő zajjal, éktelen lármával elindult menetet a gyermekek bábász serege követte. A második kocsis, aki lóháton fordítva ült, kezében papírt és lúdtollat tartott, melyet a tintatartó helyett a ló fenekébe mártogatott. A szemközt ülő embereket szólíttatta s kérdezgette: „Hej, János, nem jüsz Ámérikába? Dehogynem!” – hangzott a válasz. A második kocsis úgy tett, mintha felírná. „Egy hónap múlva, nyolc ember décedikén (dec. nyol-

cadikán) megkapjuk a hajójegyét s indulunk. Att szerzünk sak pinzt, csálunk házat s veszünk földet.” Mindezt a szemközt jövőknek menet közben kiáltgatta. Ezalatt a siratóasszonyok se maradtak tétlen. Hangos zokogással a rongybabákat siratták, akik a forduló szekérkerékkel hol fejjel fel, hol fejjel lefelé kerültek. „Jaj drága gyermekeim, mi lesz belőletek!... Jaj, há' mé is születettek erre a világra?” Könyörögtek, hogy álljanak meg egy kicsit. Az egyik fiú a menetből dorgálta őket: „hadd e' ne sirasd, dögőjjenek meg, csálunk helyettek mást”.

A menet csak ott állt meg, azelőtt a ház előtt, ahova be kellett a vőfiknek menni hívogatni.

Amikor a kapu elé értek, olyan pokoli zajt csaptak: „Nagy baj van! Álljatok meg! E'törött a szekérkerék!” A menet megállt és az egyik vőfély bement hívogatni. Ez így ment egész nap, s mire elvégezték, már a nap is eltelt. A hívogatás befejeztével az új ember házába tértek vissza. Poharazgatás közben a hívogatással kapcsolatos élményeikről beszélgetnek. A lakodalmi szokások szórakoztató, tréfás jelenetei ezzel véget értek.

Az első világháború után ez a szokás is végleg kiment divatból. Napjainkban ez a legszebb néphagyomány úgy elvesztette jelentőségét, a lakodalmi szokások annyira leegyszerűsödtek, hogy az ősinek csak nagyon halvány árnyképei lehetnek.

Mi maradt meg napjainkban, milyen változás állott be? Eltűnt – az 1950-es években – a magyarói lakodalmat oly sajátossá, színessé, látványossá tevő népviselet. Helyette a városi divat szerint készült ruhák kerültek.

A laánykérés bizonyos változással megmaradt. Az 1960-as évektől kezdve erre a mozzanatra már nem hajnalban, hanem reggel, fényes nappal kerül sor és meghívottként eljönnek még a fiú barátai is. A kérészi ceremónia elhangzása után reggelivel kínálják meg őket, ami a régi, divatból kiment kézfogói vacsorát pótolja. Távozáskor a menyasszony a násznagynak a karjára felkötí a *kérőkendőt*, a távozók pedig egy-egy félliteres pálinkásüveggel a kezükben énekelve mennek az utcán végig hazafelé. Akikkel találkoznak megkinálják, aki miután *elköszönte* azaz szerencsét kíván az új párnak, iszik az üvegből. Erre a jelenlevők háromszor éljent kiáltanak.

A vőfik hívogatása már egy héttel hamarabb megkezdődik, de a régi köszöntők helyett az illetékeseknek a kinyomtatott, borítékba tett meghívót adják át.

A régi szokástól eltérően, amikor mindkét fél részéről egy-egy vőfélyt kértek fel, most még hatot is tesznek. Ugyanígy járnak el a koszorúsleánnyal is, egy helyett most mindkét fél három-hármat is tesz, sőt még 6-7 éves leánykákat is odaállítanak. Megjegyzendő az is, hogy a *nyűszóasszony* szerepét két személy, a *násznagné* és a *vicaí gazdáné* vette át még az 1930-as években.

A lakodalmat általában *szombaton* vagy *vasárnap tartják*. Előtte való napon a fiatal párok a násznagy, vicaí gazda és néhány barát kíséretében elmennek a községházára a polgári esküvőre.

Az esküvő napján de. 10–11 óra körül a nászmenet a siratóba kíséri el a menyasszonyt.

A siratót és a lakodalmi vacsorát, táncmulatságot a kultúrotthonban tartják.

A síratóból délben a nászsereg hazakíséri mind a vőlegényt, mind a menyasszonyt a szülői háztól való elbúcsúzásra, majd a visszatértük után kerül sor az *emlékeztetőre*, a *vőfik táncára* és délután három órakor mennek esküvőre. Ezután a leányos háznál megtörténik az ajándékozás, ezt követően pedig zeneszóval a vőlegény házához kísérik a menyasszonyt. A régi szokásból elmaradt a menyasszony ökörszekéren való meghordozása és a kapott ajándéktárgyak mutogatása és zsákokban, párnahajakban való vivése a legényes házhoz.

Este a nászvacsorán a régi szokástól eltérően a fiatalság – leányok, legények is részt vesznek.

A vendégek szórakoztatásában most a násznagyon, a vicai gazdán kívül a vőfélyek is részt vesznek. Sajnos az ételek-italok felszolgálásakor mondott köszöntőkre alig-alig figyelnek fel, s a nagy zaj miatt ezeket nem is igen lehet hallani.

A lakodalmi szokások tekintetében a legnagyobb változás az ételek, tészták és az ajándékozás tekintetében történt. A régi hagyományos ételeket kiegészítették szendviccsel és a legkülönbélebb tésztafélékkel, amelyek közül természetesen nem hiányozhat a torta. A nászvacsorára 10–12 óra körül kerül most is sor és ezt követi a nagy érdeklődéssel várt ajándékozás, amely a régi idők szerény anyagi lehetőségéhez viszonyítva, amikor az ajándékozás főképp a pénzadás jelképes adománynak számított, most az anyagi körülmények megváltozásával, az esztelen kérkedés, egymás túllicitálása következtében minden résztvevő számára komoly kiadást jelent. A násznagy, keresztszülők ezeket ajándékoznak, és a többi rokonok és meghívottak is kitesznek magukért kétszáz-háromszáz, sőt ötszáz lejjel, mert „nem akarnak másoknál alábbvalók lenni”. Hogy a lakodalom mennyire üzletté, nyereszkesdő vállalkozássá fajult mi sem bizonyítja jobban mint az, hogy az ismerősök, rokonok előre megegyeznek, hogy egyik és másik fél is az illető fiú lakodalmára mit vegyenek, amit majd hasonló értékű tárggyal viszonoznak. Az ajándékozáskor arra is van gondjuk, hogy a kapott ajándék pénzüsszeget az adományozó nevével kikiáltásuk és gondosan listán minden adományt hiánytalanul feltüntessenek, hogy tudják kitől mit kaptak. A jól sikerült lakodalmon harminc-negyven, sőt még ötvenezer lej is be szokott gyűlni.

A nászvacsora után most is megőrizték még a kontyolást a hozzáfűződő szokásokkal, de elmaradt végleg a párnás tánc és a nagy felhajtással járó maszkurázás szokása. A régi táncokat még járják, de egyre inkább kiszorítják az újabb városi eredetű táncok.

Az új körülmények között a lakodalmi szokások is lényeges változáson mentek át – és amit a régiekhez viszonyítva sajnálni lehet, főképp az, hogy megváltozott a lakodalomnak a falu életében betöltött korábbi nagy szerepe, közösségformáló, nevelő ereje. A kérdés most az, hogy a lakodalmat bizonyos régi elemek felújításával vagy pedig rögtönzött humoros köszöntőkkel, régi énekekkel hogyan lehetne hangulatosabbá tenni és az elharapózott üzleti szellemet is háttérbe szorítani.

Lakodalmi énekek

A lakodalmi énekeknek is megvolt a maguk jól meghatározott helyük és szerepük. Egyes énekeket pl. csak az úton való nászmenet idején, másokat pedig a nászvacsoránál énekelték.

Ezenkívül volt néhány olyan dal, amelyet a síratóban vagy akkor énekelték amikor mentek a menyasszony után vagy amikor a menyasszonyt vitték haza. A lakodalmi énekeket illetően azt is meg kell jegyeznünk, hogy az ismert dallamkincs nemzedékek szerint változott: egyes dalok szövegükkel együtt feledésbe merültek vagy még az idősebb nemzedék emlékezett rá vagy helyettük újabbak jöttek divatba. Természetesen ezzel együtt főképp a századfordulótól megváltozott az éneklési mód, a régi típusú énekeket az újabbak szorították ki.

I. Az úton, menet közben énekelt dalok

Az úton a nászmenet főképp gyorsabb ütemű dalokat énekelt. Ez alkalommal elmaradhatatlan volt a *Szánom bánom, hogy megházasodtam* kezdetű dal, amelyet a nászsereg a lakodalom idején többször is elénekelhetett. Volt néhány célzatosan énekelt dal, amelyet akkor énekelték, ha a fiú vagy a leány nem a régi szeretőjével lépett házasságra, vagy a szülei tiltották el egymástól a fiatalokat. Így pl.: *Fekete felhőből esik az eső, Húzd rá cigány repedjen meg a húrod, Ebből a faluból ki kell nékem menni, Pántlikás kalapom fijdogálja a szél.*

Hej megette a fekete tyúk a meggyet kezdetű dallal pedig azt a völegényt gúnyolták ki, akivel a leány szülei hiedelemből megetették a fekete tyúk fejét, hogy az ő leányukat vegye el feleségül. Amikor pedig a násznép ment a menyasszony után akkor énekelték: *Erre gyere rózsám itt az út kezdetű dalt.* Csak egyetlen egyszer énekelték: *Azt üzente a szeretóm anyja* kezdetű dalt, éspedig akkor, amikor a menyasszonyt szekerem vitték haza a völegény házába.

A népszerűtlen bírót gúnyolták ki az: *Ej bíró, bíró, magyarói bíró kezdetű dallal.*

A gyakrabban énekelt dalok a következők voltak: *Árvacsihány nőt az udvaromra, Ablakimba besütött a holdvilág, Hej bira, búbánatra születtem, Csepereg az eső, nagy sár van az utcán, Kiöntött a Maros vize, homokos partjára, Vasárnapig ha nem kapok szeretőt, Esik az eső az ökröm szarvára, Tele van a temető árka vízzel, Dombon van az özvegyasszony háza, De szeretnék hajnal csillag lenni, Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok.*

A nászmeneti dalokból nem maradtak ki az időszerű, kedvelt katonadalok sem. Így pl. *Udvaromon hármat fordult a kocsi, Hideg szél fúj édesanyám, Fiumei kikötőben áll egy hadihajó, Ki a huszár édesanyám, ha én nem, A bakának seje haj, Kapitány úr arra kérem* kezdetű dalok.

Az 1930-as, 1940-es évek kedvelt dalai a *Sugár magas, sugár magas, a nyárfa teteje, Árnyas erdőben szeretnék élni nyáron át, Piros alma ne gurulj, ne gurulj, Érik a ropogós cseresznye* kezdetű énekek voltak.

II. A síratóban énekelt dalok

A régi öregek csárdásánál: *Megmondtam szép rózsám neked, Ne nézz reám, ne kacagj,* a lassú csárdásnak pedig: *Erre gyere, ne menj arra, Nincs szebb madár a fecskénél* című dalokat énekelték.

III. A nászvacsorai dalok

A legtöbb dalt ezen a mulatságon énekelték. Itt is voltak közkedvelt, mindenki által ismert régi és divatos, felkapott új dalok. Ezenkívül a cigány a nászmulatságon az ételek felszolgálásáig igyekezett mindenkinek a kedvelt nótáját eljátszani, elhíezni.

A régi dalok. Itt elsősorban azokra gondolunk, amelyeket az 1950-es években már csak az idősebb nemzedékek ismertek. Ezek közé tartoztak: *Szívárvány havasán, vagy egy rozmaringszál, Hármás a magyarai határ, Ucca, ucca, hánat ucca, Tiil a vizen van egy malom, Most jövök a magurai pusztából, Az 1882. évben, Úgy akartalak szeretni, Ej még a hiza ki se hányt a fejét, Ágas, bogas a diófa teteje, Barázdában, zöld erdőben szépen szól a pacsirta, Késő ősszel korán nyugszik le a nap, Égszinkék a nefelejts, Elveszett a lovam a ciprus erdőben, Éjfél után kettőt ütett az óra, Ez a kislány mind azt mondja, vegyem el, Fejér fuszujka virág, Akkor szép az erdő, mikor zöld, Csak titokban, csak titokban akartalak szeretni, Magyarói csere alatt, Gyenge a nádszál lehajlik a földre, Magyarói réztoronyban kilencet ütett az óra* című énekek.

Új típusú és műdalok

Ezek főképp a századforduló táján kezdtek Magyarán elterjedni. Idetartoztak: *Jó bor, jó egészség, Hallod-e te körösi lány, A malomnak nincsen köve, Ezt a kislányt ne vedd el, ne vedd el, Elment az én rózsám idegen országba, Tizenhárom fodor van a szoknyámon, Magyarói csárdában, ecet ég a lámpában, Édesanyám a kendőn*, vagy olyan műdalok mint *A macskának nincs nadrágja, Kolozsvár nincs bekerítve*.

Ezenkívül nagy kedveltségnek örvendett a *Kerek ez a zsemle* és *Kossuth Lajos azt üzente* című 1848-as dal.

A nászvacsorához tartozó kontyolási szokás egyetlen alkalmi éneke a: *Bög a bárány az erdőben* című dal volt, amelyet két dallamra is – a falu nótája és a saját dallam – énekeltek.

Az énekek mind a dallam, mind pedig a tartalom, a szöveg szempontjából nagyon változatosak voltak, s ezek adták meg a régi lakodalmak ünnepélyességét, varázsát, sajátosság hangulatát és színét.

Adatközlők névsora

Özv. Czegöldi Ferencné Virginás Zsuzsa (1888–1977); özv. Domokos Andrásné Nagy Erzsébet (1879–1974); Kocsis András Andrásé Báró (1897–1977); idős Kocsis Miklós Barabás (1893–1967); Kosis Sándor Andrásé Báró (sz. 1930); Lovász Jámbor Ferenc (1869–1961); Palkó György Mihályé (sz. 1905); Szász Gáspár Józsefé (1890–1977); Szász Mihály Ampor (1889–1975); Szász Mihály Istváné (1892–1971); Szász Miklós Szász Mínya Miklós (sz. 1901); Szomorú József (1878–1970); Vajda István Andrásé (sz. 1923); Vajda Gáspárné Szabó Krisztina Kicsigazsi (sz. 1889); Varga Istvánné Ince Zsuzsanna (sz. 1896).

AZ EMBERI ÉLET FORDULÓINAK VALLÁSOS SZOKÁSAI ZOBORALJÁN

A gyermek születése, az egyházba történő bejegyzése és vallásos nevelése sokféle babonás cselekményt is vonzott. Ezek egy részét már az áldott állapotba került asszonynak ajánlott volt figyelembe venni, mivel némelyek szerint a gyermek fogamzása pillanatában lelket kap Istentől. Mások úgy vélekednek, hogy megmozdulásakor nyeri az a lelket. Zoboralján örültek a „gyermekáldásnak”. „Ha bárányka van, legelő is kerül” – mondogatták. A gyermeket „idejekorán” munkára szoktatták, s így segítségül volt szüleinek. Különösképpen nagy volt az öröm az első gyermek jöttén, mert akkor bizonyossá lett, hogy az asszony nem „magtalan”.

Áldott állapot

Mikor az asszonynak elmarad a „baja”, „áldott állapotba” kerül. Először elmondja az urának, utána az anyjának és az anyósának. Holdtölte vasárnapján pedig „elrebegi” a Mária-oltárnál, nehogy néma legyen a gyermeke, s erőért és segítségért könyörög gyermekének, családjának és magának. „Minden nő életének egyik legfontosabb eseménye az első gyermek megszületése.”¹ A gyermeket váró asszonyt *viselő*snek is nevezik. A viselő asszonyt mind a család, mind a nagyobb közösség óvja, védelmezi. A megkívánt ételből ennie kell, máskülönben elmenne a gyermeke. „Mégpedig nyitott szájjal, amiből tudni lehetett, hogy a meg nem kapott étel vitte el.”² „Nem járhat kifeszített kötél alatt, mert rátekeredne a köldökzsinór a gyermek nyakára és megfojtaná.”³ Vigyáznia kell, nehogy rácsodálkozzon egy nyomorékra, mert olyat szülne. A viselő asszony nem járhat kint ha vihar dül, még az udvaron sem, mert bánthatnák a *rosszak*.

Szülés, születés

Községeinkben a jelen század közepéig otthon szültek az asszonyok, lefüggönyözött szobában, bábaasszonyi segítséggel. A bábaasszonyokat a községek tanították és tartották. A jelenlevő asszonyok körülállták a szülő asszony

¹ Ethnológiai Adattár (ezentúl EA) 2420.

² Általánosan ismert hiedelem.

³ Analógiás babona, mindenütt ismert a Kárpát-medencében.

ágyát, vigasztalták, csitították és imádkoztak érte. A közös aggodás megnyitotta szívüket, szájukat. Így a jelenlevő bába sokat megtudott a történekről, ezért tartottak – féltek – is tőle. Ha nehezen ment a szülés, letették a szülő asszonyt a földre, az asztal közelébe, mert az asztalt mindenütt Krisztus oltáraként tisztelték.

A születés időszakából-időpontjából jósolni lehetett a születendő gyermek életére, tulajdonságaira, szerencsés, illetve szerencsétlen voltára. Tavasszal erős, nyáron gyenge, ősszel beteges, télen nyugodt gyermekek születtek – a hiedelem szerint. Aki vasárnap született, arra jó sors várt. Az újhoid első vasárnapját különösen szerencsésnek tartották. A karácsony napja felől megoszlottak a vélekedések: némelyek szerencsésnek tartották, mások pedig szerencsétlennek, merészségnek. „Hogy mert az Úr Jézussal egy napon születni?”⁴ A napszakok és az órák szintén jelentéshordozók. A reggel, a dél és az este az analógia révén jelent frissességet, érettséget, fáradékonyságot.

Éjszaka, a sötétben, mikor a „rosszak” járnak, az emberek kiszolgáltattabbak, hát még a szülőanya és a születendő gyermek. Voltak, akik az éjjel világrajött gyermek jövőjét a csillagok állásából megjövendölték. „Anyám mondta – emlékeznek Pogrányban –, hogy mikor születtem, a bába mind egyre járt kifelé és nézte a csillagokat, mondogatta, hogy csak most meg ne szülessék. De mégis megszülettem... Így boldogtalan csillagzat alatt születtem.”⁵ Az órák között is vannak jók és rosszak. Erre nincs magyarázat, de a szerencsés emberre gyakran mondják: „Jó órában született!” „Aki jó órában született, azt Mária is jobban pártfogolta.”^{5/a} Alsó-Bodokon úgy tudják, hogy az újszülöttbe belenő a boldogság vagy a boldogtalanság angyala. „Mindenkinek akkor íródik meg a sorsa, mikor születik.”⁶ Zsérén úgy tartják, hogy a harangszókor születettek nagy szenvedés vár.

Mikor a gyermek megszületik, először „szemügyre veszi” a bába. Kezét-lábát összeméri, hogy egyforma-e. Megnézi nincs-e fölös csontja, amiből nagy baj származhat: vagy garabonciás lesz, aki vihart támaszt, vagy nagyon okos lesz, de nyugalmat sehol nem talál. „Annak mindig menni kell!”⁷

A megfűrosztott gyermeket először az anyjának mutatja meg a bába, utána melléfekteti a boldogasszony ágyába, mert ott nem férnek hozzá a rosszak. Feje alá, a gonosz ellen való védelem gyanánt énekes- és imádságoskönyvet tettek. Zsérén olvasót tettek a gyermek nyakába a pólyán kívül, így nem *vált-hatták el*.⁸ De nem csak őt védték, hanem tőle is védekeztek, mint tisztátalan személytől. A boldogasszony ágyát maga szötte-fonta-hímezte lepedővel vették körül. „Amöre az ablakon kinézett, elverte a jég a határt... Ha patakot lépett át, kiszáradt a patak.”⁹

4 Gerencséri gyűjtés.

5 Pogrányi gyűjtés.

^{5/a} Uo.

6 Madar, 1989 69.

7 Uo.

8 EA 7836.

9 A Palócföldön általános. Saját gyűjtés.

Keresztelés előtt nem volt szabad kiejteni az újszülött nevét – legfeljebb a szobában, zárt ajtó mögött –, nehogy a rosszak megismerjék. Pedig a neve már jó előre mindenkinek megvan, még születése előtt. Mikor közeledik az idő, az esti beszélgetések egyik fő tárgya a gyermek nemének és nevének találgatása. „Régen azzal is törődtek, hogy legyen a gyermeknek szent pártfogója, mert akkor védőszentje is lett egyszerre.”¹⁰ Ma is szokás a szülők, öregszülok nevének adása. Ha valaki a nemének megfelelő névnapon született... „hazahozta a nevét”.

Zoboralján az első gyermek születése idején választottak *komákat*, utána a többi gyermeket mind az a házaspár kereszteltette. A meghívottak *tartozó komákká* lettek, a visszahívás kötelező volt. Vidékünkön nagyon felelősségteljes dolog volt a komásodás, ami rokoni összetartozást és lelki kötődést is jelentett. Sok helyütt már jó előre el volt határozva, hogy kit hívnak. Aki legénykorában megígérte kedves komájának, hogy őt hívja, beváltotta ígérését. Voltak olyan családok, ahol a testvérek ugyanabból az ágból komásodtak. A nagyszülők, szülők barátsága is hatással volt a komásodásra, mert a fiatalok sokat voltak együtt. Aki keresztkoma egymással, annak a szülei, öregszülei, testvérei, illetve sógorai mind komának, komanének, keresztfiamnak, keresztlányomnak, keresztapámnak, öregkeresztapámnak szólítják egymást és magázódnak. Ha egy családban rokonságbeli kereszteltetett, az elkövetkezendő megszólítás végett a fiatalabbak felkeresték az idősebbeket, megbeszélték, hogy ezután milyen szó legyen: sógor, koma, keresztapám, illetve keresztfiam.

A bábaasszony volt a hivatalosnak tekinthető felkérő. Mikor Dicsértessék a Jézus Krisztus! köszöntéssel belépett, mézespálinkával telt üveget adott át a meghívott házaspárnak. Pogrányban és Alsóbodokon *roszenyik* volt a küldemény neve. A felkérő szöveg nemigen változott: „...A világra született kisgyermek szülei tiszteltetik Kegyelmeteket. Kérik, lennének szívesek magzatjukat az Anyaszentegyház rendelése szerint a keresztség vize előtt felemelni.”¹¹ Ha a pálinkát elfogadták, az a komaság felvételét jelentette. A bába visszasietett az örömhírral a gyermekes házhoz, utána egy rokon nő kíséretében felvitte a gyermeket a templomba.

Keresztelés előtt a keresztanya átvette a gyermeket. A lelkész keresztelése és áldása után a bába köszöntötte a gyermeket. „...Az Édes Jézus áldjon meg bennünket és asszonyunkat most született gyermekével együtt! Adjunk hálát Istennek, hogy asszonyunkat szerencsésen szülésre, ártatlankáját pedig boldog keresztségre segítette. Tartsa meg őt az Isten Jézus neve dicséretére, emberek becsülésére, szüleinek örömére... A halottakat vigye fel a Mennyek országába.”¹² A keresztelőt hamar megtartották. Részint azért, hogy utána a rosszak nem tértek hamar hozzá, részint pedig a nagy gyermekhalandóság miatt rettegetek a „pogányul” való elhalástól. „A keresztleetlen gyermek lelke ugyanis az ég és

¹⁰ Burgendlandban is élő szokás. Saját gyűjtés.

¹¹ EA 24026

¹² Alsóbodoki gyűjtés.

a föld között bolyong időtlen időkig.”¹³ Az ünnepélyes keresztelő vendégséget két-három héttel később tartották, mikor az anya lábadozó volt. Valamikor *pocitának* mondták a keresztelőt és csak az első gyermeknek tartottak... Most már mindenik gyermeknek van pocitája.

Avatás

Két-három hetes korában avatásra ment a kisgyermekes asszony. Haját kontyba tűzte, szépen felöltözött – pedig hétköznap volt –, úgy ment a templomba. A lelkész a templomajtóig eléje ment, kezébe égő gyertyát adott, úgy vezette körül az oltáron kívül. Utána megáldotta, imádkozott fölötte. Megköszönte a gyermeket és az erőt, majd áldást kért Istentől az egész családra. Ima után a helyére ült az asszony. „Valamikor egy pár csirkét és egy pár galambot vittek a plébánosnak, ...mint Szűz Mária Jézus születése után.”¹³

A gyermek vallásos nevelése

A gyermek „imádságos”, vallásos nevelése a család magatartásán múlt. Ahol reggel-este, étel előtt-után és harangozás kezdetekor mindenki imádkozott, ott a gyermekbe belenevelődött a „hites”, vallásos élet. Mikor a nyolc-tíz hónapos gyermektől megkérdezték: „Hol van Mária?”, ő a falon függő Mária-kép felé fordult. Egyéves korukra keresztet vetettek. Hogyha későn tanult beszélni a gyermek, elvitték a körmenetekbe. Nemcsak otthon, hanem a szomszédos községekbe is, hogy oldódjon a nyelve. Mikor azután tudott beszélni, köszönni és imádkozni is megtanították: „Jézusomnak édes szíve, add, hogy minél jobban szeresselek!” – hangzott a kicsinyek első imája.

Iskoláskor előtti rövid imák

Esteli imák

„Ó! Én édes Őrangyalkám,
Szépen kérlek, vigyázz reám.
Éjjel-nappal, amíg élek.
Mindig jó és jámbor légyek.
Ha meghalok vezess be,
Jó Istenhez, a Mennybe! Ámen.”

„Előbb, hogyesem lefeküdjem,
Kezeimet összetteszem.
Hozzád emelem szívemet,
Jézusom őrizz engemet!”

¹³ Általános szokás a katolikusok körében a Kárpát-medencében.

„Este van már késő este,
Készüljünk a pihenésre.
Zengje mindnyájunknak nyelve,
Dicsértessék Jézus neve!”

Reggeli ima

„Én Istenem felébredtem,
Te örködtél énfelettem.
Köszönöm, hogy megtartottál.
Hogy felettem virrasztottál.
Áldj meg ma is szent kezeddél.
Szent kezedből ne eressz el.
Vedd oda mind akit szeretsz.
Óh! Hallgasd meg kérésemet! Ámen.”

Étel előtt

„Áldd meg Isten asztalunkat,
Ételünket, italunkat! Ámen.”

Étel után

„Áldj meg minket Úristen,
és ezeket az eledeleket,
melyeket a Te jóvoltodból
hozzánk veszünk.
A mi Urunk, Jézus által! Ámen.”

Akinek az édesanyja meghalt, úgy tanították, hogy ima után el kellett mondania, hogy édesanyám segits!

Mire iskolába ment a gyermek, megtanulta a Miatyánkot és az Úrangyalát. A zoborálji gyermekek mind katolikus iskolába jártak, ebből eredően vallásos szellemben nevelték őket. Tanítás előtt és után mindig imádkoztak. Ha felnöttek jöttek szembe, skandalva mondták a hazafelé sorjázó gyermekek: Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!

Iskolában tanult reggeli ima

„Szívem első gondolatja Hozzád száll fel Istenem,
Te őriztél meg az éjjel, maradj ma is énvelem.
Téged áldlak és imádlak, mint szerető gyermeked.
Szívem csakis azt akarja, ami kedves Tenedek.
Édes Jézus adj kegyelmet, őrizz engem szüntelen,
Hogy egész nap Neked éljek, Tiszta szívvel büntelen! Ámen.”

Első áldozás

Térségünkben kilenc-tíz éves korukban lettek elsőáldozók a gyermekek, akiket mind a családban, mind az egyházban különös szeretettel vettek körül. Az áldozópap megtanította nekik a hitelvek alapjait. Isten erejét és nagyságát, Jézus Krisztus keresztségét, valamint az ördög és a bűn rontó hatalmát.
„Addig az egyház nem tartja a gyermeket alannak, jogilag nem személyiség még.”¹⁴

¹⁴ Pogrányi gyűjtés.

„Azután megtanítottuk a most választott védőszentjének nevére, ...köllött, hogy fohászkodjon hozzá.”¹⁵ Ettől kezdve a jónak és a rossznak tudóivá lettek. Addig ugyanis mind az egyház, mind a család szerint ártatlanságban éltek, nem volt bűnük, mivel gyermekek voltak.

Az ünneplőbe öltözött gyermekek fehér szalaggal átkötött gyertyát vittek a kezükben. A fiúk sötét ruhában mentek, fehér szalagcsokorral a szívük felett. A kislányokon fehér ruha volt, fejüket koszorú övezte. Ünneplő ruhájukat a keresztszülők vették. Mindenki azon igyekezett, hogy ne szégyenkezzen, amikor bérmakeresztgyermeke mögött áll. Mielőtt elindultak a templomba, mindenkitől bocsánatot kértek. A jó tanuló gyermekek közül kiállt egy, és verssel köszöntötte az Úr Jézust:

*„Fehér szent ostyában. Ki testvérem lettél,
Itt maradtál köztünk, mert nagyon szerettél.
Leborulok Eléd, imádvá és áldva,
Te vagy az Úr Krisztus, ég és föld királya.”*

A szülők, keresztszülők mind jelen voltak a fogadalomtételnél, majd áldozáshoz járultak a gyermekek után. Áldozás után nagy ebéd volt az áldozói háznál. A „hites” családok tagjai közül akadtak olyan kislányok, akik „öreganyjuk” rábeszélésére beléptek a *Rózsafüzér Társulat* tagjai sorába. A templomban a kispadon volt a helyük, a korukbeli fiúknak pedig a karzaton.

A vallásos életre mindenkit a szülei irányítanak. Az anya gyakrabban imádkozik gyermekeivel, hisz ő mindig otthon van, de az apa tekintélyénél fogva nagyobb hatással van gyermekeire. „Mert a pap nem tarthatja minden nap rajta a szemét minden gyermekén.”¹⁶

Bérmálkozás

A bérmálkozás nagy ünnepélyességgel ment végbe. Bérmáláskor a megkeresztelt ember megvallotta hitét, s kérte Isten Szentlelkét, hogy erősítse meg őt hitében. A zoboraljiak tizenkét éves korukban bérmálkoztak. Először bérmakeresztzülőkrol gondoskodtak. Itt a szülők ajánlották gyermekeiknek, de végül a fiatalok döntöttek. A bérmakeresztkomaság nem hozott létre olyan mély baráti kapcsolatot, mint a keresztkomaság, nem is magázódtak, de a visszahívás itt is illendő volt. Megtörtént, hogy keresztszülő komaságra nem tudtak visszahívni valakit, s bérmaszülőknek kérték fel. Volt olyan falu, ahol a keresztelési keresztanyát hívták bérmakeresztanyának is, de ez korántsem volt általános. Bérmakeresztnevet általában úgy választottak, hogy a név szent viselője, védőszentje lehessen a bérmálkozóknak, hozzá is imádkozhatott, ha baj érte. Zoboralja mindenik községében a nyitrai püspök, vagy az általa megbízott főpap bérmált.

Gerencséren a *máriáslányokat* különállították a sekrestyében és először őket bérmálták meg. A bérmálás napját a faluközösségek mind megünnepezték. A

¹⁵ Gerencséri gyűjtés.

¹⁶ Pogrányi gyűjtés.

falu végén zöld ággal és virágokkal kirakott „Isten hozott” feliratú díszkapu fogadta a bérmáló püspököt és a vendégeket. A bérmálkozók előbb gyóntak, áldoztak. Utána sorba álltak, úgy tettek fogadalmat. A bérmaanyák keresztlányuk mögé álltak, a keresztapák a keresztfiuk mögé, úgy tettek fogadalmat, hogy megmaradnak a hitben, a keresztszülők pedig arra, hogy vigyáznak rájuk, míg élnek.

Bérmálkozás után vendégséget rendeztek a keresztszülők, ahova minden keresztgyermekük hivatalos volt. Bérmálkozásakor megajándékozták a fiatalokat. Az első háború után még csak énekeskönyvet vagy imakönyvet kaptak. A fiúknak két-három koronát adtak. A nyolcvanas évekre már fülbevalót, karórárt ajándékoztak.

Bérmálás után néhány év alatt eladósorba kerültek a lányok. Életkoruk új szakaszba érkezett, s ez a viseleti elemek változásában és a viselkedési módzatokban egyaránt megnyilatkozott. Általában „hodikor”, a falubeli templom védőszentjének napján kezdték a „lánykodást”, vagy húsvét vasárnapján került sor a kislányok viseletváltására. Lekerült a fejükről a kendő, hajadonfőtt kezdtek járni. A kétoldalt varkocsba font haját egybefonták hátul a tarkójukon, és a fonást szalaggal fejezték be. A *hajadonok*, *nagylányok* virágot tűzhetek elől a ruhájukra. Mindig olyat, amelyik nyílt. Úgy mentek a templomba. Zsérén nagyon szerették a muskátlit. Télen rozmaring került a virág helyére, a lányok ruháján csakúgy, mint a legények kalapján. A templomba minden lány és asszony virágot vitt, a kicsiny leánytól a szunyókáló öregasszonyig.

Húszéves korukra férjhez mentek a lányok. Aki „pártában” maradt, az kiállt a lányok közül a templomban, bekötötte a fejét és ruhájáról is lekerült a virág.

Fiatal lányok templombeli öltözéke, helye, szerepe, máriáslányok

Mikor a lányok „kimúltak” – kikerültek – az iskolából, férjhez menetelükig külön közösséget alkottak. Viseletük hasonló, viselkedésük azonos volt, mégis különböző névvel illették őket. Alsóbodokon, Pogrányban és Bédén *koszorúslányoknak*, Menyhén, Nyitraegerszegen és Bábindon *szűzlányoknak*, Ghymesen, Lédecen, Zsérén és Kolonyban *szalagoslányoknak*. Gerencséren és Vicsápapátin pedig *márialányoknak* nevezték őket. A szűzlány név minden bizonytalansággal abból származik, hogy a lányokkal szembeni alapvető követelmény, amely a házasság előtti nemi élettől való tartózkodásra vonatkozott, hatványozottan érvényes volt a templomban „szolgáló” fiatal lányokra.

A bérmáláskor kapott gyöngykoszorút ünnepélyes alkalmakkor minden lánynak viselnie kellett, innen ered a koszorúslány név. A körmenetben a Máriaszobrot, ahol szobor nem volt, ott a zászlót, mindenütt egy fiatal lány vitte. A szoborra, illetve a lobogóra a „szolgáló” lányok számának megfelelő számú szalagot kötöttek, s a lányok kört alkotva haladtak a szobor körül, kezükben a szalaggal. Innen ered a szalagos elnevezés.

Gerencséren és Vicsápapátin emberemlékezet óta apácák tanítottak – a második világháborúig –, ők szervezték meg a márialányok csoportját. Először

zöld színű szalagot kaptak megkülönböztetésül. Akkor még *zsolttáros lányok*nak nevezték őket. Amint növekedtek lilára, majd zöldre, végül kékre cserélték a szalagot. „Aki kiérdemelte szélesebb szalagot kapott.”¹⁷ Beregvégi Mária 1940-ben Zsérén is megszervezte a máriáslányok csoportját. Míg másutt vál-lukon átkötötték a kék szalagot, itt nyakukban hordták. „...Összevartuk, úgy bújunk bele, elől fityegett, ... azután elől letűztük egy kis érmével.”¹⁸ Máriáslány csak az lehetett, aki a szüleivel – elsősorban az anyjával – megbeszélte. Utána a plébánossal, végül a „rózsaaanyával”, aki a templomi és körmeneti helyüket kijelölte, figyelemmel kísérte, hogy minden szép rendben menjen. Máriáslány csak jómódú szülők gyermeke lehetett, mert a ruha sokba került. Árvalány soha nem kerülhetett közéjük, s nem csak az anyagiak miatt, hanem a ruha gondozása is igen nagy fáradsággal járt. Aki maga máriáslány volt, azon igyekezett, hogy lányai, később unokái is odakerüljenek. Vallásosnak és „komolynak” kellett lennie, aki erre a tisztségre vágyott, mert minden alkalommal készenlétben kellett állnia. A nemi érintetlenség szintén a követelmények közé tartozott, mert ha egy „olyan” lány vitte a Mária-szobrot, akkor a szobor könnyezett. Ha valakiről kitudódott, hogy tiltott viszonyt folytat, könnyű volt a szobor szemébe odaképzelní a könnyet. Az nemcsak magára, a családjára, de még a falujára nézve is nagy szégyen volt. „Ha egy közülük úgy járt, ki kellett állnia a szégyen követ, az biztos.”¹⁹

A szegény sorsú lányok, még ha vallásosak voltak is, nem lehettek e csoport tagjai. Ők tavasztól őszig summásságra jártak, ezért nem tudtak volna Máriának szolgálni, amikor a körmenetekben szükség lett volna rájuk.

Tulajdonképpen mind az anyák, mind a lányok jó előre készültek a máriáslányságra. Mikor eljött az idő – bér málkózásuk után –, az anya szólt a „társasanyának”, aki utánaérdeklődött a jelentkező magaviseletének. „Olyan soha nem akart bejutni, aki ne lett volna méltó.”²⁰ Azután a kislány elment a plébánoshoz és felíratkozott. „Mindig párba álltak be.”²¹ Karácsony vagy húsvét másodnapján kerültek fel a szentélybe. A plébános a prédikáció után bejelentette a híveknek, hogy itt van egy pár lány, akiket befogadott. Azután név szerint köszöntötte őket. Kivetközni csak férjhezmenetelkor lehetett.

A máriáslányok öltözékét pontosan előírt módon készítették el. Alulra öt darab, erősen kikeményített, simára vasalt, alul csipkés, berakott szoknyát vettek, arra került a fehér vagy más felsőszoknya. A szoknya színét az ünnep jellege határozta meg. Karácsonykor zöldet, húsvétkor kéket, böjttben lilát, pünkösdkor pirosat vettek fel, a Mária-ünnepeken pedig fehéret. A blúz mindig fehér színű volt. A nyakukba *vagdálásos* – áttört hímzésű –, fehér batiszt kendőt kötöttek. A galáris fehér vagy kék színű volt. A szoknyára elől három-négy szélből varrott kötényt kötöttek. Fekete cipőt és fekete harisnyát viseltek. Befont hajukba széles, világoskék szalagot fontak, amit a végén nagy csokorban kötöttek meg. Böjtt idején violaszínű volt a hajukba font szalag. A szalag vége majdnem a szoknya aljáig ért. A kislányok fejére tenyéryní széles

17 Gerencséri gyűjtés.

18 Nyitraegerszegi gyűjtés.

19 Gerencséri gyűjtés.

20 Uo.

21 Nyitraegerszegi gyűjtés.

gyöngykoszorút tettek. Nyitra városában készítették a koszorút, gyöngyből, rezgéből. Az első világháború után jobbára mirtuszvirágokból fűzték, zöld levéllel. Aki nagyon fiatalon került a lányok közé, világoskék szalagot kötöttek a vállára, de az eladó sorban levők hímes szalagot „vetettek át” a vállukon. Az utóbbi évtizedekben fehér szoknyát kezdtek hordani a lányok. Két rend ruhája és koszorúja mindenik kislánynak volt.

Újhold első vasárnapján a „hitványabbat” vették fel, a nagy ünnepeken pedig a szebbiket. A többi vasárnapon nem „öltöztek be”, úgy mentek a templomba, mint a többi lány, és oda is álltak közéjük.

A máriáslányok húszan, néhol huszonnégyen voltak. Elhelyezkedésük régen kialakult szokásrend szerint történt. A társanya, aki a Rózsafüzér Társulatnak is vezetője volt, „rendezte” – irányította – őket. Ő szabta meg a lányok helyét. „Vigyázni kellett, hogy idő előtt senki ne kapjon zászlót, szobrot... mert mindenki előre igyekezett.” A szabály szerint úgy kerültek előbbre, ahogy beléptek a csoportba. A legkisebbek, a zsoldárosok gyertyával a kezükben övezték a szentélyt, mintegy külső kört alkottak szertartáson kívül. Úgy álltak arccal az oltár felé, hogy a vállukra tett szalag kifelé lógjon. A nagyobbak lobogót tartottak a kezükben. Közülük négyen – általában a legidősebbek –, a Máriát ábrázoló kép vagy szobor állványát, amelynek sarkain egy-egy szál gyertya égett. Volt, aki a gyertya, vagy zászló alól férjhez ment. A társanya minden alkalommal megbeszélte a lányokkal, hogy ki hova állhat. Ki tart gyertyát a kezében, ki lobogót és ki Máriát.

A nagy ünnepek előtt mindig kimosták, kivasalták a Mária ruháját és az állvány terítőjét. Egymás után vállalták ezt a szobortartó lányok.

Mikor a szentséges mise alkalmával Úrfelmutatás volt, a Mária-szobrot tartó lányok kiemelték a talapzat sarkaira állított gyertyát és háromszor meghajtották Máriát az oltáriszentség felé. Ők maguk is térdet hajtottak, utána visszahelyezték a gyertyákat.

Gerencsér templomában Karácsony estéjén, az éjféli mise előtt elénekelték az „Istent szülő Szűzanya...” kezdetű éneket.

A körmenetben egyforma magas szobortartó lányokat állítottak össze, más-különbén ferdén állt volna Mária. Néha a fiatalasszonyok elkérték a szobrot, hogy a lányok pihenjenek, s hogy ők maguk is érezzék Mária közelségét. Május elején felvirágozták, megkoszorúzták a lányok a Mária-szobrokat.

Esküvő után a plébános odavezette a menyasszonyt a Mária-oltárhoz, hogy búcsúzzon el a Szűzanyától. A menyasszony a vállszalagját odatette a Mária oltárára. Némelyek a gyöngykoszorújukat is odahelyezték, s utána megcsókolták a Mária-képet.

Esküvő, lakodalom

A zoboralji katolikusok szentségnek tartják a házasságot, úgy is készülnek rá. „Az elmátkísítás a kézfogással és a gyűrűk kicserélésével a plébánián történt.”²² Utána „tanításon”, más szóval „feleleten” vettek részt, ahol a pap

²² EA 2154

újra megtanította velük a hit igazságait, majd kikérdezte őket. Háromszori hirdetés után tartották meg a lakodalmat. Esküvő előtt gyóntak, áldoztak.

„A menyasszony gyöngyöspártában esküdött. De a 'megesett' lányok csak 'tilanglit' – hímes kendőt – köthettek a hajukra vagy a kontyukra.”²³

A gyónást megelőzően bocsánatot kértek szüleiktől, testvéreiktől, keresztszüleiktől. Esküvő előtt letérdeltek szüleik elé, úgy kérték áldásukat. Akinek nem élt az anyja vagy az apja, esküvője napján szépen felöltözve kiment egy „miatyánknyi” időre az elhalt szülő sírjához. „A két felekezet” – a két család – külön indult a templomba... Mikor esküvő után kiértek a templom elé, a fiatalság rázendített a nótára: „*Letették a hitet / Sem egyszer, sem kétszer / Teljes tizenkétszer*”. Utána a menyasszony a tisztelkedő lányok között vonult vissza a szülői házhoz, a vőlegény pedig legénykomáival a magáéhoz. Az esküvő után, napáldozatkor elment a vőlegény kíséretével a menyasszonyért. Először beköszöntek: „*Szerencsés jóestét kívánok mindeneknek, Áldás legyen az úrtól kegyelmeiteknek!*” Mielőtt azonban bebocsátást nyertek volna, találós kérdéseket tettek fel a házbeliek, melyek jobbára a Bibliából eredeztethetők:

– *Honnan jöttetek?* – kérdezik.

– *Kis Galléniából, nagy Galléniából* – szól a felelet.

– *Hogy találtatok ide, azon az úton jöttetek, amit kijelöltünk?* – hangzik az újabb kérdés.

– *Láttunk egy fényes csillagot... az ott ragyog a piruló lány orcáján* – felelnek a kérők.

– *Azt a madarat akarjátok-e, amelyik a kalitkában van?*

– *Azt, éppen azt.*

– *Híven gondját viseled-e?* – szölt a kérdés a vőlegénynek, amelyet inkább figyelmeztetésnek szántak, minthogy nem is vártak rá választ.

– *Mikor állt Jézus Krisztus egy lábán?*

Mikor lépett fel a számárra.

– *Mikor beszélt a számár?*

Mikor Bálám nem akarta megérteni az Úr szavát.

– *Mikor sütött a nap a tengerfenékre?*

Mikor Isten szétválasztotta a Vörös-tengert.

– *Hol a legmagasabb az ég?*

Ahol a Szentháromság koronája van.

A következő rigmust a vendégsereg felé fordulva mondta a vőfély:

„Szép tulajdonság volt az úgy az egekbe;

Hogy ily egypár embert teremtett kezdetbe.

Amelyet állítok mostan elejtekbe.

Győződjetek meg, hogy nincsen hiba benne.”²³

Közben a menyasszony édesanyja bent a házban siránkozott.

„Óh, én kedves, tollas kácsám,
Már nem mondod, édesanyám.
Most kirepülsz udvaromból,
Udvaromnak közepéből.”

A menyasszony búcsúszavaiból:

„Isten legyen kenddel,
Édesapám, szülém.
Kenddel is jó anyám!
Elmegyek én innét.
Idegen föld, idegen ország,
Fogadj engem hozzád!”²⁴

„Az esküvő utáni napon a nyoszolyóasszony kíséretében elmegy az új asszony a templomba, ahol a plébános asszonnyá avatja.”²⁵

Halál, temetés, gyász

A halálra minden időskorú ember készül. Számot vet az életében elkövetett jó és rossz cselekedeteivel. A vallásos ember sokat elmélkedik bűnei fölül. Akit megbántott, azt megkövette, nehogy az utódai szenvedjenek miatta. Javait elosztotta: ingóságait szóban, ingatlanait végrendeletben, hogy gyermekei között megmaradjon a békesség. A közös gazdaságból önként kivált fiát kitagadhatta, de csak az általa szerzett javakból, az „ösi”-ből nem, azt egyenlően kellett széosztania. Erre nem volt írott törvény, de betartották és elvárták. Az egy darabban levő föld napkelet felőli részét a legkisebb fiú kapta, s kor szerint haladtak nyugat irányába.

„A beteg embereket a plébános meglátogatta, s ha a beteg áldozni szeretett volna, elvitte neki az ostyát, de csak úgy, ha biztos volt, hogy kell, mert azt visszavinni nem lehetett.”²⁶ Hatvan év felett minden hónapban gyón-
tak, áldoztak. Így kevesebb időt reméltek tölteni a purgatóriumbeli tisztító-
tűzben, ha „Isten őrizz” utolsó kenet nélkül halnának meg. Hogyha valaki a hoz-
zá tartozók közül így halt meg, annak sokáig „bolyongott” a lelke. Azért sokat
imádkoztak, hogy hamarabb szabaduljon. Az imádkozó társulatok körében sokan
voltak, akik különböző fogadalmat tettek, nehogy készületlenül kerüljenek a
másvilágra. Az imádkozó idős emberek között sokaknak volt látomásuk, álmuk.
Látták Szűz Máriát fehér ruhában, kék színű szalaggal a derekán, feje fölött
glóriával. Az álmok és a látomás gyakran összeolvadt.

A hiedelem szerint halált is jelentett a másvilágon való járás. Álombeli
haláljelek még: a megsárgult ujj, a foghúzás, a meszelés, a frissen szántott
föld és a bedőlt kemence. Halál előjelének tekintették a gödörös – turo –
kutyát, a közelben huhogó baglyot. Tárgyakon észlelhető jelek: a tükör vagy a

²⁴ EA 15036

²⁵ EA 15036

²⁶ EA 2154

kép leesése a falról, a lámpaüveg elcsattanása, az ajtó visszanyílása és a bútorrecsegés. „Mikor az én nagybátyám haldoklott, megreccsent az asztal és apám mondta, hogy menjünk, mert biztos most hal meg, és éppen hogy kezét fogtak, meghalt Pista bátyám.”²⁷

Aki nehezen halt meg, azt letették a földre, az asztal alá, ott hamar vége lett. Ezen a vidéken Krisztus oltárának tartják az asztalt.

A zoboraljiaik úgy tartják, hogy a tavasz és az őszi a két fő halálozási időszak, a napszak szerint pedig az este, vagy az éjfél. „Végzővel végződik az élet.” Ha éjszaka állt be a halál, felköltötték a háznál alvókat, nehogy a halott lelke elvigye az alvókét. A halottnak lenyomták a szemhéját, felkötötték az állát, megmosdatták és kinyújtóztatták a földön. A férfiakat férfiak mosták meg, a nőket nők. A rokonoknak való híradás a rokonság tiszte. A faluközösségnek a haragszó adja hírül, hogy meghalt valaki. A haragszóból azt is megtudták, hogy férfi vagy nő, gyermek vagy felnőtt volt az elhunyt.

A kisgyermeket a szoba közepére kitett asztalon ravatalozták fel. Az asztalra párnát tettek, arra terítették a *varrott* – hímzett – lepedőt. A felnőttek ravatalát is a szoba közepére állították fel. Az első világháborúig még mindenütt magas ravatalt készítettek. Két karospadra vagy négy székre raktak egy szekérodalt, arra két darab, jól megtömött szalmazsák került. A szalmazsákra dunyhát raktak, arra párnák kerültek. A párnákat letakarták selyem- és szőrkendőkkel. A vánkosoakat *csinvatos* – színes szöttes – huzatokkal borították le. A halott feje alá díszesen varrott vánkó került. Mintegy száznyolcvan-kétszáz centiméter magas volt a ravatal. A két világháború között már inkább csak a fiataloknak állítottak nagy ravatalt, Lédecen azonban még napjainkban is ilyet állítanak mindenkinek.

A halottakat virrasztani szokták. Az atyafiak és a szomszédok együtt énekelnek, imádkoznak, a megkeseredetteket vigasztalják. A mély gyászban levők a halott hideg testére borulnak, majd fölkelnek és a ravatalt körülkerülgetvén keserves zokogások között mondják el a halott életét, jóságos cselekedeteit, végül halálának körülményeit. A virrasztókat borral és kenyérral kínálják meg.

A Rózsa Társulat tagjai minden „lehullott levél” koporsója mellett elmondták a fájdalmas titkokat. A temetés napján összegyűltek a halottas háznál. Ők tették a halottat a ravatalról a koporsóba, utána a hozzátartozók körülállták a koporsót. A közelebbiek a fej köré álltak. A második világháborúig felvitték a halottat a templomba, most már nem engedik a halottat a templomba vinni, a háztól, illetve a ravatalozóból egyenest a temetőbe viszik.

A temetési menet felállása a halott korától, vagyoni helyzetétől is függött, valamint attól, hogy a halott tagja volt-e a Rózsafüzér Társulatnak. Ha egészen kicsiny gyermek halt meg – nem is volt virrasztó –, a keresztyanya az ölében vitte ki. A koszorút is a keresztszülők vitték. A „nagyocska” – öt éven felüli – gyermeknek már virrasztója is volt és lányok, fiúk vitték ki. Tizenegy év fölött „megülték a halott lakodalmát”. Ünneplőbe öltözött legények együtt,

²⁷ Pogrányi gyűjtés.

párosan lépkedtek a koporsó mellett a sírig. A lányok fején virágkoszorú volt, a hajukat kibontva viselték. A menetben a fiatalok végig énekeltek. Alsóbo-dokon nagy koszorút fontak, ha fiatal volt a halott. Akkorát, hogy a Szent Mihály lovát vivők mind beleférjenek. A koporsó után mentek a rokonok, szomszédok, néhol még a szomszéd falu népe is kikövette a halottat.

A Rózsafüzér Társulat fiatal lányai voltak a temetési menetben a „szűz lányok”. Fiatal halott esetében fehér, idős halottat követve pedig feketébe öltöztek a lányok. Az utóbbi esetben hajukba lila szalagot kötöttek. Temetés után a rokonokat meghívták a torba.

Zoboralján a gyász legalább egy évig tart, addig nem illik lakodalomba vagy más vigalomba menni. Megemlítendő, hogy a harctéren szenvedő férjért, gyermekért is feketében jártak az asszonyok.

Vidékünkön ápolják a sírokat. Minden temetés után felkeresik hozzátar-tozóik sírját.

Még napjainkban is gyakran megesik, hogy a halott esetleges kívánságát megtudakolják a *nézőtől*, *halottlárótól*, s mikor eleget tettek a vélt óhajnak, megnyugszanak. Ez általában a balesetek folytán elhalt hozzátartozóinál fordult elő, illetve a háborúban elesetteknél.

Évfordulókor misét szolgálatnak halottaikért, ahova a rokonoknak, komáknak éppoly kötelező volt elmenni, mint a temetésre. A Rózsakoszorú tagjaiért a Társulat is mondat gyászmisét, halálának évfordulóján.

Ezentúl már jobbára csak az emlékezetben él a halott. Minél több jó tulajdonsága volt, annál gyakrabban emlegetik. „A halotról jót, vagy semmit!” – tartja a szólás is. Családi események alkalmával mégis előfordul, hogy felkere-sik a sirt, ünnepek idején pedig Jézus sírjának keresésekor. Mindenszentekkor feldiszítik a sírokat és gyertyát égetnek rajta. A városba költözöttek koszorút visznek ilyenkor hozzátartozóik sírjához.

A vallásos érzelem alakulásáról

Az emberi élet során különböző módon élük meg az Istenhez való kapcsolat mélységét. A kisgyermek a felnőtt viselkedési formáit ösztönszerűen követi. A templomjáró anyával, öreganyával szívesen mennek a gyermekek és unokák. A fiatalok kevesebbet gondolnak Istenre, a hitre, inkább a mának élnek.

A nők és férfiak hitélete azért is alakult másként, mert a férfiak „javára” – nagyrészből – a városba járnak dolgozni, az asszonyok pedig otthon jó ör-zői a hagyományok továbbélésének, és a vallásos szokásoknak is.

Az általános vélekedés szerint a baj, a gond elmélyíti az Isten iránti hitet, bizodalmat. Ugyanakkor ennek az ellenkezője is fellelhető; előfordul, hogy a bajba jutott ember fellázad Isten ellen.

Az idős emberek döntő többsége megtér Istenhez, még napjainkban is. Ha csapás éri, szenvedésének elviseléséhez Istentől, Máriától és a szentektől kér erőt, segedelmet. Mindezek, magától értetődően nem kizárólagos, csupán ál-talánosán észlelt jelenségek.

NŐI MUNKÁK ZOBORALJÁN

Nyitra megyében (ma Szlovákia) a Zobor és Gímes hegyek alján lévő falvakat *Zoborvidék*, *Zoboralja* néven emlegeti elsősorban a szaktudomány. Magyar nyelvszigetként számos archaikus vonást őrző falvakat (*Alsóbodok*, *Béd*, *Csitár*, *Egerszeg*, *Gerencsér*, *Geszte*, *Gímes*, *Kolon*, *Menyhe*, *Pográny*, *Vicsá-papáti*, *Zsére*, *Lédec*) már a múlt században felfedezték. Elsősorban folklórja iránt érdeklődtek.¹ A folklór témaköréből a leggazdagabb a szokásgyűjtés. *Kodály Zoltán*on, *Manga János*on kívül *Gunda Béla*, *Ujváry Zoltán* közléseire kell hivatkoznunk a naptári ünnepek szokásaival kapcsolatosan.² A zoboralji falvak jellegzetes lakodalmi hagyományait a Magyar Népzene Tára Lakodalom köteteiben, *Putz Éva*, *Manga János* és *Hemerka Olga* közléseiben örökítették meg.³ A halotti szokások kapcsán *Virt István* munkáira kell hivatkoznunk.⁴ Baladagyűjtést végzett *Kodály Zoltán*, *Ág Tibor* és *Kriza Ildikó*.⁵ A vidék néptánc-hagyományával *Quittner-Sebők*, *Katona István*, *Hemerka Olga* foglalkozott.⁶ A zoboralji gyermekjátékokról *Jókai Mária* írt.⁷ Zoboralja anyagi kultúráját vizsgáló munkák száma kevés. Építészettel kapcsolatos közlései vannak *Buday Endrének*.⁸ Elszórt közléseket találunk a gazdálkodással és a mesterségekkel kapcsolatban.⁹ A viseletről *Jókai Mária*, a hímzésekről *Dodek Ilona*, *Kocsis Aranka* írt.¹⁰ A vidék társadalomnéprajzával *Madar Ilona* foglalkozik.¹¹

1 *Kelecsényi József*: Magyarország és Erdély képekben. 1854. 26–32. In: Magyar tájak néprajzi felfedezői. 1985. 207–217.; *Réső Ensel Sándor*, 1867.

2 *Kodály Zoltán*: Ethn. 1909. 29–36. 116–121. 245–247; Ethn. 1913. 114–116. 169–174. 235–239. 292–294. 357–361; *Manga János*, 1942; Ethn. 1941. 139–140; *Gunda Béla*, Ethn. 1958. 151–155; *Ujváry Zoltán*, 1975. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei, 25. 14–35.

3 Magyar Népzene Tára III. A. 1955. III. B. 1956; *Putz Éva*, 1943. ill. 1989; *Manga János*, Népr. Ért. 1940. 251–263; *Hemerka Olga*, Népr. Közl. 1974. 171–189.

4 *Virt István*, 1987. Folklór Archivum 17.

5 *Kodály Zoltán*, Ethn. 1907. 38–42. 108–112. 153–156. 230–234; *Ág Tibor*, 1974; *Kriza Ildikó* gyűjtései kéziratban vannak.

6 *Quittner János-Sebők Géza*, 1979; *Katona István*, Hét 29, 1984. 49–51; 30, 1985. 1; *Hemerka Olga*, 1982.

7 *Jókai Mária*, Honismeret 1981. 34–35; *Zoboralja* 1984. 25–31, 1985. 16–17.

8 *Buday Endre*, Hét 23, 1978. 22–27; *Zoboralja* 1984. 15–24.

9 *Morvay Judit*, Népr. Közl. 1957. 1–2. 122–127.

10 *Jókai Mária*, *Zoboralja*, 1984. 2–6, 1985. 4–5; Hét 31, 1986. 27–37. 41. 43. sz.; *Dodek Ilona*, Új Minderes Gyűjtemény 1980. 130–138.

11 *Madar Ilona*, 1989.

1984 óta rendszeres gyűjtőútjaim során a hagyományos paraszti leányélet néprajzával összefüggő kérdésekre kerestem a választ. Több ízben közös gyűjtőúton voltunk Czövek Judittal, aki elsősorban egyéniségkutatással foglalkozott, különös tekintettel az előénekesekre és Selmeczi Kovács Attilával, aki pedig a gazdálkodás kérdéseit vizsgálta. A szlovák környezetből nyelvszigetként kiemelkedő magyar falvakban a hagyományos kultúra rohamos elhalásának lehettünk szemtanúi. Az anyanyelvi kultúrát szinte csak a hagyományörző csoportok ápolják.¹²

Jelen tanulmányomban a női munkára, s elsősorban a leánymunkára vonatkozó gyűjtésemből idézek.

A nők, így a lányok munkáját meghatározta a mindenkori családi munkaszervezet.¹³ A lányok munkájára eltérő módon tarthattak igényt: pl. a birtokos parasztok a határbeli munkánál alig vették igénybe a munkaerejüket, de a kevésbé módos rétegeknél a férjhezmenetel esélyeit segítette, ha „jó dolgos” volt. A többgenerációs ún. nagycsaládban és az egykézű kiscsaládban más-más indokkal ugyan, de kímélték őket. A nagycsaládban egyrészt azért, mert a későbbiekben úgysem számíthattak a munkaerejére, másrészt azért, mert volt elegendő női munkaerő a családba került menyek révén. A nagycsaládi munkaszervezetben a ház körüli és a mezei munkákba besegített. Az egykézű kiscsaládok az eladósorú lányt kímélték a mezei munkától, itt a fő feladata a sütés-főzés volt. Ezt az általános képet a zoboralji példákban is felvázolhatjuk. Az adatszolgáltatók egyébként önmagukról úgy nyilatkoznak, mint akiknek a munkája már fiatal koruktól dicséretreméltó, feltűnést keltő volt.

A szülők szemében szerte a magyar nyelvterületen az volt a fő szempont, hogy a vagyon mellett a lány lehetőleg jó dolgos legyen. A munkában elért sikerek, dicséretök egész életre meghatározóak lehetnek. A két világháború között már megjelent a szorgalmas, dolgos lány ideálja mellett a munkától megkímélt gazdalaný alakja.

A *családi munkaszervezetben* a lányok első és legfontosabb munkája a *libaörzés, libalegeltetés* volt. Adatszolgáltatóim tanúsága szerint 5 éves kortól bízták meg a lányokat ezzel a munkával. „Hát má ötészendős vótam, már öriztem a libákat.” (Béd, 1984. Fülöp M. 1911.)

Vicsápapátiban ugyancsak öt éves kortól mentek a lányok libát örizni: „a libaörzést azt lehetett együtt, azoknak az úrbéresi gazdáknak meg kellett fizetni minden libától a koronát, az ötven fillért, úgy, hogy meheünk oda mink is libát örözni. Kinek mennyi libája vót annyit fizetett. És olyankor, amikor már lekaszálták a réteken a szénát a gazdák, akkor má oda is meg vót engedve, úgy mondtuk, hogy má meg vannak engedve a rétek, mehetünk oda. A pázsiton öriztük meg, amíg a réteket nem engedték. Amikor lekaszálták az első szénát, már serengett a saréj, má azt nem kaszálták le, akkor megengedték a libákat örözni. No kellett a toll, a liba is kellett és aztán má vakáció előtt, amikor aratás vót, akkor állandóan csak a tarlókra jártunk a libákkal. Az uraság tarlóján ott jó volt, mert le lehetett ülni. Muszáj vót vigyázni, mert

¹² Méry Margit, 1987. Folklor és tradíció IV. 133–138.

¹³ Tátrai Zsuzsanna, Ethn. 1981. 74–89.

keresztke vótak. A liba keresztbe is bement és a keresztbe nem vót szabad, akkor a csösz megfogta. No így őriztük. És nem volt cipő, meztláb a tarlókon őriztük a libákat. És úgy ki volt repedve a lábunk szárai, mert ha esett, akkor a lábaink kirepegyéltek. Akkor úgy gyógyítottuk, hogy lepisáltuk, mert a pisa az gyógyít.” (Vicsápapáti, 1985. Machó B. 1921.)

A libalegeltetésről és a legeltetés közbeni játékokról is beszélt zsérei adatszolgáltatóm: „Máma Isten ments! Akkor milyen sereg libákat felneveltünk. Voltak nagy legelőink itten Zsérén. Oda jártunk a libákkal reggeltől estig. Nagy sereg libával. Nekünk vót, hogy harmincöt libánk, annyit őriztem. Könnyű vót akkor őrizni, mert ott vót nagy legelő és nagy víz. Abba szépen belementek, fürödtek, kikaparkották magukat és megint leültek, vagy csipegették a füvet, eddegéltek. Este meg már jóllaktattuk valami jobb helyen utakba, ahun jobb fű vót, és úgy hajtottuk azokkal a nagy begyekkel. Mikor már learatják a gabonát, ugyi elmarad sok kalászfejecske és abbó jól laktak a libuskák. De már úgy ismertek a libuskák a hangjainkról, gyűttek körülünk, ha már olyan melegebb idő vót. Lefeküdtünk, odaültek körülünk, körbe. Vittünk kenyeret azt meg dobáltuk annak az öreg lúdnak, úgy el vót ott mellettünk. Talán még aludtunk is egyet. No aztán már tréfálgodtunk, hogy fogunk csinyáni boglákat. Úgyhogy legalulra is feküdt három-négy lányka, még megint, megint és leterítettük nagy lepedővel és aztán motoztuk a fejit, ez ki, és ki kellett találni, hogy ki fekszik ott alatta. Hát vót aki eltalálta. A libákkal énekeltünk mindenféle jó éneket, mint 'Kihajtom a ludam a gyepre...’.

*Kihajtom a ludam a gyepre,
magam is leülök melléje,
Elkurjantom magam, Bori, Borika,
Jó estét aranyos Borika!*

Némelyiknek, akinek ugye kényelmesebb élete vót, míg férjhez nem ment mindig libát hajtott.” (Zsére, 1987. Androskó M. 1911.)

A libaőrzésről és a játékokról beszélt egy bédi adatszolgáltatóm:

„Hát mikor a gyerek ilyen vót, hogy tudott jámi, már kellett menni a libákat mindig őrizni. Még az volt egy szép foglalkozás! Aki nem járt iskolába még és a libákat őrizte annak reggel nyolckor már kellett menni a libákho 12-ig. Tizenkét órakor, mikor harangoztak hazamentünk akkor aztán megebédeltünk, két órakor megint ki estére. Hát ha éppen esett, nem lehetett, de mihelyt elállt az eső már kellett a libákat hajtani.” „Kijártam ahun az állomás van, ott volt olyan legelő, úgy hívták, hogy tablicska. Tölünk az meszse vót, mert mink lent laktunk a faluba. Egész úton oda-vissza énekeltünk. Tudja milyen szép vót, mikor este mentek haza a libák, olyan szépet azt néhez elképzelní. Ment egy sereg liba, utána a másik, ki mennyi sereget őrzött, mennyi volt egy csoportba. Mindenkié meg vót jegyezve, hogy tudja, melyik kié. Hát le vót vágva a körme, meg olyasmi. A lába az egyiknek egyik felin, a másiknak a másikon, hogy azt tudja melik kié.”

A játékokra is visszaemlékezett: „Játszottunk, vagy össze is kaptunk, mikor a libákért nem akart valaki a másikon menni, ha mondtuk: Szaladj a libáért! Ha nem ment akkor megvertük őket. Hát mi játszottunk. Kövecskékkel

játszottunk. Öt kövel ugye mindenféle játékot csináltunk. Sima követ szedtünk. Fel kellett dobni, és úgy felvenni, olyan ügyesnek lenni, hogy mire leesik, felvenni, azt is megkapni. Első felvett egyet, másodszer kettőt egybe, harmadszor hármat, és aztán egyet. Ügyesnek kellett lenni. Ha leesett a kő, akkor elvesztette már a másiknak kellett játszani.”

„Vót olyan piciny tarisznyánk varrva, beakasztottuk a nyakunkba, benne kenyér, üvegbe tej. Köpültünk. Mindig mondtuk, hogy nagy üvegbe adjanak tejet, és ottan mikor leittunk belőle félig, akkor vertük így a földhöz, összeköpülődött, vót benne vaj. És aztán megittuk az iróját, pálcával kiszurkáltuk az üvegből és rátettük a kenyerünkre.”

„Játszottunk, úgy hívtuk, hogy 'Király, király...' Összefogódtunk sokan és a másik nekiszaladt és aztán elvágta. Ha elvágta akkor megnyerte, ha nem vágta el, nem bírta áttörni azt a másikat, akkor már vesztett.” (Béd, 1991. Gergely A. 1926.)

Ugyancsak bédi adatszolgáltató más játékokról is tudósít: „Énekeltünk, játszottunk is. Kiszámoltuk, akire rájött az lett a kergető. 'Dolgozzatok legények holnap lesz a vásár...', 'Repül a, repül a...' mondtunk valamit, repül az üveg, a kanna vagy akármit mondtunk, ami nem repül és feltettük a kezünket. Anynyira kellett vigyázni, én nem tettem fel a kezemet, amíg az első szót ki nem mondta... Vótak olyan kis babáink, bepólyáztuk. Lakodalomra kiraktunk egy szobát kőből. Vót rajta ajtó, ablak. Itt vótak az asztalok, itt a vendégek, a székek. Így játszottunk, vittünk kenyeret, kalácsot. Miko esett az eső elbújtunk a fák alá, ha nagyon esett, akkor lepedőt vagy pokrócot tettünk magunkra.” (Béd, 1991. Gaál R. 1932.)

A libalegeltetés és játék összefonódik az emlékezetben: „Vót az 13, 14, 16 mikor mennyi liba. És akkor még úgy vót, még valaki melléje szoritotta, hogy örizzük a másiknak is, akinek nem vót pásztorja. Csak akkor vót vita velük, mikor összekeveredtek a libák. Mink elmentünk játszani gyerekek egy csoportba és amikor összekeveredtek, verekedtek a libák, akkor vót kicsiny vita közöttünk. Kiválogatni, akkor még az vót a szerencse, ha meg voltak jegyezve a libák. A lábaik voltak megjelölve, egyiknek a jobb talpa, másiknak a bal talpa maga felől, vagy oldalt és aztán már mi ki is tudtuk válogatni őket. Libalegelő vót, ugye az nagy térség vót. Vittünk szalagot, meg ugye vótak mezei virágok, csináltunk koszorút és akít akartunk felkészítettünk menyasszonynak és má valami ünneplősebb ruhát, ugyi... Hát úgy, hogy énekeltünk lagzis énekeket, mit én tudom mit, és már ment erre a menyasszony a völgegyényel. Hát akkor ugye sok liba vót, sok lúdpásztor kellett. Ahun több gyerek vót, ugyi vállaltak el másiknak is, akinek nem vót libapásztorja.” (Gimes, 1987. Borbély T. 1923.)

A libalegeltetés az iskolába járás mellett is tovább folyt: „Akkor reggel már 7-kor felkeltünk, nyáron nyolcra mentünk iskolába, még korábban fél hétkor, meg hatkor is meglegeltettük a libát, csak azután mehettünk iskolába. Utána kivittük a könyveket ott tanultunk vagy kézimunkáztunk a libák után.” (Gimes, 1987. Varga P. 1921.)

Menyhei adatszolgáltatóm szerint libával nemcsak a kislányok, hanem olykor a nagymamák is jártak. „Már úgy gondoltuk akkor, hogy majd mink is

leszünk olyan öregek és akkor fogunk jární a libákkal is, most meg már öregek vagyunk és nem kell a libával jární, mert nincsenek.” (Menyhe, 1991. Fülöp B. 1932.)

A libák mellett hivatkoznak *tehenőrzésre* is:

„Egy tehene vót apámnak, csak utakon meg árkokon őriztem a tehenet és kötélén tartva. Aztán a lánykák őriztek réteken, mert azoknak vót olyan rétek, hogy többen összeálltak és akkor ott őrizték a teheneket egybe. És én meg egyedül. Nekem kötélén kellett, hányszor a lábamra hágott, mert nekünk nem vót rétünk. Utat meg kellett venni a községtől, mert a községé vót. Azt úgy hívták, hogy úrbéresi út, vagy dülőút. A rendes keresztút az má nem vót füves, mert azon má több szekér járt. A dülőutakon őrizték a teheneket.” (Vicsápapáti, 1985. Machó B. 1921.)

Az állatokkal kapcsolatban a ház körül segítettek már kislányként is. Például gimesi adatszolgáltatóm az alábbiakat mondta: „Hát akinek vótak ott-hon állatok, lovak vagy tehenek, azokat a trágját kidobálni, szalmázni vagy valamikor voltak kertek még itt, pajták vótak, kazalok. Hát onnan behozni az első házba. Hát amennyit bírtunk vittük. Húztuk, úgy bírtuk. Trágya vót az udvaron, azt minden este el kellett söpörni, mire a szülők jöttek haza addigra az udvarnak tisztának kellett lenni. A tyúkok piszkították. Mindenki be vót osztva.” (Gímes, 1987. Sipos V. 1923.)

A családi munkamegosztásban betöltött szerepet az egyes családok helyzete nagymértékben befolyásolhatta: „Hát má ugyi gyerekek vótunk ugyi libákkal mentünk, majd csöppet mikor már felcseperedtünk, má nagyobbcskák vótunk má azért elvittek kapálni minket is, kilenc, tíz évesen. Má tizenkét éves vótam, rendes marokszedő. Anyám beteges vót. Azt én nekem azért köllött mindent csináni. Én meg úgy nem voltam nagy lányka és má köllött fejnem is, disznókat is itattam mert anyám gyöngé, beteges vót. Aztán azért csak befogtak, meg azt mondták, hogy hiszen elég erős vagy. Tudom, hogy olyan hólyagok gyüttek a kezemen, ugyi már akartam menni kapálni avval erősebbekkel. Má télen úgy fontunk, szóttunk meg varrtunk, azt a szép kézimunkát, mindeneket megtanútam.” (Kolon, 1989. Balkó I. 1911.)

A házimunkák közül a *főzés*, *kenyérsütés* hagyományos női munkák. A családokban ez elsősorban a családanya feladata volt, a nagycsaládokban különösen. „Hogyha elment menyecskének csak az anyós főzött. És úgy volt három-négy menyecske vót egybe.” (Egerszeg, 1986. idős asszony).

A kenyérsütés csak rendkívüli esetben lehetett a lány feladata: „Tíz éves koromtól dolgoztam, kenyeret sütöttem. Apa segített. Este köllött kovászt csinálni, langyos vízzel. Aztán letakartuk, reggelig megkótt. Háromszor megpihentem, amíg azt a kenyeret megdagasztottam. Kilenc kenyeret egy 10 éves lányka. Mikó má megkelt, tele vót a teknő, aztán kiszakítottam. Kenyérkasokba tettük. Tettünk bele konyharuhákat, tisztákat, beliszteztük, hogy bele ne ragadjon. Nehéz vót betenni a kemencébe, mert a kelttészta nehéz vót, de már kivenni könnyebb.” (Béd, 1991. Gaál R. 1932.)

Adatszolgáltatóm korán félárva lett, s azért kényszerült ilyen munkákra. Egy másik informátorom már asszonyként került olyan helyzetbe, hogy először sütött kenyeret, mert édesanyját szélütés érte. „Mindent megcsináltam, csak

hogyan fogom behányolni a kenyeret. Csak az uram mondja, add oda majd én behányom. Csak azt mondom – elmegyek világgá, minthogy te hányd be a kenyeret! Te menj ki!” (Béd, 1984. Fülöp M. 1911.) Ez az utóbbi megjegyzés igen jól tükrözi a nemek szerinti hagyományos munkamegosztást, amit csak rendkívüli esetben lehetett megváltoztatni.

Egy másik eset arra világít rá, hogy a kenyér készítésébe besegíthetett a menyecske, de a kemencébe csak az anyós tehette be: „Anyósom olyan kicsi asszony vót és azt mondja, dagaszd be nekem azt a kenyeret! Kovászt csinált és én bedagasztottam neki. Tetszett neki, aztán mindig rám szokott. A kemencébe ő rakta bele. Én odahordtam neki, ő berakta. De már kiszedni kiszedtem én is. Megmostam, lesöpörtem és olyan szép szagos kenyér vót.” (Béd, 1991. Gergely A. 1926.)

A nagycsaládba anyós mellé kerülő fiatalasszony gyakran csak idősebb korára került olyan helyzetbe, hogy ezt a műveletet elvégezze.

A leánymunka része volt a *vízfordás*. A néprajzi szakirodalomban is szép számmal találunk érzékletes leírásokat a vízfordásról, mely a lányok számára az ismerkedés, udvarlás lehetőségét is jelentette. A fiatal menyecskék is kivették ebből a munkából a részüket. „És má szombaton, akkoriban vótak olyan faedinyek, faputnyok és annak az abroncsát ki kellett csillogósítani, csak úgy fénylett. És akkoriban nem volt mindenütt víz, úgy fordítottuk a vizet, hát lányok is, menyecskék is, mikor ki ért rá.” (Egerszeg, 1986. idős asszony).

„Minden este jártunk a lányokkal vízért a felső kútra korszokkal. Akkor már kikészültünk, amilyen ruhánk vót, má nem amibe egész nap dógoztunk, kifésülödtünk és má mentünk, és a legények: – Adjá má vizet, adjá má...” (Meny- he, 1991. Ördög V. 1929.)

Béden pedig így emlékeztek a vízfordásra: „Felső kútra jártak a lányok vízért. Kijöttünk még vasárnap délben is a mise után, mikor kijöttünk a templomból, akkor minden lány korszóval ment. Másfél, két liter víz fért bele. Ez csak innivaló. Nekem még van búcsúró korszóm. Télen mikor hó volt a legények meglesték a lányokat és akkor hógolyóztak és mégis mentek a lányok!” (Béd, 1991. Gaál R. 1932.)

Nemcsak az iváshoz, mosdáshoz kellett a víz, hanem a *mosáshoz* is. „Hát igen nagy munka vót, nem vót víz a házba. Ott vót fúrva kút, ott vót egy vályú, úgy mindig öntözgették a vizet, vótak mosófák, avval ütögették a ruhát, megint kút, ahonnan ittuk a vizet, azt úgy hívtuk, hogy felső kút, az egész falu odajárt vízért. Erre a tócsára még a marháknak is csináltak egy olyan nagy vályút, amikor reggel megetették, utána kihajtották oda a marhákat.” (Béd, 1991. Gaál R. 1932.)

A mosási tilalom, mely bizonyos ünnepnapokhoz kötődött mára már csak halvány emlékként él, pl. Egerszegen az egyik megkérdezett adatszolgáltató nem tudta megmondani, hogy miért, de karácsonykor, sőt vasárnapokon nem mostak, sőt még most sem mos vasárnap a gyerekekre sem.

A házi, ház körüli munkákhoz különösen ünnepek előtt, kivált húsvét előtt hozzátartozott a *meszelés*, *mázolás*. A menyecskének tudni kellett meszelni, mázolni. Ezt is már *kislánykorban* elsajátították. Kolonban 10 évesen azzal lepte meg a szüleit egy akkori kislány, hogy barátónjével együtt kimeszeltek.

„Máig is emlegetik és csúfolnak má, akik látják hogy gyövünk: na ma nem fogtok meszelni?” A dísznöolat is megtapasztották egyedül. (Kolon, 1989. Balkó I. 1911.)

A padlóápolásról mint rendszeres női munkáról szóltak, hiszen minden héten javígtatták, naponta söpörték, locsolták. „Igen aztat anyám csinálta. És díszítették, sárgával lehúzták. Kitakarítottak és aztán vitték a tehénpiszkot is avval leizélték, hogy jól fog tartani. Olyan köröket locsoltak vízzel.” (Menyhe, 1991. Fülöp B. 1932.)

„A konyhát meg kellett minden héten szombaton tapasztani sárral, gyúrunk sárt, azzal letakartuk, besimitottuk. Kézzel szépen el kellett simítani sárgával. Mikor reggel mentünk söpömi, akkor vót olyan lyukas edény, olyan mintákat csináltunk, utána felsöpörtük.” (Béd, 1991. Gaál R. 1932.)

Egerszegen is hasonlóan beszéltek a padló díszítéséről: „Azt úgy becifráztuk. Hát egy plédoboz vót, azon csinyátunk mintát és avval.” (Egerszeg, 1986. idős asszony).

Meszelésnek, mázolásnak az ünnepekre való előkészületben volt különösen nagy jelentősége:

„Húsvétkor, akkor kellett meszelni. Ott tanultam, pajtánk vót, azon tanultam meszelni, meg tapasztani. Azt mondja a nagyanyám, meg anyum is, hogy: jánka, itt ez még nem látni úgy a simítást nehogy púpos legyen. Jól húzd ki a meszelőt. Jó rángasd a kezeidet, legalább megtornáoz! – aszongya. Azt úgy tanútam a pajtán simítani, majd megszakadtam, hogy csak ne legyen púpos. Az első simítást meszelni kell. Hát én tudtam meszelni. Mostanáig is tudok.” (Menyhe, 1991. Fülöp B. 1932.)

„Ünnepnapok előtt annyit meszeltek, mikor kislány vótam, annyi mész vót a fal tövében. Hogyha sűrűre csinátam az vót a baj, ha híg vót, mind lecsurgott a falról. A sok tányér a falon! 40–50 vót. Mind le kellett szednyi és csésze vótak, vót még vagy 25 tányér, képek vótak, azt mind le kellett szennyi. Húsvétkor és búcsúkor. Búcsú október második vasárnapján Magyarok Nagyasszonyán.” (Béd, 1991. Gaál R. 1932.)

Mint a hagyományos paraszti világban mindenfelé a magyar nyelvterületen, itt is a lányok feladata volt a *templomtakarítás* és díszítés. „Minden szombaton jártam a templomba takarítani a lányokkal. Mentünk, aki tehette és takarított. És vittünk, ha nem vót elég virág, elmentünk a faluba kérni virágot.” (Menyhe, 1991. Fülöp B. 1932.)

A *családi munkamegosztásban* a lányok, nők részvétele mindenkor a család helyzetének függvénye volt. Kisebb földdel rendelkező gazdálkodó családban igényt tartottak lányaik munkaerejére a földeken, és többnyire nem kellett idegen helyen bérért, summáért dolgozniuk. (Béd, 1991. Gergely A. 1926.)

„Én földeken dolgoztam. Hazamentem, nagymamám, anyum elvégezték az állatok körüli munkát. Énnem, ha hazamentem a földekről, megmosakodni, rendbe tenni magam, elmenni vízér, elmenni a káposztás kertbe öntözni, énnem ez vót a teendőm.” (Menyhe, 1991. Fülöp B. 1932.)

Saját földjükön dolgoztak zsérei adatszolgáltatóim is. Nyolcan voltak testvérek, harminchat hold földjük volt. 14–15 éves korban már kapáltak, arattak a földjükön. (Zsére, 1989. Kozma K. 1921.)

A szegényebb, kevés földű, vagy föld nélküli családokban a lányok feladata volt a főzés és az állatok ellátása, mialatt a szülők például napszamba mentek. Ilyenkor gyakran megbíztak idősebb szomszédasszonyt azzal, hogy időnként ellenőrizze a munkájukat. (Lédec, 1989. Farkas T. 1909.)

A nagycsaládban a lányok általában csak segítettek: „Úgy vót, hogy csak egy öregasszony maradt otthon, az vót a gazdasszony és annak kellett segíteni ebédet vinni. Ki a mezőre, szőlőbe, aratóknak, mikor hová.” (Gimes, 1987. Varga P. 1921.)

A mezőgazdasági munka mellett kis kortól tanították a lányokat fenni, szőni. „A lányokat meg má hét éves kortól tanították fenni. Olyan kis orsót, meg olyan kis guzsalyt már hét éves korban tanították fenni, hogy aztán tudjon. És már mikor nagylány lettem én már ropkán fontam, mert nekem az apám ropkát vett, mert azért spekulánt vót.” (Vicsápapáti, 1985. Machó B. 1921.)

A *kendermunka* mindenkor női munka volt. „A férfiak csak az áztatásnál segítettek. Voltak, akik a Nyitra partjára terítették ki, de voltak, akik hazavittek és a kerítésre tették. Ez a kerítés fűzfából készült. Aztán, amikor megszáradt megtörték. A pozdorja leesett róla a rostok megmaradtak. Mikor ez meg volt, megöcseltük, megfésültük. Az egyik fele lett a szösz, a másik a kender. Kenderből lett a vékonyabb szálú fonal, szöszből a vastagabb. Megfonták, aztán feltekerték, azután megmosták tojásos vízbe. Sárgájába áztatták, hogy szép sárga legyen. Megszótták, majd a vásznat kifehéřítették, kiáztatták dézsákba, majd kitétték száradni, a sárga vászon fehér lett a napon. Szép tiszta szalmán vagy fűvön megszáradt a vászon.” (Vicsápapáti, 1985. Machó B. 1921.)

„A kenderáztatás micsoda öröm vót. Milyen készülődés vót, karókat készíteni a vízbe, a Nyitra vizébe. Beáztattuk, összekötöttük. Jöttek az asszonyok, rövid szoknyát vettek. Micsoda öröm vót, a gyerekek fürödtek, mindenkinek vót foglalkozása. Vigyázni kellett, hogy a víz el ne kapja. Milyen ünnepélyesen szedték ki, kiszedték és mosták, kiteregték az egész területen. Tudták a kendert osztályozni. Erre vót egy asszony. Pontosán kellett levezetni mindent, ez mind ünnepélyes vót. Utána ünnepi ebéd vót. (Vicsápapáti, 1991. Billik P. 1921.)

A kendermunka sokrétűségéről szól egy másik emlékezés: „A kenderrel rengeteg munka vót. Azt elvetni, ki kell szedni. A paszkoncát ki kellett válogatni a magos kenderből. Nagy marokba bekötöttük, megszáritottuk, elvitük, kicsépeztük a virágját összekötöttük és eláztattuk a vízbe és nagy köveket, sárdarabokat tettünk rá, az ott volt hét-nyolc napon át, ott a vízbe. Aztán beamentünk a vízbe, kimostuk. Vót olyan törő, utána kitiloltuk. Vót tyiló, beletettük, rángattuk, tiloltuk. Vót öcse, gömbölyű, nagy szögekkel a kendert meggerebenezni. Olyan, mintha haját fésűtük vóna. A kóc ottmaradt. Azután a tiszta szösz. A kenderből, abból nagyon szépen lehetett fenni, abba nem vót gubanc. Aztán meg kell szapulni, be kellett áztatni meszes vízbe. Bele a meleg siskóba (kemence) hogy úgy megkeljen. Aztán ki kellett mosni a patakban.” (Zsére, 1987. Piros M. 1919.)

Ugyancsak a kendermunkáról: „Ugyi azt elvetni, azt a kendert má pünkösdi szombatján. Akkor vót az ideje a vetésnek. Na aztán már csak növekedett. Osztán ugye a kender kétféle: virágos, az magasra nyött, azt kiszedték, a magos maradt. És azon vót olyan szó, hogy virágzik, nem magzik. És magzik és nem virágzik. Szóval, akin virág van, azon nincs mag. És aki nem virágzik annál van a kendermag. Azt otthattuk, annak köllött bírni. Na aztán kiszedtük közüle, hát má mikor fölértük a kendert, benne szedtünk mi is lánkákat is, a fiúk nem, az asszonyi munka.” (Kolon, 1989. Balkó I. 1911.)

„Az asszonyok és a lányok végezték a kendermunkát. Szedték a paszkoncát, aztán a magosat. A magosat otthagyták a földön, később kicsépeltek. Ha több lett még olajat is sajtoltak belőle.” (Egerszeg, 1986. Lénárd).

A fonónak rendkívül fontos szerepe volt a hagyományos paraszti világban. Nemcsak társas munka, hanem társas szórakozási alkalom volt, a fiataloknak lehetőség az ismerkedésre, udvarlásra. Nem volt ez másként a zoboralji falvakban sem. A fonó általában az őszi behordástól farsang végéig tartott. A magyar nyelvterületen számos típusa alakult ki: lányfonók, vegyes asszony- és lányfonók. Abban a tekintetben is különböztek, hogy sorba jártak-e egymás házához, vagy egész időszakra házat béreltek.¹⁴

Zserén mindenszentek után kezdődött a fonó. A házat bérelték. „Kelltet egy nagy fejkendőt, két liter mákot, két liter babot és azután ha disznóölés vót abból is vigyünk neki. Petróleumot azt minden este kellett vinni sorba. A zse- beinkbe vittünk körtét almát (tudniillik nyálképzőnek T. Zs.). Farsang előtt azon a csütörtökön azt hívták kövércsütörtöknek má akkor minden összehordtunk oda: lisztet, cukrot, mákot, diót, tejet, tejfölt, mindent, s a házineni megsütötte kalácsnak. Hát segédkeztünk neki. Már a nagyobb lánykák. Hát ahova én jártam, voltunk tizenegyen. Köröskörül egész házan mind székekkel volt, úgy ültünk sorba és fontunk. Bizony nem köznapiban. A legszebb ruhánkat vettünk ránk. Szép piros szoknyát, szalag vót rajta kettő és szép kötényt, a nyakainkba piros szörkendőt, szép olyan kivarrott félinget. Nyakainkba nagy csomó gyöngyöt.” (Zsere, 1987. Androskó M. 1911.)

Gímesen a két háború között még volt fonó, melyet özvegyasszonynál tartottak. „Ott volt vagy nyolc rokka és még az a kézfönő is vagy hat.” Nyálnak valót otthonról vittek: „Jaj azt itthon szárítottuk az almát, körtét, szilvát és az olyan jó volt. Amikor megsütötték a kenyeret beletették vagy a siskóba, vagy a vasra. Az olyan körte vót, ironpirnak hívták. Olyan-olyan magos és rettenetes édes. Na és aztat megfőztük.” (Gimes, 1987. Varga P. 1921.)

Volt olyan fonó, ahová az asszonyok, lányok együtt jártak, volt ahová a lányok külön, de bédi adatközlőm fiatal korában (sz. 1932) már csak egymáshoz jártak a rokonok, családtagok, tehát nem béreltek külön erre a célra fonóházat. Menyhén pedig már a második világháború idején nem volt fonó, csak varró. „Varrni jártunk nappal egybe barátnőkhöz. Hát a lányok ingeket varrtak,

¹⁴ Tátrai Zsuzsanna, 1990. 213–217.

lepedőköt, olyan cifra lepedőköt és azokat a kivarrott kötényeket.” (Egerszeg, 1986. idős asszony.)

A *szövs* tudományát is el kellett sajátítania minden lánynak. Már kilencesztendősen elkezdtek tanulni, mert a férjhezmenetel idejére tudni kellett szöni is.

Jellegzetes társas munkák voltak a hagyományos paraszti világban a *kukoricafosztó* és a *tollfosztó*.

A kukoricafosztóban férfiak, nők, legények, lányok segédkeztek egymásnak. Ez a társas munka ugyancsak alkalom volt a szórakozásra.¹⁵ „Ki volt innen minden hordva, behoztuk, megraktuk egészen a padlásig. Itt benn sulpáztunk, ha én azt mondtam, hogy letöröm a kukoricám estére, gyertek sulpázni, akkor mindenki gyött sulpázni, s oda vissza is kellett menni. Olyanokat meséltek, röhögtek. Hogyha piros kukoricát találtak, elmehettek aludni. Összekenték üszkös kukoricával, bekenték egymást. Aki talált, bekente a kezét és odament a másikhoz, azt mondta: jaj mi van az orrodon? – és végighúzta rajta az ujját.” (Béd, 1991. Gergely A. 1926.)

A tollfosztónak sokat emlegetett jellegzetes zoboralji változata a *menyasszonyi fosztó*. A lakodalom előtt a menyasszony hívogatta azokat, akik a lakodalomba is mentek. A lakodalom előtti tollfosztó az 1950-es években szűnt meg. A menyasszonynak kilenc vánkost, két dunnát kellett a kelengyébe adni. (Béd, 1991. Gaál R. 1932.)

„Első héten volt hirdetés, másodszor és harmadszor, majd volt a lakodalom. Ez alatt az idő alatt hat alkalommal volt fosztó minden csütörtökön és szombaton. A legények nem mehettek be, csak kukucskáltak az ablakon. Az ablakok, azok szabadon voltak hagyva szépen. Isten ments behúzza a függönyök. Akkor kiverték volna az ablakot a legények.” „Az ablak alatt a legények harmonikáztak, odabenn meg énekeltek.” „De akkor úgy vót, hogy a menyasszony szépen felöltözött és szépen má ment a faluba és bekiáltott: fosztani gyűjjék kétek! Mindenkinek a nevéen. Utána a sok gyereksereg.” „Olyan szegény lányok, akik csak szolgálók voltak, nem volt anyjuk, mostohaanyjuk, összehordták a tollat. Hát én ha mentem fosztani, mindig vittünk begrébe tollat. Abba a cserépbegrébe, és hát má az édesanyjától is maradt valami toll, vánkos, vagy dunyha. (Vicsápapáti, 1985. Machó B. 1921.)

Ma már csak nappal mennek tollat fosztani és főként az öregek karácsony után. (Kolon, 1989. Balkó I. 1911.) A magyar nyelvterület más vidékein pl. a Dunántúlon a tollfosztó vette át sok tekintetben a fonó funkcióját, pl. farsangkor az alakoskodók a fosztót keresték fel.¹⁶

Summásmunka nem minden zoboralji községben volt ismert, pl. Bédén nem jártak el, mert „nem vót úgy rászoritva senki”. (Béd, 1984. Fülöp M. 1911.) „Ha vótak fődek, akkor nem. Akinek nem volt mibe otthon dolgozni, azok jártak. Én is vótam Németországba nyolc hónap, kilenc hónap. Hát csak úgy fizettek, hogy minden hónapon egy bizonyos összeget haza lehetett küldeni márkát, otthon megkapták a csehszlovák pénzt, ennek árát. Vót egy gazda, az

¹⁵ Tátrai Zsuzsanna, 1990. 205–207.

¹⁶ Tátrai Zsuzsanna, 1990. 217.

intézte 25-en vótunk egy helyen. Elmentünk a nagyvilágba és mink úgy jöttünk haza, ahogyan elmentünk.” (Gimes, 1987. Sipos V. 1923.)

Lédecről sokan jártak el. „Kijártam az iskolát, aztán mentem répát ásni. Legények, lányok is. Olyan barakkok voltak. A lányok külön aludtak meg a legények is, meg az asszonyok az uraikkal, ugye, akik párban voltak.” (Lédec, 1986. Varga P. 1921.)

Menyhéről is mentek 6 hónapos munkára. „45-ben már 16 éves vótam decemberben má el kellett mennem hat hónapos munkára, mert apám megbetegedett, nem bírt dolgozni és kellett ránk a ruha. Hat hónapos munkám vót Ludányon, nem olyan messze vót. Mezőgazdasági munkára elmentünk tavasszal és ősszel jöttünk haza, mikor a répa ki vót ásva. Egész nap dőgoztunk a határba, este mikor megvacsoráztunk, akkor eljöttek a faluból a legények törömuzsikával. Muzsikáltunk és az udvaron táncoltunk mezítláb. Csak mezítláb. A legények bakancsban voltak, néha belerugdaltak, de hát nem bántuk, fiatalok voltunk, csak táncoltunk. Nagyon szerettünk táncolni. Ez vót a szóra-kozás. Agyon dolgoztuk magunkat, reggeltől estig, mert amellet ha hideg, ha esik, akkor a magtárba kellett menni, ott gabonát forgatni vagy felszedni vagy kukoricát morzsoni, vagy zsákokat főtözni, de mindig adtak munkát. Mikor esett nem lehetett pihenni, menni kellett dolgozni. Minden hónapban attak fizetést és aztán gabonát, kukoricát, búzát. Megrakodva hoztak haza, mindenkinél teli gabona, kukorica, minden, úgy énekeltünk, mikor jöttünk haza.” (Menyhe, 1991. Ördög V. 1929.)

Vicsápapátiból Ausztriába mentek fél éves munkára. „Minden éven abba az időbe, mikor mink voltunk a mi falunkból olyan százötvenen talán kétszázan is kint voltak.” Akik külföldön dolgoztak a pénzt hozták haza, legfeljebb kerékpárt, vagy órát vettek maguknak. (Vicsápapáti, 1985. Machó B. 1921.)

Zsére szegény falu volt. Lányok, legények, fiatal házasok is mentek hat hónapos munkára. Simontornyán volt sok zsérei... „Mikor 14 évesek voltunk már el kellett menni aratni.” (Zsére, 1987. Androskó M. 1911.)

Napszámomunkára többnyire azért mentek a lányok, a még jobb módúak is, hogy a drágább viseletdarabokra megkeressék a pénzt. „Hát én örömmel mentem, meg aztán úgy is csináltam, hogy a mienket fajront után kapáltam meg anyámmal, hogy mehessek. Mert hát akkor vót szalagra, mert má az apám el nem vette tőlem azt a pénzt, az má az enyém vót. Vagy ha má több vót, akkor má még szoknyát is vettem érte. Mer az má az én saját pénzem vót, mert én kikerestem...” (Vicsápapáti, 1985. Machó B. 1921.)

„És aztán a lányok elmentek csemetét ültetni. Keresni még szalagra, húsvétra a hajukba. 5 korona vót egy napszám, meg négy korona.” (Zsére, 1987. Piros M. 1919.) „...hétköznap jártunk még a földeken is dolgozni. Kapálni borsót, mákot, mindent, ami érett. Megbírták a szülők itthon és nekünk kellett menni keresni szoknyára.” (Menyhe, 1991. Ördög V. 1929.)

„Hát bizony éhezünk, koplaltunk, má mikor tizenegy, tizenkét éves, akkor az urasághoz el lehetett járni, olyan szokás vót, csicseri banda. Olyan kisebbek, ugyi kevesebb pénzt kaptak. Ott lefoglaltunk egy hosszú darabot és mentünk, ott dolgozgattunk. Na de azért má úgy, hogy a szomszédba öregebb,

idősebb hát má kisegített bennünket. Hát valamit már segítettek, akibe vót emberség. Tizenháromévesen már arattam.” (Gimes, 1989. Sipos V. 1923.)

A lányok közül sokan mentek *szolgálónak* a falubeli gazdagabb családokhoz, kocsmároshoz, paphoz. Gimesi adatszolgáltatóm pl. 14 évesen már szolgált. Nagyszülei nevelték, mert az apja meghalt az első világháborúban. Először egy erdésznél volt szolgáló, majd egy mérnöknél Gimesen. „Volt 20–25 darab disznó, két-három tehenet kellett fejni. És akkor még vízvezeték sem volt, messziről kellett a vizet hordani. No aztán mikor megtanultam mosni, takarítani is, akkor az összes munka az enyém volt. No és aztán már azon iparkodott, hogy tudjak főzni. Nagyon jó asszonyom volt, hogy mindenre megtanított. Havi fizetésem volt 70 korona, negyedik éven adtak 100 koronát.” Az erdésznél megfordultak vadászok, bárók, hercegek, ügyvédek, akik szóba elegyedtek vele. Csak néha ünnepekre mehetett haza, gyalog Kosztolányon át. (Gimes, 1987. Molnár G. 1913.)

Kocsmárosnál sem volt könnyű szolgálni: „Hát akkor vótam 15 éves, a szomszéd faluba elmentem Kolonba. Odaküldtek engem szolgálónak. Hetven koronát kaptam. Köllött dagasztani. Tizenkét kenyeret sütöttem. Nem vótam ott vagy két-három hónapig, későn lefeküdni, korán felkelni. Tizenhárom lúd vót hízóba. Ott tanútam meg tömni.” (Gimes, 1989. Sipos M. 1909.)

A városba, Nyitrára is mentek *cselédeskedni*. „Mentek bizony, mentek lányok még front után is jártak szolgálni. Hát már dehogynem olyanok voltak, mint a falubeliek, csak hát már akkor kezdtek egy cseppet úgy jobban városiasodni.” (Béd, 1991. Gergely A. 1926.)

Zsidó családoknál szívesen cselédeskedtek, mert a keresztény ünnepeket otthon tölthették. (Lédec, 1989. Farkas T. 1909.) Nyitrán sok lédeci szolgált városi családoknál, vasárnaponként találkoztak a templomban, utána együtt sé-táltak és beszélgettek.

A női munkára, s főként a leánymunkára vonatkozó példák természetesen esetlegesek, de rávilágítanak a nagyjából 1950-es évekkel végleg lezáruló hagyományos paraszti életre. Azért idéztem többnyire szó szerint adatszolgáltatóimat, mert így jobban érzékelhetjük az egyes munkákkal kapcsolatos egyéni véleményeket, melyek ugyanakkor a mindenkori közösségi vélekedést is tartalmazák.

IRODALOM

- Ág Tibor
1974 Édesanyám rózsafája. Palóc népdalok. Bratislava
- Buday Endre
1984 Adalékok Zoboralja népi építészetéhez. Néprajzi Közlések. Nyitra, 15–24.
- Dodekné Chován Ilona
1980 A kolóni lyukas himzés. Új Mindenés Gyűjtemény. Bratislava, 130–138.
- Gunda Béla
1958 Magyar népszokások a Zobor vidékén. Ethnographia LXIX. 151–155.
- Hemerka Olga
1974 Kolóni lakodalmas szokások. Néprajzi Közlések 81–99.
- Jókai Mária
1979 Gimesi gyermekjátékok. In: Néprajzi Közlések III. 84–102.

- 1981 Ulicskázás a zoboralji Beden. Honismeret 9. 34–35.
 1984 Zoborvidéki gyermekjátékok, kiolvasók, mondókák, altatók. In: Zoboralja, Nyitra. 25–31.
 1985 Ulicskázás Beden. In: Zoboralja, Nyitra. 16–17.
- Kelecsényi József*
 1854 Koloni népszokások. In: Kubinyi–Vachot: Magyarország és Erdély képekben. Pest
 1985 In: Magyar tájak néprajzi felfedezői. Szerk.: Paládi-Kovács Attila. 207–217.
- Kodály Zoltán*
 1907 Balladák. Ethn. XVIII. 38–42, 108–112, 153–156, 230–234.
 1909 Zoborvidéki népszokások. Ethnographia XX. 29–36, 116–121, 245–247.
 1913 Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. Ethnographia XXIV. 114–116, 169–174, 235–239, 292–294, 357–361.
- Madar Ilona*
 1989 Fejezetek Zoboralja társadalomnéprajzához. Folklor és Etnográfia 51.
- A Magyar Népzene Tára III. A. III. B. Lakodalom*
 Szerkesztette: Bartók Béla–Kodály Zoltán, sajtó alá rendezte: Kiss Lajos. Bp. 1955–1956.
- Manga János*
 1940 Zoborvidéki lakodalom. Népr. Ért. XXV. 251–273.
 1941 A tavaszi ünnepkör hagyományai a Nyitra megyei Menyhén. Néprajzi Értesítő, XXXXII. 281–318.
 1942 A nyári ünnepkör hagyományai a Nyitra megyei Menyhén. Néprajzi Értesítő XXXXIII. 63–88.
 1942 Ünnepi szokások a Nyitra megyei Menyhén. Néprajzi Füzetek, 9.
 1943 Zoborvidéki lakodalmas énekek. In: Kodály emlékkönyv. 195–211. Budapest
- Méry Margit*
 1987 A folklórfesztiválok hatása a szlovákiai magyarok népi kultúrájában. Folklor és tradíció. IV. 133–138.
- Morvay Judit*
 1957 Néprajzi adatok a Zoborvidékről. Néprajzi Közlemények 1–2. 122–127.
- Putz Éva*
 1943 A kolonyi lagzi. Pozsony
 1989 A kolonyi lagzi. Pozsony
- Réső Ensel Sándor*
 1867 Magyarországi népszokások. Pesten
- Tátrai Zsuzsanna*
 1981 A nagylányok szerepe a családi munkaszervezetben. Ethnographia XCII. 74–89.
 1990 Adalékok a Zobor-vidéki magyar falvak vallásos hagyományaihoz. In: Vallásosság és kultúra a határainkon túl. A magyarságkutatás könyvtára II. 257–275.
 1990 Jeles napok – ünnepi szokások. In: Magyar Néprajz VII. 205–207, 213–217.
- Ujváry Zoltán*
 1975 Szokások és hiedelmek a Csallóközben és Nyitra környékén. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei, 25. 14–35. Debrecen
- Virt István*
 1987 Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján. Folklor Archivum 17. Budapest

AZ EMBERI ÉLET FORDULÓIHOZ FŰZŐDŐ SZOKÁSOK ÉS HIEDELMEK MOHIBAN

Egy eltűnt falu emlékére

A néprajzkutatók figyelme már sokkal korábban irányult Mohi község felé (*A magyar népzene tára I. 1957; IV. 1959; Manga, 1942*), minthogy sor került volna a lévai Barsi Múzeum által meghirdetett átfogó néprajzi kutatásra az 1970-es években. A falu népi kultúrájának gyors, részletes feltérképezése akkor indult meg, amikor a község megszüntetéséről döntöttek, hogy helyén atomerőmű épüljön.¹ A kutatómunkában a múzeum szakemberein kívül külső munkatársak-kutatók is részt vettek.² Ennek a munkának az eredményeként már több tanulmány látott napvilágot (*Škovierová-Svitková, 1978; Danterová-Tóthová, 1982; Holbová, 1986*).

Mohi a Garam menti dombvidék és a Selmeci hegyek nyugati nyúlványainak a határán lévő völgykatlanban húzódott meg, a történelmi Bars vármegye területén. A község fokozatos sorvadását a XX. század folyamán a következő adatok jól szemléltetik. Míg a századfordulón lakosainak száma 833 (*Magyarország vármegyéi és városai, é. n.*), 1963-ban már csak 664, s 1976-ban pedig 464 (*Községi krónika – Mohi*) volt.³

Az 1975–76-os években elvégzett alapos néprajzi gyűjtőmunka során feltárt anyag részletes képet nyújt a falu lakosainak családi szokásairól a XX. század első felében.⁴ A magyar nemzetiségű, kálvinista vallású lakosság családi szokásaiban szép számmal találtunk archaikus elemeket is, melyek közül némely a kutatás idejére gyakran eredeti funkcióját veszve, tartalmat cserélve volt jelen.

A község nyelvjárási szempontból a nyugati palócsághoz tartozott.

A mohiak termékeny földterületeiken földműveléssel, szőlőtermesztéssel és állattartással teremtették meg jólétük alapjait. A család vagyonának felaprózását nem nézték jó szemmel. Gyakori volt, hogy családonként csak egy-egy gyermeket vállaltak. A község területi elzártsága is hatással volt arra, hogy az egyke-rendszer megtartása, hasonlóan, mint a többi szomszédos evangélikus és kálvinista falvakban, itt szintén sokáig dívott.

1 A falu teljes lerombolására, a lakosság Lévára és a környező falvakba való telepítésére 1982-ben került sor.

2 A pozsonyi Komensky Egyetem Bölcsészka Néprajzi Tanszéke mellett működő Etnológiai Kabinet munkatársai és a Néprajzi Tanszék néhány akkori hallgatója.

3 A nemsoká 700 éves falu történeti fejlődésével megismerkedhetünk a már eddig megjelent írásokban (*Magyarország vármegyéi és városai, é. n., Škovierová-Svitková, 1978; Holbová, 1986*.)

4 A kutatómunka eredménye a lévai Barsi Múzeum adattárában található.

*A születéssel és a gyermekkel kapcsolatos
népi hiedelmek és szokások*

Terhesség

A második világháború előtti években a leányok általánosan 15-16 éves korukban mentek férjhez, a legények 18-20 évesen nőültek meg. Az első gyermek megszületésére nem törekedtek mindjárt a házasság első évében. Szívesebben vették, ha a gyermekáldás a házasság 3-5. évében érkezett. Így tartották gazdaságosnak a családi munkamegosztás szempontjából. Ha ugyanis a házasságkötés után a fiatalasszony rövidesen teherbe esett, a kisgyermek megszületése után nem vehette ki a részét a határi munkákból, hanem a gyermeke mellett otthon kellett maradnia.

Első gyermekként mindig fiút vártak, de azért a kislánynak is örültek. A születendő gyermek nemét befolyásolni próbáló, mágikus erejű cselekvésekre került sor már a lakodalom folyamán. Ilyetén a menyasszony elé, hogy fia szülessen, a vőlegény háza küszöbének átlépésekor a küszöbre egy kisfiút fektettek. S hogy a születendő gyermeknek szép fekete szeme legyen, a menyasszonyt a férje házába való érkezése után a nyitott kémény, *kürtő* alá vezették, ahová fel kellett néznie.

A terhesség megállapításában a menstruációs vérzés, a *tisztulás* figyelemmel kísérése segített. A havi vérzés ideje alatt a nők fekete színű alszoknyát, *pentőt* hordtak. Ha az asszony nem akarta, hogy gyereke legyen, mindenfelét elkövetett, *elhajtotta a gyereket*. Ez az *elcsináló asszonyok* dolga volt, akik ennek különböző veszélyes módjait ismerték. Megtörtént, hogy az ilyen beavatkozás során a fiatalasszony meghalt.

Ha valamelyik eladó lány, hajadon háza felett gölya jelent meg, tréfásan jegyezték meg, hogy az a *jány megesik*. Az ilyet megesett, *megejtett személynek* hívták, aki igyekezett az emberek előtt nem mutatkozni, eltitkolni állapotát. A mohi tájnyelv a terhesség állapotát így fejezte ki: *más állapotban van*, a terhes asszonyt pedig *vastag asszon-nak* nevezte. Rosszallóan állapították meg az olyan asszonyról, aki minden évben vagy minden második évben gyermeket szült, hogy: *Jaj, má' meg vastag!*

A terhes nő ruhája semmiben sem különbözött az általánosan hordott női viselettől, amelyet a terhesség idejére szélességében kiengedtek. Étrendje nem tartalmazott semmilyen különleges ételt. Mindig egészségi állapota és a lehetőségek szerint táplálkozott. Szigorúan betartott szokás volt, hogy a terhes asszonyt minden ételből, ami előtte van, meg kell kínálni, hogy meg ne kívánja, *s el ne menjen a kishaba*. Sem a ház körüli, sem a határi munkákból nem vonták ki a terhes asszonyt. Amíg birt, minden munkát el kellett végeznie. Csak, ha *nagyon terhes volt*, nem volt szabad fürödni, mert úgy tartották, hogy akkor *megfűl a kicsi*. Testének rendben tartásában, a fésülködésben, a tisztálkodásban nem hozott változást az állapota. A multságokon, lakodalomban is részt vehetett. Komaasszonynak is meghívhatták, de helyette a gyermeket a templomba a keresztelőre egy másik asszony vitte el, mert úgy hitték, hogy akkor az ő gyereke meghal. Várandós asszony temetésre csak ab-

ban az esetben mehetett el, ha a családból vagy a jó ismerősei közül halt meg valaki.

A terhes asszonynak vigyáznia kellett magára, nehogy valami a testére essen, mert akkor anyajegy formájában ott marad a helye a gyermek testén.⁵ Hasonlóképpen tilos volt a terhes asszonynak valamit is ellopni, mert úgy hitték, hogy az meglátszik a gyereken. Hitték, hogy ha a terhes asszony tökött lopott, kopasz lett a gyereke. Nem volt helyes az sem, ha a terhes valami csúnyát illetve kores állatot vagy hibás embert látott, mert ez mind meglátszódnak a kisbabán. Az ijedtségtől is óvták őt, mert úgy hitték, akkor halva születik a kisgyerek.

A születendő gyermek nemét az anya hasának az alakja szerint próbálták megjósolni. Ha a terhes hasa *hegyes* volt, akkor úgy tartották, hogy lánya születik, ha pedig *hátral széles*, akkor fia lesz. Ha a terhes asszony arca foltos volt, akkor lányt vártak, ha szép tiszta volt az arcbőre, akkor fiút hordott.

A lányanya gyermekét *kapott* gyerekeknek nevezték. Az általunk vizsgált időszakban ilyen eset Mohiban csupán egy volt. Ezzel magyarázható talán, hogy a lányanyát nem vetették meg, inkább közömbösen fogadták.

A szülés és az újszülött

A várandós anya még a szülés előtt elkészítette az újszülött első ruháit. Gyolcsból varrták a kisingecskéket, rá kötött réklit vettek. A pelenkákat öregebb alszszoknyákból és széles férfigatyából vágták ki. A babakelengye elengedhetetlen része volt a pólya, amelyben erősen bekötve, több mint fél évig tartották a kisbabát, hogy *keze, lába ne legyen görbe*. Itt jegyezzük meg, hogy a kisgyermek, a fiúk és a lányok egyaránt 6 éves korukig *szoknyát* hordtak. A fiúk ekkor kapták az első nadrágot.

A gyermek nevét a szülei választották ki még a születése előtt. Az újszülött általában az édesanyja vagy az édesapja, esetleg valamelyik nagyszülője nevét kapta. A vizsgált időszakban a leggyakoribb fiúnevek a Mátyás, Gergely, Lajos, Dénes, a leggyakoribb lánynevek az Eszter, Jolán, Gizella voltak. Gyakori volt, hogy nagyapának, fiának, unokájának egyforma nevük volt. Ha a gyermek meghalt, az utána született gyermeknek sohasem adták ugyanazt a nevet, mert attól tartottak, hogy akkor a második is meghal.

Mohiban az 1950-es évekig az asszonyok otthon szültek. A szülést a *bábosszon* vezette le, s rajta kívül senki sem szokott a szülésnél jelen lenni. A család valamelyik nő tagja segítezhetett (vizet melegített), de a férfiak és a gyerekek nem láthatták a szülést.

Századunk első felében a szülés ágyban folyt le, amelyet sem függönnyel, sem másként nem különítettek el. Megtörtént azonban az is, hogy az asszonyt a szülési fájdalmak váratlanul a mezőn érték, s újszülött gyermekét a kötényben vitte haza. A nehéz lefolyású szülés esetén a bábaasszony a *szülőasszony* fájdalmait a has masszírozásával enyhítette. Az újszülött megszületése után

⁵ Veres Eszter közlése: Legénykék, tudjátok mit, ne dobáljátok ilyen fiatalasszonyra a kígyót, hátha kisbabája lesz, s aztán rajta marad a jegy.

ollóval elvágta a *köldökszínórt*, fehér pertlivel elkötötte és a kisgyermek hasát köldökfáslival kötötte át. A köldökszínórt a leválás után nem dobták el, hanem eltették. Hozzá különböző hiedelmek fűződtek. Amikor a gyerek 6-7 éves lett, odaadták neki, hogy bontsa szét. Ha ügyesen kibogozta, jó varró lett belőle. Hitték még azt is, hogy a köldökszínór szétbontásával a gyerek esze is megnyílik és okos lesz. A *méhlepénynek* szintén mágikus erőt tulajdonítottak. A bábaasszony ezzel törölgette meg az újszülött arcát és testét, hogy a bőre szép tiszta legyen, s eltűnjön róla minden folt, anyajel. A méhlepényt a szülés után a bábaasszony a ganédombon ásta el.

Ha szülés közben az anya meghalt, s a gyermek életben maradt, akkor a gyermeket az ablakon át kitették a házból majd ugyanúgy visszavették, hogy ő is meghaljon az anyja után.

Az újszülöttet a bábaasszony kisteknőben langyos vízben megfürösztötte. Ebbe a fürdővízbe a bábaasszony számára *fürdőpénzt* tettek. A fürdővizet mindig nyugat felé öntötték ki, hogy a kisbaba jól aludjon. Ha az újszülött este vagy éjszaka született meg, az első fürdővizet a teknővel együtt az ágy alá rejtették, s csak reggel öntötték ki olyan helyre (pl. fa tövébe), ahol senki sem járt.

Az újszülöttet alaposan megvizsgálták, és tulajdonságai alapján próbálták előre megtudni, milyen sors vár rá. Hitték, hogy ha a szülés ideje alatt nyitott sír volt a temetőben, akkor ez őt magához hívja és meghal. Az áprilisban született gyerekről azt jósolták, hogy *szeles* lesz. A pénteken, 13-án született gyermek szerencsétlen lett az életben. Ha az újszülött ökölbe szorította a kezét, úgy hitték, hogy *fösvény* lesz. Ha a homloka kidudorodott, azt mondták, hogy okos lesz. Ha mozgékony volt, *fürge*, *ügyes ember* lesz belőle. Az újszülött tulajdonságainak kialakulását, szerencséjét maguk is megpróbálták befolyásolni. Hogy a kisgyermek haja szép göndör legyen, a születése után egy ködmönre helyezték őt.

A fürdetés után a kisbaba testét *fidervajsszal* kenték be. Kisinget, réklit adtak rá, a fejére *főkötőt* kötöttek, betekerték egy pelenkába és az anyja mellé tették az ágyba. Az újszülött fürdetését az anya avatásáig a bábaasszony végezte, később pedig maga az anya. Két-három hónapos koráig a gyermeket naponta fürösztötték.

Az újszülöttnak legelőször is kamillateát adtak inni. Az anya a második napon kezdett szoptatni, de a teje csak egy hét után tisztult meg. Ha az anyának sok teje volt, más gyermeket is szoptathatott. Vagy a felesleges tejet kifejzte, s ebből vajat készítettek, amely a szem- és szájbetegségek háziszere volt. A kisgyermeket általában egyéves koráig szoptatta az anyja.

Az újszülöttet nagyon óvták a *szemveréstől*, ezért a csuklójára hegedűhúrt kötöttek vagy a nyakába egy kis rongydarabba bevart farkashúst akasztottak. Ha vendég jött a házhoz, jelképesen meg kellett köpöznie a kisbabát, hogy meg ne igézzze, s le kellett ülnie, ha csak egy rövid időre is, hogy el ne vigye a kisbaba álmát. Idegen látogatónak nem volt szabad abba a helyiségbe lépnie, ahol a még megkereszeletlen gyermek tartózkodott.

Amíg az anya a szülés után az ágyban feküdt, az újszülött is ott kapott helyet mellette. A jómódú családokban később a kisbaba számára bölcsőt készítettek.

A kisgyermek körmét egyéves koráig az anyja rágta le. A hajához sem nyúltak ollóval egyéves koráig. Úgy hitték, hogy a kisgyermek pelenkáit éjjelre nem szabad kint hagyni, mert akkor nem tud aludni. Ha a kisgyermek álmatlanságban szenvedett, akkor ellopták a szomszédból a mosogatórongyot, s ezt tették a vánkusa alá, hogy jobban aludjon. Álmatlanság ellen használták még a mákhaj főzetét is, habár erősebb főzete igen veszélyes volt. A kisbaba főkörtőjét sohasem mosták szappannal, mert úgy tartották, hogy akkor fájna a kicsi feje. Ha valaki átlépte a kisgyereket, gyorsan visszafelé is át kellett lépnie, nehogy úgy maradjon, ne nőjön tovább.

A gyermekágyas anya első látogatói a komaasszonyok voltak. Az első napon az *első komaasszony* vitte *hátyikas*ban neki az ebédet, a második napon pedig a *másik komaasszony*. Az ebéd tyúklevéből kockatésztaival, csörögefánkából és édespálinkából állt. A szülés után néhány nappal, amikor a szülőasszony már jól érezte magát, felkelhetett az ágyból, az udvarból azonban nem mehetett ki az *avatásig*.

Keresztelő

A komák kiválasztása még a házasságkötés előtt megtörtént úgy, hogy a megegyezés után már nem tegeződtek, hanem a komák egymást magázni kezdtek. Ez az egymás iránt érzett tisztelet kifejezése volt. Komaasszonynak mindig a lány legjobb barátnőjét illetve lánytestvérét hívta. Mohiban két komaasszonyt volt szokás hívni.

A komák és a komaasszonyok nemcsak a keresztelőkör játszottak fontos szerepet, hanem a gyermek egész életében. Ajándékkal lepték meg karácsonykor, konfirmációra pedig fülbevalót vagy órát kapott tőlük. A keresztmama lett a már felnőtt gyermek lakodalmán a nyoszolyóasszony, a keresztapa pedig a násznagy. A komák nagyobb munkák alkalmával is kíséretetkék egymást. Részt vettek egymás disznóölésén, az ő feladatuk volt valamelyik családtag elhalálása esetén a sírásás is.

Egy családon belül minden gyermeknek más-más keresztszülőket hívtak. A gyermek keresztzüleit magázta és *keresztmamá*nak, *keresztapá*nak nevezte őket. A keresztzülők a gyermeket tegezték és így szólították: *keresztjányom*, *keresztfiam*.

A keresztelő napja nem volt pontosan meghatározva, de általában a szülés után két héttel került rá sor, mikor az anya már erősebbnek érezte magát és nem feküdt. Ha az újszülött igen gyenge volt, már korábban megkeresztelték, de a vele járó vendégséget csak az anya felépülése után rendezték meg.

A keresztelő előtti napon az első komaasszony egy nagy *hátyikas*ban a hátán a szülőasszony házába vitte a keresztelőre készített *kúcsoskalácsot*, *hajtványt* és rétest. A kisgyerek a keresztelő alkalmával a keresztzüleitől új ruhát kapott, s ebben felöltöztetve vitték a templomba. Elengedhetetlen ajándék volt ilyenkor a *keresztelőkendő*, amely a legidősebb adatközlők szerint sötét színű

posztóból készült. Ezt váltotta fel a későbbi években a fekete vagy bordó se-lyemből készült keresztelőkendő. Ezzel takarták le a pólyába csomagolt kisbabát a keresztelőkor. A keresztelőt vasárnap az istentisztelet után tartották meg. Ilyenkor a templomba az újszülöttet a két keresztanya vitte, velük tartott az édesanya, édesapa és a bábaasszony. Az egyik keresztanya vitte a gyereket a templomba, a másik pedig hozta haza a templomból. A keresztelő alatt a gyermeket mindig az idősebbik keresztanya tartotta. Ha a kisgyerek a keresztelői szertartás alatt a templomban sírt, úgy tartották, hogy nagyon nyugós lesz. A templomból hazatérve tartották meg a *keresztelői lakomát*. Szokás volt, hogy az ünnepségen részt vevő családtagok, vendégek az újszülött vánkosa alá pénzt tettek. Ilyenkor fizették ki a bábaasszonyt is.

Az anya szülés utáni megtisztulását jelképezte az avatás, amelyet Mohiban így neveztek: *megy az egyházhoz*. Az avatásra a hét bármelyik napján sor kerülhetett, a reggeli istentisztelet után. Az istentiszteletre az anyát a bábaasszony kísérte el, majd a szertartás után az *úr asztalánál* mondtak köszönetet. A házasságon kívül született gyermek anyja csak titokban ment az egyházhoz.

*

Ezúton mondok köszönetet a lévai Barsi Múzeum munkatársainak, hogy lehetővé tették számomra az 1975–76-os években Mohiban folytatott kutatásaimat és kedves adatközlőimnek, akik segítség nélkül ez a munka nem jöhetett volna létre, s akiknek 1982-ben végérvényesen el kellett hagyniuk szülőfalujukat.

Adatközlők:

Béres Emő, 1910; Császár Erzsébet, 1893; Császár Imre, 1922; Czúdor Jolán, 1913; Czúdor Vilma, 1899; Czúdor Zoltán, 1930; Hajpál Jolán, 1899; Hajpál Vilma, 1924; Katona Vilma, 1893; Kiss Ida, 1911; Kun Rozália, 1909; Nagy Anna, 1928; Nagy Eszter, 1899; Nagy Jolán, 1912; Nagy László, 1905; Pukan Eszter, 1896; Szokol Mária, 1926; Varga Eszter, 1894; Veres Eszter, 1920.

IRODALOM

- 1957 A magyar népzene tára, Gyermekjátékok. Budapest, szerk.: *Bartók Béla és Kodály Zoltán*
 1959 A magyar népzene tára, Párosítók. Budapest, szerk.: *Bartók Béla és Kodály Zoltán*
Danterová-Tóthová Izabela
 1982 Svadobné zvyky a obrady v Mochovciach. Vlastivedny spravodaj Tekovského múzea v Leviciach, 10. sz. 13–21.
Holbová, Katarína
 1986 Mochovce község népi kultúrája. Lévai Barsi Múzeum, 16.
Jókai Mária
 1977 Szlovákiai magyar népviseletek. Mohi. Hét, Pozsony, 1977. 9. 10. 36. sz. 24.
 é. n. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Borovszky Samu*, Bars vármegye, Budapest
Munga János
 1942 Adatok a nyugati palóc házassági szokásokhoz. Néprajzi Értesítő, 3–4. sz. 173–202.
 Obecná kronika–Mochovce
Škovierová-Svitková, Zita
 1978 Príspevok k tradičnému spoločenskému životu v Mochovciach. Vlastivedny spravodaj Tekovského múzea v Leviciach, 9. sz. 3–10.

GÁTI GYERMEKMONDÓKÁK ÉS JÁTÉKDALOK (1975–1985)

Mikor 1975 tavaszán Gát régi iskolájának udvarán – az egykori parókiában és a múlt századi iskolaépületben tanítottunk – felfigyeltem a hét-tíz éves kislányok énekes játékaira, már ismertem Kodály Zoltán gyermekdalaink magyarságáról szóló írását (*Kodály Zoltán: Visszatekintés. Bp., 1974. I. k. 124.*), amelyben figyelmeztet arra, hogy a „Boci, boci tarka” és a „Szeretnék szántani” féle gyermekdalokkal már jó hetven éve „hajlítjuk” el a magyar palántát a maga természetes ősi zenéjétől. Nyomban izgatottá tett egy kérdés: milyen zenei gyermekora van emberkéinknek most száz év elmúltával, beleszámítva a fél évszázados kisebbségi sorsot és harminc magyar óvoda nélküli évet? Így kezdtem el az énekes játékok és a mondókák gyűjtését. Leginkább a lányok szolgáltak adatközlőül, mert a fiúk inkább gomboztak vagy újabb sportszerű játékokat űztek. A lányok felnőttektől és egymástól még iskola előtti korban eltanult játékaik tovább éltek az iskolás korban is, s ezért megfigyelhettem őket a szünetekben meg a nyári vakációkban. 1985-ig gyűlt az anyag, s mikor újra ellenőriztem egy új nemzedéknél, akkor derült ki, hogy tíz év mekkora negatív változást okozott a műfaj mennyiségében és minőségében egyaránt. Sokat nem ismertek már közülük a gyerekek, jó néhánynak a dallama merült feledésbe. A továbbiakban a dallam nélkül közölt játékoknak már az idősebbek is csak a szövegét ismerik.

A néphagyomány folytonosságának sérülését a nemzeti kultúrát háttérbe szorító iskolai oktatás és az anyanyelvi óvoda hiánya mellett a falu gazdasági szerkezetének megváltozása is elősegítette. Egyre több lett az ingázó, és a szovjet rendszer éveiben sokat cserélődött a lakosság is.

A gátiak régen is szerettek és ma is szeretnek dalolni. Népzenei hagyományuknak egyik rétegét a gyermekjátékdalok alkotják. Ha a dallamviláguk oldaláról közelítjük meg őket, megfigyelhetjük, hogy a gyermekjátékszövegek nagyobb része először ritmikus előadásban jelentkezik, a legtöbb gyerek csak így ismeri. Aztán a dallamos hanglejtés egy magasabb és egy mélyebb hang változásaként jelenik meg. Több gyermekdalunk hangkészlete nem haladja meg a 2-3 hangot, ami egy ősi tulajdonság. Így *csak* két hangból áll és a tengelyhangról a felső nagy szekundra lép a „Dombon törik a diót” dallama, az alsó nagy szekundra pedig a „Csiga-biga, gyere ki”, a „Szállj le, lepke” és a „Gólya viszi a fiát” dallama. Három hangból álló motívumból (dm) áll a „Cini-cini muzsika”, a „Tüzet viszek” és az „Egy arany alma” (szlszm) dal-

lama. Négy hangból az „Itthon vagy-e, hidas mester?” és a „Csön-csön gyűrű” dallama áll, s az utóbbi mutat pentaton jelleget (szlszmr). A többi dallam 5 és 6 hangból áll, de nem az ősi pentaton, hanem a drmfsl diatonikus hangsor alapján. Ezek kezdősorai a kvint táján indulnak, s végül az alaphangra érkeznek.

A fentiekből láthatjuk, hogy a magyar gyermekdalok dallamhagyományai még élnek vidékünkön. A 84. játék dallama negatív példaként szolgál. Ez egy moldáv táncdal dallamváltozata, amit magyarított szöveggel terjesztettek óvodáink. Sekélysége és idegenszerűsége azonnal kitűnik, és azért is ártalmas, mert kiszorít egy eredetibb dallamú hasonló játékot.

A játékok és mondókák szövegéről elmondhatjuk, hogy mint a magyar gyermekeket általában, a gátiakat sem a szöveg tartalma, hanem a szavak ritmusa, hangzása, zeneisége ragadja meg. Élvezik ezeket, ha értelmüket nem is ismerik. A szótorzulások között itt is találkozunk a nevek átváltozásával (Uborkáné-Buborkáné), játszi szóképzésekkel (ájbjéj-májbjé, csili-csala-mádé, incpinc, etyki-petyki, enc-penc, ikom-pikom, csörög-börög), egész mondatnyi értelemváltozással (Pattanj, tyúk! – pattantyú), tájszavakkal (kanitu-kanna) és elavult szavakkal (penn, ifiúr). Mivel a játékok szüntelenül variálódnak, a szövegük is összekeveredik, átkerül az egyikből a másikba, vagy ki-kiesik egy-két sor.

A gyermekek játék közben való elhelyezkedése (a tág, szűk, kettős kör; az egyes és páros oszlop és az egyes arcsor, kettős arcsorral nem találkoztam) egyezik a magyar gyermekjátékok jellegzetes térformáival.

Ezzel a kis tájékoztatóval és a hozzá tartozó népköltészeti anyaggal az a célom, hogy föl hívjam a figyelmet. Annak ellenére, hogy nap-nap után kopnak és kihalnak gyermekjátékaink, gyermekdalaink és velük a magyar észjárás is, még mindig fellelhetők a kárpátaljai magyarság gyermekközösségeiben ennek az ősi kincsnek maradványai, és ez lehetőséget teremt arra, hogy legszebb darabjait visszaadjuk jogos tulajdonosainak: gyermekeinknek. Ez a feladat az igen lassan szaporodó magyar óvodáinkra vár, mert ezek a primér jelentőségű és használati szintű mondókák, kiolvasók, játékdalok első benyomásként marandandóak. Mivel aktív zenélésként hatnak, elősegítik a gyermek fantáziájának gazdagodását. Ellenben az otthoni és részben az iskolai hallgatásra épülő zenei világkép inkább a populáris zenére támaszkodik és egysíkúvá, szürkévé, beszűkültté teszi a képzeleteket.

„A gyermek, mint egész fejlődésében, dalában is újra átéli az ember őskorát” – írja Kodály, s ebből logikusan következik, ha megfosztjuk őt a primitív művészi élménytől, önmegvalósulását akadályozzuk.

1. Tenyeresdi

Ez elment vadászni.

Ez hazahozta.

Ez megsütötte.

Ez megette.

Ennek meg nem maradt semmi se.

2. Jártató

Dom-bon tö-rik a d - őt Er - re meg a mo-gyo-ról.

Tes-sék ké-rem meg-be - csül-ni, És a föld - re le - csü-csül-ni: Csüccs!

3. Lovagoltató

*Hőc, hőc, katona,
Ketten ülünk egy lóra.
Szénát, zabot a lónak,
Abra-kot a csikónak.*

4. Ha új gyümölcsöt esznek

*Újság hasamba,
Betegség pokolba!*

5. Táncoltató

Ci - ni - ci - ni, mu-zsi - ka, Tán-col a kis Zsu-zsi - ka

Jobb-ra dül, bal-ra dül, Ci - gány Jó-zsi he - ge - dül.

6. Harag

*Őrök harag,
Míg a kiskutya
Meg nem harap.*

7. Árulkodóra

*Árulkodó Júdás,
Kell egy macskatojás?
(v. Kell egy büdös tojás?)*

8. Majmolóra

Utánozás, majomszokás.
Nyald ki a kisborjú
Korpás lyukát.

9. Névrecsúfolók

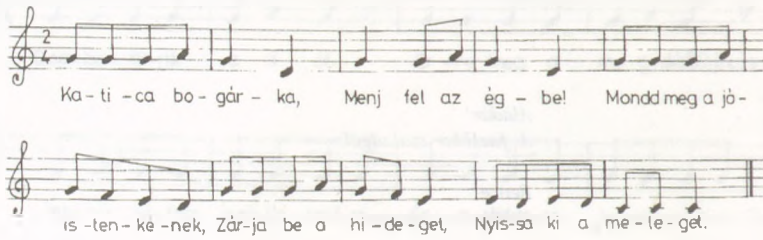
- Aladár!
A fazékba szaladgál.
10. Bence!
Kihült a kemence!
11. Dezső!
Mozog a háztető!
12. Elek!
A seggi meleg!
13. Katica!
Karmoljon meg a cica!
14. Lackó!
Pipadohány zacskó!
15. Sándor!
Kenyérhajon táncol!
16. Sándor!
Gatyába táncol.
Felesége bugyiba,
Úgy mentek a moziba.
17. Vince!
Tele van a pince!
18. Zoltán!
Tököt visz a hátán!
19. Pista!
Lábad közt a fegyverista!

20. Április 1-re

Április bolondja
Felmászott a toronyba,
Kérdik tőle: Hány óra?
– Félitzenkettő,
Vigyen el a mentő!

21. Naphívogató

(A talált katicabogámak addig éneklik a dalt az ujjukon sétáltatva
vagy a tenyerükön himbálva, míg az el nem repül.)

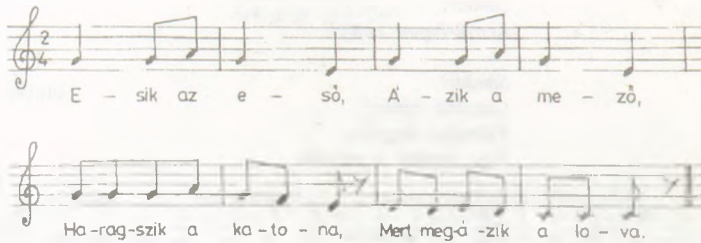

Ka-ti-ca bo-gár-ka, Menj fel az ég-be! Mondd meg a jö-
is-ten-ké-nek, Zár-ja be a hi-de-get, Nyis-sa ki a me-le-get.

22. Esőindító

*Add, Uram, add!
Ne csak mutogasd!*

23. Esőre

E-sik az e-ső, Á-zik a me-ző,
Ha-rag-szik a ka-to-na, Mert meg-á-zik a lo-va.

Hozzámondják daltam nélkül:

*Ne haragudj, katona,
Majd kisiüt a napocska,
Megszárad a lovacska!*

24.

*Esik az eső,
Süt a nap,
Paprikajancsi mosogat.
Hát a mókus
Mit csinál?
Hasrafekszik,
Úgy pipál.*

Újabbán hozzámondják:

*Nem kén néki pipázni,
Csak egy pofont levágni.*

25. Csigahívogató

Csi-ga bi-ga gye-re ki! Ég a há-zad i-de ki.

Sós kút-ba tesz-lek, On-nan is ki-vesz-lek.
Kapsz te-jét, va-ját Hol-nap-ra is ma-rad.

26. Méhecskére

Mézzel kínál erdő. berek.
Nem üldöznek rossz emberek.
Szállj, szállj, szállj!
Kis méh, meg se állj!

27. Lepkére

Szállj le, lepke,
Babot adok,
Ha megesszed,
Többet adok.

28. Pulyacsúfó

Szebb a páva, mint a pulyka,
Mert a pulyka véres hurka.
Lyu-lyu-lyu-lyu-lyü!

29.

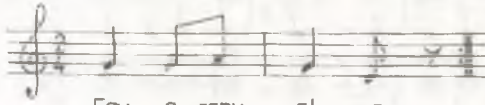
Szebb a páva, mint a pulyka,
Mert a pulyka véres hurka,
Mert a páva aranyos,
És a pulyka haragos.
Lyu-lyu-lyu-lyu-lyü!

30. Hintáztató

Egy - megérett a meggy.
Kettő - csipkebokor vessző.
Három - nincsen semmi károm.
Négy - biz oda nem mégy.
Öt - kapd bé a tökömöti.
Hat - leszakadt a pad.
Hét - a pincébe belemégy.
Nyolc - tiszta a polc.

Kilenc – Kis Ferenc.
 Tíz – tiszta víz.
 Tizenegy – essen ki a félszemed!
 Tizenkettő – essen ki mind a kettő!
 Tizenhárom – szarok neked télen, nyáron.

31.

Egy a - rany al - ma,
 Két a - rany al - ma.

(... így tizig)

Tíz, tíz, tíz!
 Tekenőbe meleg víz.
 – Minek az a meleg víz?
 – Kiskertet locsolni.
 – Minek az a kiskert?
 – Tököt bele vetni.
 – Minek az a tök?
 – Disznót hizlalni.
 – Minek az a disznó?
 – Háját kivenni.
 – Minek az a hája?
 – Kocsit kengetni.
 – Minek az a kocsi?
 – Kispuját rengetni.
 – Minek az a kispuja?
 – Kenyért pusztitani.
 Inc, pinc, Lőrinc,
 Te vagy odakint!
 (v. A hintáról leszállás.
 Másnak kell felülni!)

32.

Hinta, palinta,
 Szépen szól a pacsirta,
 Lőkd meg, pajtás a hintát,
 Érd utol a pacsirtát!
 (v. Hadd essen le Pisti!)

33.

Hinta, palinta,
 Karácsonyi kis Katica.
 Régi dunna, kis katona,
 Ugorj a dunnába.

34. Kiszámolók

Gyertek, lányok iskolába,
Óltözzetek papruhába.
Inc, pinc, lakatos,
Tied ez a bikafos!

35.

Etyki, petyki,
Haladj ki,
A nyavalya
Törjön ki.

36.

Egy, petty, libapetty,
Kire jut a tizenegy?
Egy.... ...tizenegy.

37.

Megy a vonat, megy, megy, megy.
Vajon hová megy?
Mondd meg nékem aztat te,
Vagyis, vagyis te!
Milyen színben megy a vonat?
Mondd meg nékem aztat te,
Vagyis, vagyis te!

38.

Kertem alatt kömyű kocsi,
Abban lakik bécsi bácsi.
Süt, főz haluskát,
Még azt mondja pofonvág.
Ha pofonvág, meghalok,
Eltemetnek angyalok,
Répaföldbe temetnek,
Megesznek a tehenek,
Eltörött a kas!

39.

Egy, kettő, három, négy, öt,
Mariska harisnyát köt.
Ne legyen se kicsi, se nagy,
Te meg, babám, kint vagy!

40.

Piros kendő pi-pi-pi,
Az alatt van valami:
Két kisegér meg egy nyúl,
Elszaladt az ifiúr.
(v. Szaladj ki, te nagyszájú!)

41.

Enc, penc, kimehetsz,
Holnapután bejöhetsz!

Cérnára, cinegére,
Ugorj, cica, az egerre!
Fuss!

42.

Apám volt a csendőr,
Utca szélén állt.
Meglátott egy bolhát.
Rögtön bekakált.
Csitt, csitt, csitt.
Várjon egy kicsit,
Anyám hozza a bilit.

43.

Egy, kettő, három, négy, öt, hat.
Futballozni megy a csapat.
Kérdik tőle: Hány gól kell még?
– Három.
– Egy, kettő, három.

44.

Egy, kettő, három, négy, öt, hat,
Futballozni megy a csapat.
Van két papucsuk
Meg egy hülye kapusuk.
Mikor a labda közeledik,
Hülye kapus hasraesik.
Gól, gól, gól!
Te vagy a fogó!

45.

Egyedem, hegyedem, tengertánc.
Cicamica, mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Fogjuk meg az egeret!

46.

Egy, kettő, három, négy,
Te kis kutya, hová mész?
Nem megyek én messzire,
Csak a falu végire,
Ott se leszek sokáig,
Csak egy óra hosszáig.

47.

Csiripelnek a verebek,
Egy kanitu pinát kérek!
Inc, pinc, Lőrinc,
Te vagy odakint!

48.

Szörös tőki van a légynek,
Ha nem hiszed, gyere nézd meg!
Inc, pinc, Lőrinc,
Te vagy odakint!

49.

Megy a bika hentes felé (vagy a tenger felé),
Lóg a töki ezerfelé
Inc, pinc, Lőrinc,
Te vagy odakint!

50.

Debrecenbe van egy bót,
Abba mindenféle vót:
Tinta, penna, papiros,
Szaladj ki, te kis piros!

51.

Madarak voltunk, földre szálltunk,
Búzaszemet kapirgáltunk.
Hány szem kelt ki belőle,
Mondd meg nekem, te!

52.

Sem egy,
Sem kettő,
Sem három,
stb. ...
Sem kilenc,
Kimehetsz!

53.

Dib-dáb, daruláb,
Ne menj arra,
Tarka kutya,
Mezitláb,
Mert megdöf a bika.
A bikának négy a lába,
Ötödik a farka,
Farka alatt szuszogója,
A te orrod a dugója!

54.

Baba ül a széken,
Kalács a kezében,
Kértem tülle, nem adott.
Pofonvágtam, elaludt.
Behoztam a baltát.
Levágtam a nyakát,
Begöngyöltem lepedőbe,
Úgy vittem a temetőbe.
Inc, pinc, Lőrinc,
Te vagy odakint.

55.

Apám írta levelét,
Rátette a bélyegét.
Volt benne sóska,
Te vagy a fogócska!

56.

Volt egyszer egy ember,
 Szakálla volt kender,
 Bükkfa tarisznyája,
 Égerfa csizmája.
 Közel volt a tenger,
 Beleesett seggel.
 Két kutya húzta,
 A harmadik nyúzta.

57.

Egyedem, begyedem, nimet tánc,
 Meghalt-e már a finác?
 Meghalt, bizony, nem eszik,
 A temetőbe fekszik.
 Majd felköl az nemsokára,
 A nagy Úrnak hatalmára.
 Ikom-pikom, Sári-pikom,
 Puff!

58.

Kiugrott a gombóc a fazikbul,
 Utána a mónár fazakastul,
 -Stul, -stul, -stul, fazekastul.

Kiugrott a gombóc a fazikbul,
 Utána a gazdaasszony kanalastul,
 -Stul, -stul, -stul, kanalastul.

Kiugrott a gombóc a fazikbul,
 Utána a cica kiscicástul,
 -Stul, -stul, -stul, kiscicástul.

59. Játékok

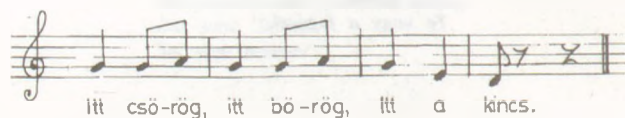
Csip-csip,	cső-ka	vak - var -	jucs - ka
Jó volt	e a	kis - fi -	ucs - ka?
Ha jó	volt a	kis - fi -	ucs - ka,
Ne csípd	meg őt,	vak - var -	jucs - ka!

(másodszer: *Ha rossz volt a kisfiúcska, Csípd meg, csípd meg, vakvarjúcska!*)

60. Gyűrűsdi

Csön-csön	gyű-rű,	A -rany gyű - rű,
Ná - lam,	ná - lam	E - züst gyű - rű.

itt cső-rög, itt bő-rög, itt a kincs.

Dallam nélkül:

*Jöhet a bába,
Kifőtt a kása
Tizenkét órára
Piros csizmába.*

A gyűrűsi játékban ezzel a dallal rejtik el a gyűrűt a hunyó elől.

61.

Ég a gyer-tya ég, El ne a -lud -jékt
A -ki lán -got lát -ni a -kar, Mind le gu-gol -jékt!

A lányok egymás kezét fogva körbe járva éneklék, a dal végén leguggolnak.

62.

Ko-csi, ko - csi, ko-mám-asz-szony,
Szél fuj -ja pánt-li - kám,
Fogd meg,ró - ka, a szok -nyám!

*Tűrőt ettem, elejtettem,
Azt se tudom, hová tettem.
Szél fújja pántlikám,
Fogd meg, róka, a szoknyám!*

Párosan forogva dalolják.

Kézénfogva körbejármak, a megnevezett kifordul.

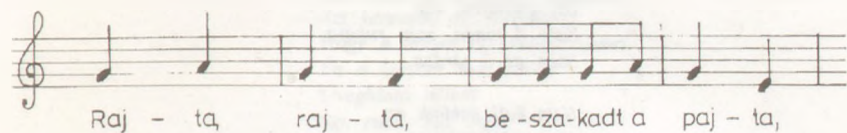
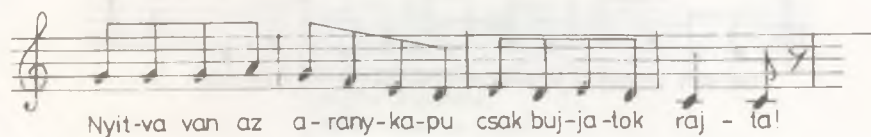
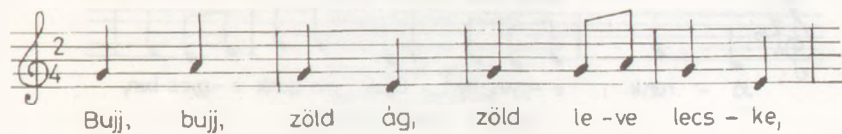

Kis ka - csa für - dik Mo - sa - kod - jál meg,
fe - ke - te tó - ba, Fé - sül - köd - jél meg,
Any - já - hoz ké - szül
Len - gyel - or - szág - ba

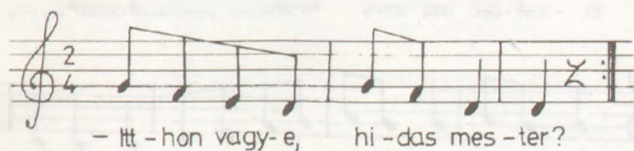

Egy - kis - lány - nak kö - tő - jé - be tő - rül - köz - zél meg!

A lányok körben állnak, egy a közepén guggol és a szöveg szerint tagjait jártatja, majd egyik ruhájába megtörülközik. Az újakezdéskor az utóbbi megy a kör közepére.

Két lány titokban nevet választ: egyik „aranyalma”, másik „aranykörte”. Majd kaput tartanak. A többiek sorba állanak és átbújnak a kapun, az utolsó átbújót lefogják. „Mi kell, aranyalma vagy aranykörte?” Válasza szerint áll be a sorba. A játékot addig folytatják, míg a sor el nem fogy.

- Itthon vagyok, csak most jöttem.
- Eressz át a híd alatt.
- Nem eresztlek, mert leszakad.
- Ha leszakad, megcsinálom.
- Miből tudod megcsinálni?
- Elmegyek a zöld erdőbe,
Hozok neked aranyágot.

67.

Já - rung e - gy es - ben, Csak ma - gunk e - gy es - ben,
 Szé - pen kér - jük ki - rály - nön - ket, Ad - ja né - künk ezt.

*Ez kell nekünk, ez,
 Ezt szeretjük, ezt.
 Szép ő maga, szép ruhája,
 Szép az ő járása.*

*Nem kell nekünk ez,
 Nem szeretjük ezt,
 Csúf ő maga, csúf ruhája,
 Csúf az ő járása.*

68.

*Szerdán viszik a lányokat, lányokat,
 A legszebbik lányokat, lányokat.
 Gyöngy, gyöngy, gyöngy, gyöngy asszonyára,
 Gyöngykoszorút a lányára, vesszőt a farára.*

69.

Er - zse - bet asz - szony ke - re - ti lá - nyát,
 Szeb - bi - ket, job - bi - kat, kar - csu ma - ga - sab - bi - kat.

Dallam nélkül:

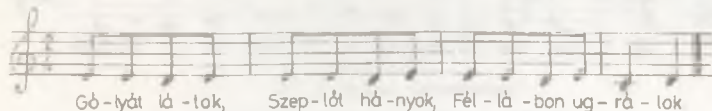
– Kakas uram, jó napot!
 – Mit keres itt, mit fordul itt
 Az én házam tájékán?
 – Azt keresem, azt fordulom
 A te házad tájékán.
 Hogy Irénke lányát el
 El akarom venni.

– Irénke lányom nem adom
 Üveghintó nélkül.
 Irénke lányom nem adom
 Gyöngykoszorú nélkül.
 Irénke lányom nem adom
 Aranygyűrű nélkül.
 Lipityom, lapityom,
 Eriggy, Irénke lányom!

70.

Most viszik, most viszik
 Buborkáné lányát
 Biborba, bársonyba,
 Gyöngyös koszorúba.
 – Kakas uram, jó napot!
 Receruca fogadja:
 – Mit keres itt a házam tájékán?
 – Azt keresem, azt fordulom,
 Hogy a lányát el akarom venni.
 – Én a lányom nem adom
 Üveghintó nélkül.
 Sej, ruca, haj, ruca,
 Eriggy te, Marika lányom!

71.

72.

Gólyát látok,
 Szeplőt hányok,
 Selymet gombolyítok,
 Féllábon ugrálok.

Tavasszal a gólyák megérkezésekor éneklük.

73.

Keresztre fogott kézre ültetik a gyermeket, s úgy viszik.

74.

Tú - zel vi - szek, ne lás - sá - tok,
Ha lás - sá - tok, ne mond - já - tok.

Én lá - tom, nem mon - dom. Aj - tó mö - gé le - do - bom.

A gyerekek körben állnak, egy a körön kívül jár egy kendővel. Akinek a háta mögött elejti, az kergetni kezdi őt.

75.

1 A part a - latt, a part a - latt,

há - rom var - ju ka - szál, há - rom var - ju ka - szál.

2. Róka gyűjti. //: szűnyog kévét köti. //
3. Bolha ugrik. //: hányja a szekerre. //
4. Mén a szekér //: majd a malomba ér. //
5. A malomba //: három tarka macska. //
6. Egyik szital, másik rostál //: harmadik követ vág. //
7. Szürke szamár, vizet hoz már, //: tekenőbe tölti. //
8. Tehén dagaszt. //: kemencébe rakja. //
9. Medve várja. //: kisélt-e a cipó. //
10. Tyúk a cipót, csipegeti. //: hangya morzsát szedi. //

Éneklés közben a gyerekek mutogatással utánozzák a szöveget.

76. Tapsolós leányjáték

Csin - cse - ri bor - só bab len - cse,
Fe - ke - te sze - mú me - nyecs - ke,

Ne - menj ar - ra es - te mert meg - dőf a kecs - ke pat - tán - tyu!
(v.pattanj tyúk)

A gaz-da rét-re megy, A gaz-da ki a
A gaz-da rét-re megy,
rét-re megy, Ki a, ki a rét-re megy.

*A lánya vele ment, :/
A lánya ki a rétre ment,
Ki a, ki a rétre ment.*

*A fia vele ment, :/
A fia ki a rétre ment,
Ki a, ki a rétre ment.*

*A kutya vele ment, :/
A kutya ki a rétre ment,
Ki a, ki a rétre ment.*

*A macska vele ment, :/
A macska ki a rétre ment,
Ki a, ki a rétre ment.*

És a szamár bennmaradt!

A gyerekek körbe állnak, az egyik a körön kívül ellentétes irányban jár. Minden versszak alatt magával visz egyet a körből. A járók gyarapodnak, a kör egyre fogy.

*Ha hó esik
Esik a hó,
Ázik a ló,
Seggen csúszik
Az igazgató!*

79. Szembekötősdí

*Erre, kakas, erre, tyúk.
Erre van a gyalogút!*

80. Homokozó játék

*Ennyi tetű vót a hajamba (v. fejembe),
Ennyit anyám kiszedett,
Ennyi pedig megmaradt.*

(Búzával is játsszák)

81.

Járvad, járvad, jó katona,
Hadd lobogjon ez az utca.
Ajbég, májbég, kis menyecske.
Akit szeretsz, azt vegyed be!

Ezt szeretem, ezt kedvelem,
Ez az én édes kedvesem.

82.

Megy a labda vándorútra,
Aki tudja, meg ne mondja.
Csili-csala-mádé,
Rothadt karalábé.
Jöhet a kiskutya keresni!

A gyermekek körbe helyezkednek, egyikük a kör közepére. A körbeállók egymásnak dobálják a labdát, egyikük elrejtí a háta mögé. A körben állónak ki kell találnia, kinél maradt a labda. Ha kitalálja, helyet cserélnek.

83.

- Gyertek haza, libuskáim!
- Nem lehet!
- Miért?
- Hid alatt a farkas.
- Mit csinál?
- Mosdik.
- Mibe törülközik?
- Arany kendőbe!
- Hol az arany kendő?
- Bükkfa (fűzfa) tetejébe!
- Gyertek haza, libuskáim!

Az egyik sorban álló gyerekek között a „gazdasszony” hívja haza a tőle nagyobb távolságra elhelyezkedett többieket, a „libákat”, közben egy másik gyerek, a „farkas” megpróbál elfogni belőlük, míg el nem fogynak.

84.

Kis gazd - ass - szony va - gyok én, va - gyok én, Süt - ni fóz - ni
tu - dok én, tu - dok én. Meg - ka va - rom a má - kot,
(v. Tipp - topp tö - rom a má - kot,
a má - kot, Ki - sü - töm a ka - lá - csot, ka - lá - csot
a má - kot, Da - gasz - tom a ka - lá - csot, ka - lá - csot)

*Ha piszkos lesz a kötőm,
Készen áll a tekenő.
Mosom, mosom, csavarom,
Kerítésre akasztom.*

*Hazajött az anyukám,
Megdicsérte a munkám.
Azt mondta, hogy „ügyes vagy,
Ezért jár egy puszika.”*

Éneklés közben mozdulatokkal utánozzák a szöveget.

ÚJ JELEK A MAGYARORSZÁGI NÉMET
NÉPRAJZKUTATÁSBAN

Noha többször is vázolták a magyarországi német néprajzi kutatások történetét – legutóbb több ízben is *Manherz Károly* – máig sincs igazán tüzetes, monográfiai pontosságú áttekintésünk, ami nemcsak a sok-sok eredmény olykor feledésbe merüléséhez vezetett, hanem ahhoz is, hogy nincs érvényes, módszertani szempontú korszakolásunk. Ezt előre bocsátva is azt a véleményem fogalmazom meg: mintha egy új korszak első jeleivel találkozánk.

Már a múlt századtól kezdve ismerünk hazai és külföldi kutatókat, akik leírták egy-egy falu népéletét. Főként a két világháború között a német népiség ideológiailag is meghatározott irányzata volt a „nyelvsziget-kutatás”, a kelet-európai német telepések nyelvének és népi kultúrájának felkutatása. Ennek az irányzatnak eredményei ritkán láttak ekkor napvilágot. A világháború után pedig évtizedbe telt, amikor először megjelenhettek ismét germanista kutatók a magyarországi falvakban. Gyakran ugyanazok, akik már korábban is jártak erre. Ekkor már több volt a publikáció – ám inkább külföldön, és voltaképpen módszertanilag sem sok újítással. Az NDK és a Magyar Tudományos Akadémia közti együttműködés keretében ugyan tervbe vették „új szempontú” kutatások kezdeményezését, például a németek és a magyarok együttéléséről, vagy az új társadalomba való beilleszkedésről. Ám ez időszak (az 1950-es évek közepe) erre igazán nem volt alkalmas.

Noha nem lehetünk meglegedve mindazzal, amit az utóbbi évtizedekben hazai német nyelvjárás-, népélet- és falutörténet-kutatóink révén elkészült, azt mégis örömmel konstatálhatjuk, hogy jó leírások, áttekintések készültek – ám különösen néprajzi-folklorisztikai vonatkozásban a hazai kutatók által készített monográfiák csak a teljes kép egyik felét adják. Feltétlenül szükség van ugyan arra, hogy a helyi kultúrával csakugyan ismerős szakemberek végezzék a gyűjtést és a kiadást, sőt, gyakorlatilag arra is, hogy ezek a megfelelő magyar szaktudományos ismeretekkel is rendelkezzenek, hiszen ma már a magyarországi német népi kultúra legtöbb jelensége egyszerűen érthetetlen enélkül: azonban ugyanennyire szükség van arra is, hogy „külső”, külföldi szemlélettel és szempontok szerint is vizsgálják ugyanezeket a jelenségeket. Nyilvánvaló, hogy itt a német néprajzi kutatásból érkezettekre van a legnagyobb szükség, akiket akár „külső” szemlélőnek is alig nevezhetünk.

Magam is évtizedek óta sok mindent megtettem azért, hogy az ilyen kutatások csakugyan meginduljanak. Nem volt könnyű feladat – nem mintha

bárki is tiltotta volna ezt, vagy gáncsoskodott volna –, egyszerűen azért, mivel alig lehetett embert találni e fontos feladat elvégzésére. Most azután szinte egyszerre került a kezembe két olyan könyv is, amelyek megcsillantják a reményt: talán mégis megjelennek ilyen kutatási programok is.

1988-ban, osztrák és magyar művelődéspolitikusok keszthelyi értekezletén merült fel az a gondolat, hogy rendszeres egyetemközi együttműködéssel kutassanak magyarországi német falvakban. Gaál Károly professzor, a bécsi egyetem néprajzi intézetének vezetője diákjaival együtt négy ilyen település (Gyöng, Császártöltés, Katymár és Villány) feldolgozásába kezdett bele. A budapesti partner, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszéke volt, és a gyöngi kutatásban a mi hallgatóink is részt vettek. Ám hamar kiderült, hogy ma alig van olyan magyarországi néprajz szakos hallgató, aki úgy tudna németül, hogy gyűjthessen magyarországi német adatközlőktől, ezért a következő falvakban a bécsiek már önállósították magukat. Ennek a kutatásnak első eredménye e kötet (noha megjelölése II.), és remélhetőleg hamar követi ezt a többi is (legközelebb az I. kötet).*

A kötet mintegy 130 dalt közöl. A rövid és csak praktikus bevezetés a gyűjtés körülményeit írja le (1989 decembere és 1991 márciusa között). Császártöltésen 11 asszony és 2 férfi énekelt, zömmel idős emberek, és a gyűjtés fő színhelye is az öregek otthona volt. Katymáron 12 asszonytól gyűjtöttek, egyetlen kiváló, idős adatközlőtől, a többiek középkorúak. Érdekes, hogy heten a ma Jugoszláviához tartozó bácskai német falvakból származnak, akik regényes úton menekültek Katymárra a második világháború végével. Mindkét községben asszonykórusok is éneklük ugyanezeket a dalokat.

A közlés során szövegműfajokat vettek alapul, a két faluból gyűjtött dalokat együvé csoportosítva. Vagy 15 gyermekmondóka, vagy 10 gyermekdal, néhány népszerű dal (például a közkedvelt *Schön ist die Jugend*), több mint 20 szerelmi dal, lakodalmi dalok, ünnepi énekek, tréfás dalok, ám a háborúról, ínségről, búcsúzásról szóló dalok is megtalálhatók. Néhány egyházi éneket, 17 balladának minősített éneket is olvashatunk: közülük több kézzel írott daloskönyvből származik. A néhány töredékes dal zöme is ide sorolható.

A közlés pontos, a jegyzetek utalnak a legismertebb párhuzamokra. A kötet erénye azonban elsősorban az, hogy a mai, megváltozott körülmények közti daltudásra utal: az idős asszonyok még ismerik ezt a hagyományt. Néhány kedves daluk enyhítette szenvedéseiket, üldöztetésüket.

Ma ismét népszerűek, mégis egy „Spätkultur” jeleinek tekinthetők. A dalok is modernizálódtak. Voltaképpen nem is magyarázza mindezt a kiadvány, csak éppen ez a tanulsága. Így és ennyire maradt meg a hagyomány. Az osztrák–német párhuzamok pedig azt jelzik, körülbelül miből alakult át mindez.

* *So sagen sie in den dreissiger Jahren. Lieder und Sprüche vorgelesen von Frauen aus Császártöltés und Katymár.* (Niederösterreichisches Bildungs- und Heimatwerk – Abteilung Volkskultur – Fachbereich (ARGE) „Singen und Musizieren” – Wissenschaftliche Reihe Nr. 1. – Wiener Ungarndeutsche Forschungen. Projektleitung: Károly Gaál und Gertud Benedikt. Band II. Erhebung und Tonaufnahme: Kurt van Linthoudt. Transkription und wissenschaftliche Bearbeitung: Anton Hofer. Notengrafik und Layout: Edition Goldgruber. Wien, 1993. S. 171.)

Tanulságos az is, hogy e folyamat azonos a különböző eredetű (bácskai, császártöltési, katymári) énekesek között, sőt még ennél távolabb is, hiszen hivatközásokból kiderül, máshonnan is érkeztek ide az adatközlők, más falvak (főként Hajós) német énekkultúrája is hatott az ő daltudásukra. Minthogy az adatgyűjtés szinkron és gyors volt, pillanatképet kaptunk. Ezt értékeljük legtöbbször a kutatásban!

A másik könyv az innsbrucki egyetem néprajzi tanszékén készült, egy szakszeminárium (*Oberseminar*) keretében 1990 és 1993 között három ízben dolgoztak egyetemi hallgatók (az asszisztensek és főként Leander Petzoldt professzor irányításával) egy olyan terepmunkán, amelynek célja a falusi kultúrának századunkban történő megváltozása, a politikai körülményeknek a falusi életre gyakorolt hatása, illetve az egyes népek és etnikumok közti kapcsolatok megfigyelése volt. Itt is bizonyos segítséget nyújtott egyetemünk Folklore Tanszéke, azonban a terepmunkát és ennek eredményei feldolgozását az innsbruckiak olyannyira maguk végezték, hogy több témáról egyáltalán csak a megjelent könyvből értesültünk. Ez tökéletes függetlenséget biztosított. A publikáció sok szempontból újdonság a hazai falumonográfiák sorában, a német kutatóknak pedig egy olyan világról ad képet, amelyet még a szakemberek is alig ismerhettek korábban meg.*

Amint az alcím is jelzi, nem teljes, klasszikus értelemben vett falumonográfiáról van itt szó, hanem a mai élet jellegzetességeit mutatják be. A bevezetőben maga Petzoldt professzor vázolja a célkitűzéseket, és a németek idetelepítését, életmódjuk változásait, egészen a legutóbbi évekig és ezek nagyratörő terveit. 1718-ban az akkori Magyarországra jövőknek ígértek sok mindent a toborzó iratok. Most a *Club Pannonia Therme* ígér gyógyfürdős, golfpályás szabadidőközpontot – ha megépül. Pári Tamásitól kissé délre található, és a környék mindmáig csodálatos vadászterület. Lakossága a háború óta felére csökkent, nem éri el az ezret. A relatív többség máig német, de már a magyarok és a másfél száz cigány együttvéve többen vannak.

Hét téma szerinti tanulmányt írtak a hallgatók. Ezek a megtelepüléssel, a lakáskultúra, a kézművesség, a főzés és étkezés változásaival foglalkoznak. A termelészövetkezetet és a szőlőművelést is külön mutatják be. A „társasélet” címen pedig a szokásokról és ezek intézményeiről olvashatunk. A kutatásban részt vevő két tanár nehezebb és sajátos témákat választott: hogyan tükröződnek a világesemények e kis falu életében (élménybeszélések és élettörténetek), illetve a cigányok helye a mai falusi életben. Mindkét dolgozat ismert tényekre utal: háború, fogság, kitelepítés, államosítás, a Felvidékről kitelepített magyarok érkezése, a „létező szocializmus” korszaka. A legutóbbi évek határáról a többi dolgozat is képet ad. A cigányok helyzete ma tipikusnak nevezhető. Csak töredékesen emlékeznek a régibb, teknővájó korszakra, amikor még vándoroltak, erdőkben laktak. A különben románul beszélő cigányok közti

* Leander Petzoldt – Ingo Schneider, Petra Streng (Hrsg.): *Pári. Über das Leben in einem ungarischen Dorf*. Selbstverlag des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Innsbruck, 1993. 184 S., 51. Abb. (*Beiträge zur Europäischen Ethnologie und Folklore – Reihe A.: Texte und Untersuchungen* – Herausgegeben von Leander Petzoldt – Band 3)

gyűjtés egy velük jó kapcsolatban álló, „sváb” özvegyasszony tolmácsolásának segítségével történt.

A szerzők többször is megemlítik, milyen szívélyes viszonyba kerültek a helybeli vezetőkkel, főként pedig a „néppel”. Parasztházakban is laktak. A bemutatott kép pontos és reális. Egy kissé kevesebb látszik abból a folyamatból, ahogy a múlt évtized végére mégiscsak stabil életszínvonal jelent meg. A sérelmek elmondása fontos volt az adatközlők számára – itt a nem magyar gyűjtők nagy előnyben voltak. Igazában nem is látok egyetlen olyan szempontot sem, amely gyökeresen eltérne a mi kutatóinktól megszokottól. Talán Petzoldt jobban hangsúlyozza, hogy a magyarországi német értelmiség hiánya a falvakból milyen nyomorúságos helyzetet okozott, ahol a község szinte mindenben magára maradt. (Nálunk inkább a „svábok” jobb körülményeit szokás hangoztatni.) Teljesen hiányzik e könyvből is a lenézés vagy az idealizálás. A fényképek is jelzik, csakugyan bepillantottak egy érdekes közösség életébe.

Ha egymással is összevetjük a két kutatást (pontosabban csak a két kiadványt), még néhány érdekes vonás tűnik fel. Hiányzik belőlük a kultúrfőlény vagy a politikai motiváció. Legfeljebb éppen ellenkezőleg: a német népi kultúra elmúlását nem valami magyar asszimilációnak érzik, hanem egy általános társadalmi változás olykor kegyetlen megnyilvánulásaként mutatják be. Nincs meg az „ősi értékek” automatikus kultusza sem. Nem szépítenek a kutatók, ám nem tetszelegnek a bíró pózában sem. A bécsi kötet gyakorlatibb célt is szolgál: az osztrák folklórizmusban is felhasználható daloskönyvet is ad. Az innsbrucki kötet szorosabban kötődik az oktatáshoz, szemináriumi munkák gyűjteménye. Módszerében modernebb, ez látszik a néhány, hivatkozott elméleti munkából is: ugyanazokat az általánosságokat említik, amelyeket ma nálunk is divat idézni. A bécsi kötet módszere régi és egyszerű: azt kell gyűjteni, ami van. És ezt úgy közölni, ahogy van. Itt a hivatkozások nem is teoretikus jellegűek, hanem további német népdalkiadványokat idéznek: az olvasó számára is tájékozódásul. Természetesen mindkét megoldás jogosult, szükségünk van rájuk. Kár, hogy az összevetés nem elég részletes: például magyar–német vonatkozásban sok minden megkérdendő lett volna. Van-e a daloló német asszonyoknak magyar népdalismerete? Milyen volt a közelmúltig a politikai elit etnikai összetétele Páriban? Van-e érdekellentét ott az etnikumok között?

Persze az igazi komparáció az lenne, ha ismét készítené a magyar néprajz a mi módszerünk szerinti monográfiát egy hazai nemzetiségi faluról. Nehéz lenne kellően felkészült kutatókat találni ehhez – ám azt hiszem, más akadály nincs is ennek. Meg kellene próbálni.

Az a körülmény azonban, hogy külföldi kutatások foglalkoznak a hazai német néphagyományokkal, nem mentesíti az itthoni kutatókat néhány feladat elvégzése alól, mivel ezeket nem másoknak kell megtenni.

Elsősorban figyelemmel kell kíséni a néprajzi kutatások módszertanát és eredményeit: mégpedig mind az egész német néprajz, mind az egész magyar néprajz vonatkozásában. Noha például nem sok közvetlen haszon látszik abból származni, hogy mondjuk az erdélyi szászokra vonatkozó kutatásokat jól ismerjük, sok-sok gyakorlati példa győzhet meg ennek ellenkezőjéről. A „szomszédság” (*Nachbarschaft*) mint a falu társadalmi szerkezetének fontos eleme a mai

magyarországi német falvakban ilyen összefüggésben érthető meg igazán. A magyarországi népi bütortörténeti vizsgálatokban, sőt a magyar művészettörténeti kutatásokban is kardinális szerepe van az úgynevezett erdélyi szász festett ácsolt-ládáknak, amelyek datálását a XV. és a XII. század közé szokták tenni, változatos érveléssel. Német néprajzi ismeretek nélkül itt a magyarországi kutatás nem juthat messzire.

Ugyancsak a mi feladatunk a magyarországi német népi kultúra egészéről kialakított kép megfogalmazása. Szerencsés esetben külföldi kutatók feltárnak egy-egy részkérdést, elkészíthetik egy-egy falu monográfiáját. Ám, miként a hazai német nyelvatlasz vagy nyelvjárási szótár munkálatait sem végezhetik el másutt, az áttekintő jellegű szemléket is nekünk kell megadni. Például végre összeállítani a magyarországi német népmeseszövegek Aarne–Thompson rendszerű típuskatalógusát (amelyhez már előmunkálatok is rendelkezésre állnának). Folkloristaként a legsürgetőbb ilyen feladatok közé sorolnám a hazai német hiedelemmondákra vonatkozó adatok összegezését, amely biztosan szenzációszámra menne, nemcsak itthon, hanem a német folklorisztikában is. (Kár, hogy a német mondák legkiválóbb mai szakértője, Petzoldt professzor nem végeztetett ilyen kutatásokat Páriban.) Gondolom, még sok ilyen téma adódna: az egyházi népekektől a vallási ponyvákig, a szentképektől a falusi temetők bemutatásáig. Megint csak a megfelelő kutatást elvégző szakember hiányzik innen.

Ez már át is vezet a következő fontos, ránk maradó feladatkörhöz. Természetesen elsősorban nekünk kell foglalkozni a német–magyar és magyar–német kapcsolatok körével is. A leginkább könnyen elvégezhető kutatás itt nem is annyira a társadalmi és gazdasági kapcsolatokra vonatkozna (erről már van ugyanis valamilyen sejtésünk), hanem például a hazai német és magyar balladakincs, illetve a mondakincs összevetésére. Talán megkezdhetnénk a német kéziratos könyvek áttekintését is. Itt a magyarországi kutató olyan előnnyel végezheti a vizsgálatot, mint senki más.

Ám ugyanazzal fejezhetem be e szemlét, mint amivel elkezdtem. Azért van szükségünk külföldi kutatók munkájára is, hogy tőlük új szempontokat kapjunk. Kívülről biztosan még sok más, fontos szempont válhat nyilvánvalóvá. Fejtsék is ki ezeket! Számunkra evidencia, hogy ma a Kárpát-medencében (hogy ne említsünk ennél jóval nagyobb területet!) egyedül minálunk él még tovább (oly sok történelmi katasztrófa ellenére is) a német népi falusi hagyomány. Ma csak itt kutathatja ezt a hazai és külföldi szakember egyaránt – azzal a reménnyel, hogy talál elég adatot, és talál olyan tudományos hátteret, amely tisztában van e vizsgálatok fontosságával, és nemcsak hogy nem akadályozza, hanem egyenesen segíti ezt. Ezt látjuk még inkább indokoltnak és lehetségesnek a bemutatott munkák alapján. Tessék folytatni!

...HOGY ITT VANNAK, SEGÉLHETNEK...(?)
(Néprajzi gyűjtés – antropológiai tanulságok)

„Ha meg akarunk érteni egy tudományt, először...
azt kell megnézniünk, hogy mit csinálnak azok, akik
a gyakorlatban művelik.”

(Geertz, 1988. 17)

Bevezető

A jelen dolgozat témáját és annak megközelítésmódját illető félreértések elkerülése végett szükséges mindjárt az elején leszögezni: a szerző igyekszik tudatosan elhatárolni magát mind a személytelen pozitivista adatgyűjtés, mind a szolgáló tudomány, illetve a romantikus fogantatású érzelmi azonosulás (vö. *Lágler*, 1993. 96) torzító végleteitől.* Ezeket, különösen az alábbiakban tárgyalandó tereptapasztalatok alapján korszerűtlennek s (szempontom szerint) célszerűtlennek ítélem.

A tapasztalás, a „tények” eleve magukban foglalják a szelekció és az interpretáció mozzanatát. A hagyományos néprajz jellemző módon perifériaorientált, mert ahistorikus módon nem egy kulturális egész összefüggéseit, szerkezetét és a változások tendenciáit kutatja, hanem az elit-, illetve magaskultúra nemzeti értékekre orientált értelmiségi szempontjait viszi rá a felfedezendőkre, s a kezdeteket és az eredetet keresi a „centrumtól” távol eső „végeken” (vö. *Nieder- müller*, 1991. 17–36; *Keszeg*, 1983. 3).

A „homofolcloricus” egyoldalú kommunikációt bonyolít le az adatközlővel: míg maga jobbra csak kérdez, a másik fél csak válaszol (vö. *Niedermüller*, 1993. 38). Ezt a mentés gesztusából fakadt moralitás teszi kivitelezhetővé; további módszertani és etikai megfontolások nem látszanak szükségesnek. A kutatási módszertan hiányossága a tudományterület egészét jellemző tünet, s legtöbbször elmarad olyan etikai problémák felvetődése is, mint a kutatás tényének, a kutató személyiségének hatása az adott közösség életére, világlátására. Jószerével hiányzik kutató és kutatás önreflexiók gyakorlata, az ilyesmit legalábbis nem illik nyilvánosan a (megjelent) tudományos munka konstituenseként kezelni. Az etikai-módszertani megfontolások helyzetét továbbá az is rontja, hogy ezek egyaránt tartoznak a gyűjtés elméletéhez (amennyiben mégis létezik ilyen) és a terepmunka gyakorlatához is. E kettős státusuk folytán az elméleti és a gyakorlati szféra egyaránt a másokra igyekszik hárítani e megfontolások kényelmetlen felelősségét.

* A kolozsvári egyetemi hallgató irását annak érzékeltetésére adjuk közre, hogy a határokon túli magyar néprajzban is zajlik a vita tudományszakunk helyének kijelölését, módszertani megújítását illetően. Lapunk a továbbiakban is várja az ezzel kapcsolatos véleményeket. *A Szerkesztők*

Mindehhez hozzá kell még tenni, amit a tudomány új státusáról mondva Niedermüller Péter interpretatív (posztmodern) fordulatként határoz meg.¹ Ennek értelmében a kényelmes de nagyon is felszínes bizonyosságok helyét reflexív alapállás veszi át, a leltározását az értelmezés, az értelmiségi preconcepciók visszaigazolása helyett pedig a belehelyezkedő megfigyelés során nyomon követhető „ott és akkor”-kontextusra helyeződik át a hangsúly.² A terep nem valamilyen periférián keresendő többé, hiszen a kulturális másság nem történelmi-földrajzi (centrumhoz viszonyított), illetve nemzeti mivoltában, hanem a jelen dinamikusi (s inkább szociális természetű) összefüggéseiben határozódik meg.³ Másrészt a kutató személyisége, jelenléte a kutatók között, a velük kialakított kapcsolat (kommunikáció) milyensége feltétlenül és megkerülhetetlenül befolyásolja a kutatási eredményt. Ezúttal azonban a kutató megfigyeléseinek objektivitását nem vélt személytelenségének ingatag alapjára helyezi. Épp ellenkezőleg: a megismerés lényegét a kutató és a kutató közötti közvetlen interakció jelenti. A „megértés” alapját pedig a két „másik ember” közötti reflexív dialógus során kialakult jelentések adják (vö. *Niedermüller*, 1993. 57–64). A megfigyelő jelenléte a megfigyelték között nem csak módszertani, de etikai kérdéseket is felvet. Azontúl, hogy szándéka szerint igyekszik elkerülni az intellektuális agressziót, a kutatónak munkája következményeivel is számolnia kell, nem utolsósorban a vizsgált közösség szempontjából. Ottléte – akkor is, később is – következményekkel jár illetve járhat, a módszer interperszonális alaptermészetéből következő etikai kérdéskörön túl is. „...hogyan ezek az elvek és meghatározások hogyan jutnak vissza a társadalomba, vagy milyen hatásuk-következményük lesz, azt ... nem tudjuk előre látni és irányítani. Így nem is lehet a társadalmi tudományokat elhatárolni az alkalmazott vagy beavatkozó tudományoktól.” (*Östör*, 1993. 24.)

A másik ember

A kutatási státus körüljárása, mely az alábbiakban következik, két alapvető szempontot igyekszik érvényesíteni. Az egyikről már tettem említést: az adatközlő is ember. Ő és világa nem csak úgy és nem csak akkor létezik, ahogyan és amikor én „felgyűjtöm”. Ha mássága teszi figyelemre méltóvá

-
- 1 „Az interpretatív fordulat azonban pontosan azt tette nyilvánvalóvá, hogy nincs önmagában lévő külvilág, nincsen pusztán tényekből álló empiria, hiszen az empirikus tapasztalatok már eleve értelmezett tapasztalatok, mivel a tapasztalás mindig feldolgozást is jelent. Azaz a tapasztalás ontológiailag (és ebből következően szükségszerűen és kikerülhetetlenül) interpretáció. Ebből pedig az következik, hogy nincs szubjektum- és elméletfüggetlen empiria... (*Niedermüller*, 1993. 45.)
 - 2 „A dolgok, viszonylatok, tettek és szavak értelme használatukban, aktuális társadalmi alkalmazásukban, a közösségi gyakorlatban nyilvánkozik meg. Ebben az értelemben maga a kultúra tulajdonképpen nem más, mint az élet leéléséhez adott helyen, időben és társadalmi térben érvényes használati utasítás.” (*Kunt*, 1993. 116.)
 - 3 „...olyan néprajzosok, akik a parasztság társadalmi-kulturális vizsgálatát csak mint az egyik jellegzetes hagyományú társadalmi népcsoportét végzik, de éppen úgy megvan az érdeklődésük, a nyitottságuk és az eszköztárak a társadalom bármely más kis- és nagycsoportjainak a megismerésére...” (*Kunt*, 1993. 114.)

számomra, e másságnak minden vonatkozására oda kell figyelnem. Nem zárhatom ki és nem hallgathatom el a különbözőségébe előfeltevéseim szerint bele nem illő elemeket. Az ő világa (is) egységes egész, s ha tiszteletben tartom integritását, nem lehetnek benne számomra irreleváns részletek.

Az alcímbe sugallt meg gondolás se több, se kevesebb, mint hogy *a másik ember én vagyok*, az idegenből érkezett, a kutató. Helyzetemet a terepen több vonatkozás is bonyolítja. Egyrészt fontolóra kell vennem, hogy „indulásból” semmi sem indokolja jelenlétemet az adott közösség szempontjából. Másrészt ottlétem miértjéhez az ő szempontjaik szerinti értelmiségi státus tapad. (Ha akarom, ha nem, felbukkanásom számukra indokolatlan körülménye ezzel a státussal ruház fel.) Harmadrészt többnyire egyedül állok egy bejáratott kommunikációs és világtérképezési modellben otthonosan mozgó közösséggel „szemben” (vö. *Biró*, 1992. 99), akinek viselkedési normáit a legtöbbször csak töredékesen ismerem. (A magam részéről éppen azért vagyok „ott”, hogy erről a kódról továbbiakat tudjak meg.) Amíg tehát én az adott közösséget – vagy valamelyik tagját – figyelem (meg), engem is tesztel a közösség a maga módján. A további fejleményeket illetően lényeges tehát, hogy magamról milyen képet szándékozom illetve vagyok képes kialakítani, azaz mennyiben igazolom vissza a helybelieknek az „idegenről” általában alkotott előfeltevéseit. A helyzetet némileg leegyszerűsítő két alternatívám van. Vagy igyekszem megszabadulni az idegen (kutató)-státustól, vagy éppen kihangsúlyozom azt, s megpróbálok olyan kommunikációs helyzeteket előidézni, melyekben jelenlétem katalizátorjellegű (alkalom a helybelieknek az ön/értékelő megnyilatkozásra, annak fejtegetésére, hogy „milyen a világ” s az ő helyzetük benne). Utóbbi esetben azonban bármikor problémát okozhat az a nyilvánvaló lehetőség, hogy a másik fél is fenntartja magának az alkalmat arra, hogy a helyzetnek megfelelően szervezze át a kommunikációs játékszabályokat, ami által a vizsgált életvilág nem felfedődik, hanem éppenséggel „takarásba kerülhet”, például egy bonyolult és belterjes utalásrendszer formájában, mely a kellő „beavatottság” hiányában csak hiányosan dekódolható. (Külön kutatás tárgya lehetne, hogy miképpen szerveződik meg egy ilyen típusú játékszabály.)

A kutató státust szempontomból a lehető legrosszabb irányba a kérdőív használata hangsúlyozza ki. (Még akkor is, ha előre betanulom a kérdéseket. Kommunikációs partnerem értelmi képességeinek alábecsülése volna, ha azt feltételezném róla, hogy „természetes ártatlanságát” megőrizve folytatja le a kérdés-felelet játszmat, s nem dőbben rá még az elején saját kikérdezett voltára.) Az ilyen típusú faggatózás rossz emlékű idegen urakkal és elvtársakkal lefolytatott, nem egyszer kényszerű beszélgetéseket idézhet meg, s a kapott válaszok – bámiről is legyen szó – szándékosan átrajzolják a kérdésekkel célba vett életvilágot, illetve annak „kényesebb” részleteit. Az így, ösztönös védekezésből átkódolt válaszok dekódolása igen nehéz és hátatlan feladat. Az is megeshet, hogy a kapott (lényegében ál-)információk teljességgel használhatatlanok. Ennél is nagyobb probléma az, hogy a kérdőívre alapozott „elbeszélgetés” eleve dekontextualizálja a válaszokba foglaltakat (főleg ha következetesen ragaszkodom hozzá, hogy a továbbiakban, a feldolgozás során csak a kérdésekre adott válaszokkal foglalkozzam). Gyakran megfigyelhető,

hogyan – nyilván nem a terepen – maguk a néprajzkutatók is parodizálják a kérdőívet illetve a válaszokat, ami arra enged következtetni, hogy még az így iskolázott ember tudásanyagának sem szerves vonása a kérdőívszerűség. A kutatók tudatvilága, világra vonatkozó tudása épp azért bír nagy relevanciával, mert éppen nem kérdőívadat-szerűen strukturálódik és működik (azaz – legalábbis ilyen értelemben – szinkretikus és meglehetősen sok szimbolikus-transzcendentális vonást mutat). Az egyes elemek jelentése tehát csakis kontextusukból fejthető ki. E kontextus, az adott közösségben-kultúrában meghatározó értékű világértelmezési kód ismerete nélkül lehetetlen a megértés, a tapasztaltak helyes irányú betájolása, interpretációja.⁴ Az „életvilágot” szó szerint értem: adatszerző kérdéseimre többnyire olyan válaszokat kapok, melyek kommunikációs partnerem saját valóságos életének egész eseménysorait, élettörténet-szakaszait magukba foglalják, illetve aktualizálják, felszínre hozzák. Az ezekből kihámozható adatoknál lényegesen nagyobb információs értékekkel bír maguknak az adatoknak a kontextualizációja, az élettörténetbe ágyazottságuk módjában/milyenségében megmutatózó mentalitás, informális tudás,⁵ illetve ennek szerveződési módja. A kérdőívező kutatástechnikának ezeken kívül még egy módszertani buktatója (is) van. Ha elfogadjuk, hogy a kétpólusú („adót” és „vevőt” feltételező) kommunikációs modell kiürült, hogy „két vagy több személy között nem az üzenet, hanem a helyzet (!) teremt kapcsolatot” (vö. *Bíró*, 1992. 12), akkor azt kell látnunk, hogy a kérdező-felel viszony éppen annak a viszonylagos egyensúlyi helyzetnek az ellentéte, amely nélkül a kommunikációs interakció nem jön létre (illetve úgy jön létre, hogy a kizárás és nem a befogadás – a kapcsolatfelvétel ill. -fenntartás – irányába hat). Más szóval: jöszerevével lehetetlenné teheti éppen azokat a kommunikációs sémákat, melyek a kulturális elemzés voltaképpen tárgyához, a „valóságos élet informális logikájához” (vö. *Geertz*, 1988. 37) vinnének közel.⁶

Tudománytalan és etikátlan feltételezés, hogy a megfigyelő jelenléte nem módosítja a megfigyeltet (a személyeket és a gyűjtött anyagot egyaránt). Ellenkezőleg: már a kutató pusztá megjelenése terepkonstituáló tényező. A „benszülöttek” életvilága önmagáért való, abban az értelemben, hogy nem azért olyan, amilyen, hogy az etnográfusnak legyen mit és (ahol) kutatni. A gyűjtő hosszabb ideig tartó vagy ismételt ottléte terep-mivoltának tudatára ébreszti a kutatót közegét. (A tudatos adatközlővel való „munkaviszony” szélsőséges példája az, amikor – és ez sajnos nem metafora! – ősi balladák reményében illik némi csereáruval, szappannal-kávéval érkezni a helyszínre. El

4 (A kutató) „...arra törekszik, hogy megállapítsa, mit jelentenek a jelentések a cselekvők számára; illetve, hogy a jelentéseken keresztül nyert tudás mit mond el, mit bizonyít azzal a társadalommal kapcsolatban, amely az adott jelentéseket létrehozta; [...] a megértés nem empatikus átélés, hanem a kutató és a benszülött, azaz a másik ember közötti értelem- és jelentésegyezteségi eljárásokat tartalmazza” (*Niedermüller*; hivatkozás *Geertzre*, 1993. 64.)

5 A megkülönböztetés a formális („hivatalos” szervezetszégű) és az informális elváráshorizontokra, illetve tudástípusokra vonatkozik. (Vö. *O’Brien-Schrag-Martin*, eds.: *Readings In General Sociology*, 1964. 161.)

6 Azaz: mi zajlik le éppen ott és akkor, mégpedig a kutatók által a hétköznapi élet helyzeteiben alkalmazott összefüggés- és jelentérendszer szempontjai szerint.

lehet gondolkozni azon, hogy milyen értékeknek milyen cseréje zajlik le ilyenkor...) A kölcsönhatás más vonatkozásban is fennáll és kikerülhetetlen. Amennyiben a kutató státus lényegét a „kettős én” jelenti, a kutató énje a terep megteremtője.⁷ Azaz: „A másik ember határa bennem van” (*Wilhelm Gábor*). „A megformált viselkedés illékony példáival iródott” kultúrakézirat megfejtése, illetve egyszeri olvasatának létrehozása (vö. *Geertz*, 1988. 25) szempontjából nem csak hogy eleve csödre ítélt, de lényegtelen is a gyűjtő és az adatok pozitívista szellemű „objektivitása”. (Kudarcrá ítélt már csak azért is, mert a kutatás interperszonális viszonyhálóba ágyazódik, ebben valósul meg, tehát a kutató jelenléte módosulásokat, torzulásokat idéz elő a kutatottban – csak utalok itt az „autentikus”, az érintetlent keresők paradox helyzetére –; mi több, magát a gyűjtőt sem hagyja érintetlenül az, amit a terepen megtud, tapasztal).

A kutató-kutatott viszony – legalábbis kezdetben s főleg adattömeg-orientált formájában – definíció szerint egyensúlyhiányos. Miközben idegenként, „más”-ként való jelenlétem a közösség hétköznapi logikája szerint motiválatlan, én igyekszem minél nagyobb és minél mélyebb tudásra szert tenni a másik életvilággal kapcsolatban. Annak ellenére, hogy a megfigyelték is megfigyelik a megfigyeltöt, az így kialakult kommunikáció meglehetősen egyirányú már a terepen. (S még inkább az a szokványos szakmunkák anyagának tükrében. Ezekben ugyanis a szerzők éppen az adatok megszerzését egyáltalán lehetővé tevő helyzetről, a kapcsolattípusok milyenségéről és ezek következményeiről nem beszélnek. Más szóval, nem tartják problematizálandónak a módszertani vonatkozásokat.) Röviden arról van szó, hogy míg én sok mindent megtudok róluk, ők a legtöbbször kevés információhoz jutnak velem kapcsolatban. Én jegyzek, ők mesélnek. Én valamilyen tudományos profilú munkában keresem a helyét a megtudottaknak, melyek nagyon is személyesek, ők esetleg egyszerűen nem tudják, hova tegyenek. (Érdemes belegondolni, mi lenne a fordított helyzetben: ha az adatközlők írnának könyvet és konferenciáznának a gyűjtőkről...).

Annak a ténynek a tudatosulása, hogy kutatják, kihívást jelent a vizsgált közösség világértelmezési kódjának integritásával szemben. Még a legtapintatosabb vizsgálódás is belekérdez abba az életvilágba, mellyel a kutató minél közelebbi kapcsolatba igyekszik kerülni, s mely a rendelkezésre álló eszközökkel igyekszik önmaga természetes magától értetődését mihamarább helyreállítani. Tehát vagy kizár és elzárkózik, vagy valamilyen formában integrál, hogy az egyensúlyt helyreállítsa. A megismerés legjobb esélyét tehát az adja, ha – legalábbis időlegesen – igyekszem háttérbe szorítani én-tudatomat az ő mi-tudatuk javára, azaz elfogadom a kutatott közösség mindennapi és/vagy rejtettebb játékszabályait, jelentéstulajdonítási sémáit. Ha ez akár korlátozott mértékben is sikerül, a kutatottak úgy érezhetik, beépítettek világukba (jelenlétem legalábbis közvetve motiválttá válik a hétköznapi életlogika szempontjából). A belehe-

7 „...az antropológiai vállalkozás nem a megfigyelő és a megfigyelt közti viszonyban zajlik le, hanem az etnográfus énjei közti kapcsolatban: az egyik énje az, amelyik kapcsolatba lép és együtt van a vizsgált közösséggel, a másik énje pedig arra törekszik, hogy erről az érdeklődők felé egy intellektuális értelmezést közvetítsen”. (*Magyari V. Enikő*: hivatkozás *Cohenre*, 1992. 117.)

lyezkedési játszma az adott közösség részéről elfogadási játszma, melynek lényege az, hogy működtetni tudja viláértelmezési kódját velem kapcsolatban. Azaz: nem zavarom meg őket identitásuk gyakorlásában, nem építenek ki velem szemben védekezési normahálót, „defenzív viláértelmezési sémát” (vö. *Bíró*, 1992. 101). Más szóval, ha jelenlétemet nem tudom motiválni, „idegen-ségemet” ideiglenesen a közösségi kódba integrálni, megkérdőjelezem ezt a kódot, illetve életképességét; kulturális egyensúlyzavart, bizonytalanság-, sőt félelemérzést válthatok ki. Kutatói felelősségem elsősorban nem abban áll, hogy mit/mennyit sikerül „felgyűjtenem”, hanem abban, hogy szerencsétlenül megválasztott kapcsolatfelvételi és beszélgetésvezetési sémáim ne legyenek a vizsgált közösség identitászavarának előidézői.

A kommunikációs interakció mindkét oldalon személyisége(ke)t feltételez. Kutatói státusom személyes-emberi legitimitását nem tekinthetem eleve adottnak, hanem helyzetről helyzetre újra és újra meg kell küzdenem érte. (Ilyen szempontból – is – elgondolkodtató, hogy nem egy olyan rutinos kutató, aki kényelmesen távol eső telepeken zavartalanul „felgyűjti az adatokat”, erkölcstelennek tartja, hogy közeli ismerőseit, netán rokonait tegye disszertáció tárgyává. Ettől való idegenkedésének éppen az lehet az oka, hogy nem érzi hitelesnek az ilyenfajta közeledést.) A másikhoz való odafordulás hitelességét újra és újra próbára kell tennem magamban: megnyilvánulásaim a terepen nem lehetnek mások, mint amiket én sem tartanék kulturális agresszióknak, ha én magam lennék (az) adatközlő. A szegényesebb életviszonyok között élő „bennszülöttekkel” kapcsolatban gyakran esik szó szeretetről, emberségről, segítségről. Erről itt csak annyit: mélységesen amorális dolog akár nyíltan, akár implicit formában azt állítani, hogy azért kell „emberségesnek” lenni, mert úgy több adat birtokába juthatunk. Az emberség nem eszköz, nem is cél, hanem elengedhetetlen belső állapot, ami nélkül a kutatás elveszítené etikai, sőt: szakmai tartását. Az eddig elmondottak tükrében nyilvánvaló: nincs – bárhol legyen is szociológiai-földrajzi térben és időben – „kényelmesen távoli terep”. Tudománytalan és etikátlan minden olyan kutatói vállalkozás, melynek során a „bennszülött” életvilága, netán életviszonyainak szegényessége csak úgy és annyiban érdekes, amennyiben a mentális archeológia szempontjából értékes adatközlővé nemesíti (!?) a „bennszülöttet” – akinek ilyenfajta tudását csak még jobban heroizálja életkörülményeinek nyomorúságossága. (A „bennszülött” szót nem jobb híján, hanem szándékosan használom. Ha valaki felháborodna amiatt, hogy ilyen összefüggésben a kifejezés pl. akár a moldvai csángókra is használható, nem árt, ha azon is elgondolkozik, hogy hányszor bánunk úgy velük, mintha tényleg azok volnának.)

Előzmények

A terep már „otthon elkezdődik”. A továbbiakban tárgyalandó valóságszelet-olvasat keletkezés-körülményeinek explicitálásához (vö. *Niedermüller*, 1993. 65) a tulajdonképpeni terepmunkát közvetlenül megelőző történések vázolósa is

hozzátartozik (tehát – az előző fejezetek fejtegetései mellett – az, hogy miért/miként jelent problémát az ottlét a terepen).

Csikfalvát⁸ 1992 nyarán fedezték fel tudományos irányítóim. „Felfedezték”, mert az elszigetelt település mindaddig teljesen elkerülte (legalábbis tudomásom szerint) a néprajzos kutatók figyelmét. E tény mellett a település viszonylag kis lélekszámából adódó áttekinthetősége, nem utolsósorban az, hogy „színmagyar” lakossága adta talán az ötletet, hogy egy „lehetőleg minden vonatkozásban kimerítő” monográfia szülessen a faluról. Az első lépés 1993 februárjában történt meg. A helyszíntre érkezők „összeírták” a falut, azaz kimutatót készítettek az ott lakó családokról (házanként: lélekszám, anyanyelv, felekezeti hovatartozás, születési adatok stb.). A felmérésből, mely később számítógépes adatfeldolgozáson is átesett, a rokon kapcsolatokra s a mobilitás egyes tényezőire is következtetni lehetett.

A helyszíni kutatások ezután hosszabb ideig szüneteltek. (A tanév szerkezet és az egyetemi bürokrácia jóvoltából már csak a nyári szünet ideje alatt mehetett a terepre nagyobb létszámú diákcsoport.) Közben társaim között elterjedt a híre, hogy „megint lehet menni Moldvába”,⁹ de hogy pontosan hova, mikor és miért, arról eléggé hiányos információink voltak. (A helyzetre jellemző, hogy – s ez nagyjából a későbbiekre is érvényes – az előbb említetteknek mintegy véletlenül jutottam tudomására. Viszont elég sok, a tereppel és a szervezéssel kapcsolatos háttérinformációm úgynevezett nemhivatalos forrásból – nem a homályosan kirajzolódó program vezetőitől – származott és származik azóta is.) Mielőtt azonban végképp a megmagyarázhatatlan titkolózás kódéba veszett volna az ügy, magam is „bennfentes” lettem. Június végén (amikor tehát már javában „dúl” a nyári vizsgaidőszak) meghívást kaptam egy egyéni csikfalvi gyűjtőútra. A szóbeli megegyezés értelmében némi anyagi támogatás fejében olyan dolgot kellett őszig benyújtanom, mely valamilyen „önálló témával” kapcsolatos. Hogy mégsem kaptam teljesen szabad kezdet, az akkor derült ki, amikor háttérinformációim¹⁰ alapján átgondolva a helyzetet, a falu és a templom(építés) viszonyát jelöltem meg témaként. Kiderült, hogy „a szakrális tárgyakkal már foglalkozik valaki”, azaz mások is kimennek a nyár folyamán Csikfalvára. (Jellemző, hogy végül is arról, hogy kik, mikor és mit gyűjtöttek,

⁸ Csikfalva, román neve Ciucani, Bákó (Bacău) megye.

⁹ Azelőtt két évig Moldvába mentek kötelező szakmai gyakorlatra az elsőéves néprajzos hallgatók: 1993 őszén azonban úgy nézett ki, kimerültek a részben Magyarországról koordinált program anyagai alapjai.

¹⁰ A csikfalvi templom építésének története akkor kezdődött, amikor Gal Mihai plébános a hetvenes évek végén egy freskorestaurálási engedélyt szerzett, maga a templom akkor még nem volt sehol. Az épülő falakat aztán karhatalmilag lebontatták, de a falu újraépítette a templomot, végül a nyolcvanas évek végén fejeződtek be a munkálatok.

Mivel tudtuk, hogy a plébános meglehetősen agresszív gyanakvással viseltetik a faluba érkező idegen elemekkel szemben, ott-tartózkodásunk egész ideje alatt „készültünk rá”, hogy mit mondanánk neki, ha jártunkban-keltünkben találkoznánk vele. (G. M. a szomszédos Somoskán lakik, Csikfalván ugyanis még nem készült el a plébánia épülete.) Miközben tehát napról napra megkonstruáltuk magunkban a találkozás pillanatát, a falusiak elzárkózásából is azt lehetett kikövetkeztetni, hogy a plébános maga is tesz róla, hogy személye és cselekedetei ne képezzenek nyilvános beszélgetések tárgyát. G. M.-mel végül nem tudtunk szóba állni, a vasárnapi mise után sietősen távozott a faluból.

már csak utólag értesülhettem, nem kis részben annak alapján, amit a helyszínen az előttem ott jártakkal kapcsolatban maguk a falusiak mondtak el, bizony nem mindig a kellemes emlék mosolyával arcukon).

A megírandó monográfiáról csak említés történt, szakmai részletek felől azóta sem értesültünk. Így a kutatási koncepció és a gyűjtés tudományos kontextusának ismerete nélkül érkeztünk¹¹ a terepre. A tudományos kontextus hiánya úgy is értendő, hogy a választott témával kapcsolatba hozható szakirodalom áttekintését elmulasztottuk, részben az előbb vázolt bizonytalanságok következményeként. Így a tereppel és a kutatási ötlettel kapcsolatban meglehetősen kevés információval rendelkezünk. (Ami adva volt, az az e fejezet elején említett három alapindíték. Hogy ezek milyen természetűek, s ebből adódóan mennyire bizonyulnak használhatónak/használatatlannak a helyszínen, arról az eddig elmondottakat alapul véve nem kell külön szólnom.)

Lényegében ezek alapján történt 1993 július–augusztusában Csíkfalva „szakaszos lerohanása”. A helyszínen jóformán minden héten megjelent egy két-három tagú csoport és a legkülönbözőbb dolgok felől érdeklődött, s a maguk választotta „témával” kapcsolatban igyekeztek minél több „adatra” szert tenni, hogy legyen miből megírni a megegyezés értelmében vállalt dolgozatokat. Azonban, mint utóbb kiderült, nem mindenki tudta összeegyeztetni az adatgyűjtés mohóságát éppen a néprajzos kutatók által eladdig még nem bolygatott „érintetlen” terepnek rendes körülmények között kijáró megkülönböztetett tapintatos figyelemmel, etikai-módszertani megfontolásokkal. Jómagunk, akik utolsónak érkeztünk a helyszínre szeptember elején, már tapasztalhattuk az ilyen megfontolások hiányának nem egy, pozitívnak éppen nem mondható következményét.¹²

Más szóval, nem egészen két évvel felfedeztetése után Csíkfalva önszemléletében nagy valószínűséggel beállóban van némi változás. Ottlétünk (bár gondolhatóan nem vált ki számottevő változásokat a helyi társadalom tudatvilágában) hétköznapi élettényként elkerülhetetlenül részévé válik önértékelésüknek. Meglehet, hogy Csíkfalva is belekerül(t) a moldvai csángó falvak hagyományos néprajz-ipari kiaknázásába.

„Éppen jó, hogy itt vannak, segíhetnek”

Szeptember 7-én déltájban érkezünk Csíkfalvába gyalogosan, hátizsákunkban – a szállás, és egyéb körülmények bizonytalanságára való tekintettel – a „teljes felszerelés”. (Mint később kiderült, jó néhány „túlélési tételre” nem is lett volna szükség.) Még nyári meleg van, ez az időszak azonban már a ter-

¹¹ A csoportban hárman voltunk, a malomba azonban csak egyik kolléganóm kísért el.

¹² Bár ezúttal nem célozok részletesen kitérni erre, a csíkfalvi tapasztalatok – többek között – arról győztek meg, hogy időszerű lenne behatóbban foglalkozni a(z) esetleg húzamosabb ideig) kutatók közösségek belső életének, világerőtelmezési kódjának, a „szimbolikusan teremtett közösségi identitás” (vö. *Magyarai V. Enikő*, 1992, 119) azon módosulásaival, amelyeket a – nem csak néprajzos – kutatók felbukkanása, jelenléte vált ki (ún. kutatottság-tudat).

ménybetakarításé. Mivel tehát teljes értékű dologidő van, érkezésünkkor a falu – az utcákon csellengő néhány gyereket leszámítva – majdnem teljesen kihalt. Leendő szállásadónk (Ince Sándornál, aki Gyergyó-Csomafalváról eléggé rendhagyó módon átnősült ide, laktak tudomásunk szerint előttünk itt járt kollégáink is) felől érdeklődünk. Az egyik udvarban mezítlábas, munkaruhaként hordott viseletbe öltözött öregasszonyt pillantunk meg. Kérdésünkre elmondja, hogy éppen jó helyen járunk, mert ő, Tamás Mária (az alábbiakban: T. M.) Ince anyósa. Incééknél persze senki sincs otthon, mindenki „odavan dógozni”. Maga T. M. is csak véletlenül van még itthon, éppen az udvarra állított szekérbe készül befogni a teheneket, valami szénáért kell elmennie. Mivel amúgy sincs mit tenni, megkérjük, hogy lerakhassuk nála a csomagokat s ott megvárhassuk, amíg az emberek hazajönnek. Hátizsákjaink tehát a házba kerülnek, kapunk egy nagy pokrócot azzal, hogy menjünk hátra a kertbe pihenni, ha útról jövünk, fáradtak lehetünk. T. M. előbb még pálinkát hoz, megkínál, aztán elmegy. (Feltűnik, hogy különösebb aggályok nélkül otthagy minket, idegeneket a portáján. Ezt a fajta nyíltságát, bizalmát később is tapasztalhattuk. A porta különben az itt szokásosnak mondható elrendezésű: az utcára merőleges telken elől helyezkedik el a ház, aztán hozzátoldva sorban egy fészker, amit nyári konyhaként használnak – meleg időben erre felé ez a nappali élet központja, itt főznek, étkeznek stb. –, aztán a gazdasági épületek, leghátul a kert néhány gyümölcsfával, mögöttük szőlőtöke- és kukoricasorok. A pajtákkal átellenben új „nyári ház” épül, a betonalapra rakott vályogfalak még fedetlenek.)

T. M. csak estefelé ér haza. Segítek lerakni a szénát. Közben szó kerül arról, hogy milyen nehéz ez meg az a munka, meg hogy neki még nehezebb, mert „nincs, aki segítjen”. Amint látja, hogy nagyjából boldogulok a szekér tartalmával, T. M. megjegyzi: „Milyen jó erős ember maga. Akár itt es maradhatna. Tizenhat éve vagyok özvegy.” S ha már itt tartunk, azt is megkérdi, volna-e kedvünk másnap elmenni vele a malomba búzát őrletni. „Éppen jó, hogy itt vannak, segíhetnek. Aztán útközben lesz elég idő beszélgetni es.” (A „helyzetbe kerülés”, a kutatói státus elhallgatása tehát szinte magától adódik: T. M. mintegy alkalmaz. A malomba mindenképpen mennie kellett volna, de azért megyünk éppen másnap, mert mint alkalmi segítségé, jelenlétünk kivitelezhetővé teszi az utat, amire T. M. egyedül nem vagy csak végső esetben vállalkozott volna. A „malom-napban” tehát együtt van a belehelyezkedési és az elfogadási játszma.)

A malom-nap során történtek részletezése előtt alkalmasnak látszik néhány szót szólni T. M.-ről magáról. Mint már kiderült, özvegyasszony. Hatvanhét éves. Menyével és két kiskorú unokájával él, fia a moinești olajkutaknál dolgozik, hetente csak két-három napot tölthet családjával. T. M.-re így nagyon sok munka jut a gazdaságban, olyan is, amit rendes körülmények között a család férfitagjai végeznek. (A fenti napon is éppen azért találjuk otthon, mert az említett körülmények miatt nem a megszokott ritmusban, tér, és időbeosztásban végzi teendőit.) Neki ennek ellenére, vagy éppen a fokozott nehézségek folytán jut ideje-energiája, hogy – bár nem a szokásosnak mondható módon exteriorizálódó, de – nagyon intenzív vallásos életet éljen. (A tem-

plomba járás, a különböző kegyhelyek szabályos időközönkénti látogatása ennek csak mintegy ünnepi felszíne. T. M. a leghétköznapibb helyzetekben is állandó párbeszédben él a számára transzcendensnek minősülő dolgokkal-jelenségekkel, s e számontartás természetszerűleg nem „csak” a kanonizált vallási megnyilvánulási formákat jelenti.) „Könyves asszony”, a Biblián kívül más, vallásos tárgyú könyvei is vannak, s ezeket nem csak maga forgatja, hanem családi körben ajánlgatja is őket olvasásra. S ami (szempontból) ennél is fontosabb: egyike azoknak a faluban (sokan persze nincsenek), akik minden búcsúba eljárnak, nem csak a közelebbiekre, hanem egészen távolra is. (T. M. a csíksomlyói mellett az óradnai Mária-búcsút is emlegette, ez pedig éppenséggel Arad mellett, Csíkfalvától több száz kilométerre van.) T. M. tehát több szempontból is eltér az „átlagostól”. A maga módján egyéniség, megkülönböztetett státusa (majd) a malom-nap során tapasztalt viszonyulásaiban is visszatükröződik. Mint „búcsúsasszony”, viszonylag otthonosan mozog „kulturális átjáróhelyzetekben”. Idegenben őt vezetik, neki kell bizonyos dolgokat megtudandó másokat megszólítania, kommunikációs kapcsolatokat teremtenie és hosszú távon is fenntartania. Rutinszerűen szembesül tehát az „idegen”-problematikával idehaza is, ahol ezúttal ő a „vezető”. (A malomba menetel a maga szokványossága mellett bizonyos nehézségek leküzdését is jelenti, amiből nem kis részt természetszerűleg nekünk is vállalnunk kell. Ugyanakkor bizonyos mértékben ő is ránk bízta magát, annak kockázatát vállalva, hogy esetleg – ilyen vagy olyan módon – cserbenhagyjuk. Ilyen értelemben tehát az elfogadási játszma önmagában is kettőzöttséget mutat. T. M. nem csak úgy avat be világába, hogy ki kell állnunk bizonyos „próbákat”; ez csak ürügy arra, hogy ne csak mi, hanem ő is kérdezhessen-kikérdezhessen minket a mi világunk dolgai, egyáltalán: a világ felől. Kérdéseiből kikövetkeztethető, hogy mi a fontos, ill. értékes az ő világmérete kontextusában. Ami azonban ennél lényegesebb: válaszaikon méri le a saját világmérete – világértelmezési kódja – egyensúlyosságát. Mintegy arra kíváncsi, hogy „jól látja-e a világot”, s a képbe esetleg nem illő elemek újra meg újra életbe léptetik azokat a világértelmezési-építési mechanizmusokat, melyek T. M. kulturális viselkedéseit jellemzik.)

A malom, ahová a csíkfalviak járnak, a körülbelül tíz kilométerre levő Alsórekecsinben¹³ van, így az út a tehénszekér lassúsága és a malom viszonylag nagy látogatottsága – más környékbeli falvakból is idejárnak – miatt egész napos programnak számít. Ezért az indulás ideje, amennyire a rutinszerű gazdasági munkák ezt megengedik, viszonylag korai időpontra esik. A végül is Incééknel töltött éjszaka után, amikor hét órakor T. M.-ékhez érkezünk, már javában folynak az előkészületek. Az is sejthetővé válik, hogy egyáltalán nem „egyszerűen” csak arról van szó, hogy elvisszük a búzát, megőrlik, aztán hazahozzuk. Először is, az egész célszerűbben is megoldható lett volna – például akadt volna egy szomszéd, akinek lovasfogata volt, azzal gyorsabban és könnyebben megjárhatták volna –, de eléggé egyértelmű volt, hogy ha már

¹³ Alsórekecsin, románul Răcăciuni, község Bákó megyében.

ott vagyunk mi, akkor „érdekesebb” velünk menni. (Hogy mennyire nem az általunk természetesnek tartott racianálizáció szerinti „események” a fontosak, arra később még több példa is lesz. Az utazás T. M.-nek nem csak konkrét célja miatt fontos. Egy időre odahagyhatja a fárasztó munkát és „körülnézhet a nagyvilágban”. Utóbbinak ezúttal mi is részelemei vagyunk, olyan értelemben, hogy T. M.-nek most alkalma van idegenből jöttekkel ismerkedni egy olyan helyzetben – olyan tér, és időszerkezetben, olyan ok-okozati összefüggések között –, amelyben ő mozog otthonosan. Számára az utazásban az a kapcsolatháló aktivizálódik, amely az adott helyzetben kifejezi és mintegy kitölti T. M.-nek a világhoz való viszonyulását. Ugyanakkor az otthontól való eltávolodás, a szűkebb értelemben vett rutinból való kilépés bizonyos rizikófaktort jelent. Így az együtt létező tudáselemek kohéziója még erősebbé válik. Minden mindennel kapcsolatban áll. Még ez a rövid utazás is szerteágazó és sokféle kapcsolatok ápolásának „helye”. Mi több, egy, a mi fogalmaink szerint kevert, heterogén s bizonyos módon szinkretikus szervezettségű tudásanyag aktualizálódásának, aktivizálódásának alkalma. Egyszerre történések első látásra szétbogozhatatlannak tűnő helyzetsorába keveredünk, mely a „célszerű” gyakorlat felszínén annyit jelent, hogy, mintegy közben, kisebb-nagyobb konkrét feladatok sorát kell végrehajtanunk. Feltűnik, mennyire természetesnek, magától értetődőnek veszi T. M. azt, hogy tesszük, amit kell, akár helyette is. Ezekben a „próbákban” bizonyos fokozatosság is felfedezhető, T. M. természetes gesztussal nevel bele kultúrájába. A könnyebbtől haladunk a nehezebb felé, s ahogy a ránk bízott munkafázisok nehézsége emeli konkrét gyakorlati felelősségünket az adott helyzetben, úgy válik T. M. egyre nyitottabbá, s a kapcsolat bensőségesebbé. Mi pedig kezdjük érzékelni és érteni ama másik, mélyszerkezeti – a működő kapcsolathálózatba kódolt – szimbolikus elemek rejtett ok-okozati összefüggéseit.)

Az elején azonban még saját előzetes feltételezéseink tükrében (is) látjuk a történéseket, így azok közül nem egy a meglepetés erejével hat, legalábbis annyiban, amennyiben nem illenek egy hasonló eseménysorral kapcsolatos elvárás-horizontunkba. (Egyébként a helyzettel kapcsolatos – természetszerűleg korlátozott – tudásunk csak ürügy arra, hogy a továbbiakban magát az aktuális helyzetsort bizonyos mélységig az „ő tudásuk”, a helybeli szabályok és normák tükrében lássuk-átéljük.)

Mindjárt reggel ér az első meglepetés. Felrakom a már előkészített zsákokat a szekérre, aztán T. M. hátraküld az udvar végébe, hogy amíg ő még előkészít valamiket az útra, hozzam elő és fogjam be a teheneket. Az egyikkel sehogyan sem boldogulok. Szerencsére ott van T. M. menyé is, végül ő segít járomba állítani az állatot, s közben elmondja, hogy „ez még fiatal, most tanul bé a járom alá”.

Alighogy elindulunk, máris megállunk a harmadik szomszédnál, akitől T. M. körtét kér, hogy legyen valami enivaló az útra. (Neki magának mindössze egy fél kenyere van.) Pár száz méter után, amikor a faluból leérünk az útra, újra megállunk. (Az „út” egyébként nem más, mint a patakmeder, ahol a nagy árvíz két éve lefolyt, mesél is róla T. M. menet közben, mutatja, meddig ért a víz, hol vetett ki hullákat, s hogy milyen nehéz volt az a kereszt, amit

a falu alsó határában partra vetett, biztosan azért, mondja, mert az emberek bűnösek – ezzel egyébként az egész katasztrófát kapcsolatba hozta; tehát úgy tartotta számon, mint Istennek a bűnös világra szabott jogos ítéletét. Megjegyzendő, hogy az 1991-es árvíz magát Csikfalvát a település szerencsésen magasabb fekvése folytán alig érintette. Az említett keresztet egyébként, bár tudták, hogy Külsőrekecsinből sodorta el az ár, nem vitték oda vissza, hanem felállították éppen azon a helyen, ahol a víz kivetette. Láthatólag gondozzák is, kis kerítés veszi körül, s a ráakasztott konzerves dobozban mindig van élő virág.) Be kell mennie a bátyjához valamit elhozni, addig „tartsuk meg” a teheneket, s kerítsek valahonnan egy jó hosszú pálcát, hogy aztán azzal hajthassuk őket, mert akkor mind kényelmesen felülhetünk a szekérre. Amikor visszatér, két szál virágon kívül más semmi nincs nála. Újra nekiindulunk. Fent a szekéren elmondja, hagymát ígért valakinek Rekecsinben, s mivel neki otthon éppen nem volt, a bátyjától akart kérni. Láthatólag elszomorítja, hogy nem tudja beváltani ígétét.

A szekéren azonban nem sokáig tudunk megmaradni. Ő azért nem, mert a teheneket mindegyre át kell vezetnie a nehezebb szakaszokon (ilyenkor az agyonviselt férfi félcipőt s szakadozott gyapjú lábszárvédőt viselő öregasszonynak a tehenek előtt kell gázolnia a vízben), nekem meg az utunkba kerülő uszadékfa-csutakokat kell a szekérre felraknom. Közben elmondja, kinek hol vannak a földjei, melyik dombháton égette ki a nap a termést, vagy éppen hol verte el a jég a kukoricát. Egy helyen hosszabb időre eltűnik. Nagy öl sarjával s nyolc-tíz tö kukoricával tér vissza. A kocsányt megeszlik majd a tehenek a malomnál, amíg várakozunk, a még tejes kukoricát meg hazavisszük, kell vacsorára. Az elszakadt gáthoz érve, mely közvetlenül Rekecsin fölött van, illetve volt, elmeséli, hogy amikor felépült, még a papok is felszentelték, de hát csinálhat az ember akármekkora nagy dolgokat, ha egyszer Isten el akarja rontani, hát elrontja. (A gát szakadása nyomán egy tömegben a községre zúduló víz okozta a legnagyobb bajt az árvízkor.)

Rekecsinbe érve feltűnik, mennyi mindenkit ismer a faluban. Halottasház mellett megyünk el. Tudja, ki van ott felravatalozva, hány éves volt, kik a rokonai. Visszafelé itt majd megállunk, be kell mennie a halotthoz. Egyik ház ablakában gyönyörű muskátlik virítanak. Ide is be kell mennie hazafelé, mondja, virágot kérni, mert hogy ez a fajta neki nincs meg, pedig milyen szép, amikor nyílik. Előbb a halottasháznál állunk meg. A részvétnyilvántás után részletesen elmeséli, hogy honnan ismerte az elhunytat, kik a rokonai, hol élnek, milyen emberek.

A malomhoz érve mintegy fordul a kocka: most a tehenek pihennek, nekünk viszont akad dolgunk bőven. Le kell szednem a zsákokat, rárakni őket a mérlegre, megcsináltatni a számlát, több ízben is félrehúznom a szekeret az időközben érkező fogatok lovainak orra elől, ki ne egyék a hátuljából a tehenek takarmányát. Ezalatt kollégánomnak meg kell vartnia az új zsákokat a magunkkal hozott anyagból. Közben elered az eső. Amíg én próbálok a szekéren valami (szerintem) rendet csinálni s az eső ellen úgy-ahogy betakarni a magunkkal hozott fóliával, T. M. bent a malomban elalszik várakozás közben a mérlegben a maga alá gyűrt zsákokon. A várakozási idő vége felé az

asszonyok általában bent vannak a malom épületében, a férfiak pedig kint, a fogatokat készítik elő a hazautazáshoz. Így történik, hogy egyikük, mivel előtünk van a sorban, ezért már befogta tehenét, rám szól, hogy húzzam egy kicsit félrébb az útból a mi szekerünket. Ami ebben az egészben feltűnik, az a megszólítás maga, mely így hangzott: „Măi, române!”, azaz amennyiben ezt le lehet – persze nem csak a nyelv, hanem a kapcsolatfelvétel „grammatikáját” is követve – fordítani: „Te, ember!”. Ott, akkor persze ez nem így tudatosult bennem. Ehelyett az történt, hogy önkéntelenül körülnéztem, ki van még ott kettőnkön kívül, akihez szólhatna. A kolléganőmet leszámítva – akire a megszólítás „természetszerűleg” nem vonatkozhatott – magunkban voltunk. Emberem számára viszont egyértelmű volt, hogy aki úgy áll s tesz-vesz a szekér körül az esőben, mint akkor én, az valamiképpen idevalósi kell legyen. Innen a megszólítás, mely az ő gondolatmenetében is – azaz elsősorban ott – az előbbi „fordítás” logikáját követi/jelenti.

Végül megkapjuk a zsákokat a lisztel, felrakodunk, befogunk, elindulunk. De még nem hazafelé, előbb elvisszük a csutakokat a rokonhoz. (Épülő háza körül annyi a fahulladék, hogy nem úgy néz ki, mintha tényleg akkora szükségé volna az általunk hozottra. Mint ahogy a cserébe adott zöldségfélék is megvannak otthon T. M. kertjében. Az akció lényege itt is, akárcsak a virágok esetében – szimbolikus értékek cseréje.) A cserebere ürügyén tett látogatás után elindulunk hazafelé. A „virágos háznál” persze megállunk: két muskátli-palántáért két tányér lisztel „fizetünk”. T. M. és a másik asszony hosszan beszélget a kapuban. Viselkedésükön, szavaikon érződik, régebbi ismerősök, s hogy kapcsolatuk alakulásában nem kis része van éppen a virágoknak.

Útközben a rekecsini volt nagybirtokosok sorsa, Isten dolgai s a békés emberi együttélés hétköznapi nehézségei kerülnek szóba, aztán T. M. saját családi problémái – egyre bensőségesebb dolgok. Hogy például a menyében szerinte nincs meg a kellő béketűrés, emiatt nem egyszer összetűzésre kerül a sor, s hogy ő mennyire nem szereti – mert „nem Isten elé való” –, ha a családban nincs békesség. (Egyébként a „békesség” T. M. számára mindenre kiterjedő, illetve kiterjesztendő transzcendens érték, kormányzó erő, ezért nagy bűn bármiben/bárhogyan is vétetni ellene. Más szóval: T. M. számára a tolerancia világformáló princípium.)

Közben újra és újra elered az eső, különböző védekező manőverek végrehajtására adva alkalmat a szekéren. (Utóbbi persze inkább csak ránk, „városiakra” vonatkozik. A liszt gondosan be van takarva, T. M. számára ez a lényeges, ő maga csendes beletörődéssel tűri az esőt, sőt, minket is figyelmeztet, ugyan ne essünk már kétségbe ennyitől, az eső jó dolog, Isten adja, kell a terménynek nagyon.) A faluba érve még fel kell tolnunk a szekeret az utolsó sáros kaptatón – a tehenek láthatólag elfáradtak már, segíteni kell őket. A ház előtt, miközben lerakjuk a zsákokat, T. M., megérezve, hogy egy kicsit azért minket is megviselt az út, megkérdi (arcán alig észrevehető rezignált mosollyal): „Na, vána-e kedvük még egyszer eljöni véllem a malomba?”

Négy nap múlva, hazautazás előtt – mint ahogy maga is a lelkünkre kötötte – ismét elmegyünk T. M.-hez, elbúcsúzni. Csak nagy nehezen tudjuk lebeszélni abbéli szándékáról, hogy lisztet és hagymát ajándékozzon nekünk.

„Messziről jönnek, ott, ahová mennek, ott es szükség van, meglátják, jobb, ha elviszik” – mondja. A nagy csokor kerti virágot azonban – nekünk szedte, „legyen az útra” (...!), mondja – mindenképpen el kell fogadnunk. Sebtében („ha mán a lisztet nem fogadják el”) s mégis gonddal válogatja a virágokat. (Nem az a lényeg, hogy a növények kibírják az utazás viszontagságait. T. M. a maga – most már azt mondhatnám: megszokott – módján palackpostát bíz ránk. Hiszen a csokorba kódolt üzenet nem csak nekünk szól, hanem – mint kapcsolatvilágának legkisebb működés- azaz kommunikációképes modellje, analogonja – annak a világnak is, mely felé T. M. életvilágából távoznak.

A viszont-csokorral azóta is adósai vagyunk Tamás Máriának.

„Virágzó kultúra”

Az elmondottakból (is) kitűnik: majdnem lehetetlen volna lineáris rendbe, szokványos/felszíni ok-okozati összefüggéshálóba állítani az eseményeket. A malom-nap történéseire, tér- és időhasználatának egészére (az utazás mentális szerkezetére tehát) inkább hálószerűség, az állandó vissza-visszatérések folyamata jellemző. A (térbeli és időbeli) helyváltoztatás során aktivizálódó világ-tudás mintegy spirális letapogató mozgással rajzolja meg azt a szellemi térképet, mely a valós földrajzi útvonalat át- meg átfedi. Ez a belső térkép nem csak tér-, hanem idődimenzióval is rendelkezik, „útkeresztződéseinél” események, a velük kapcsolatos emlékek, helyzetértékelések, tudáselemek sűrűsödnek szintetikus csomópontokká. Ezek bizonyos értelemben a transzcendens felé való nyitás helyei is. Ennek csak látszólag ellent az, hogy ezek a „helyek” a legtöbbször a hétköznapi helyzetek, viszonyulások és kapcsolatok szinterei is. Valójában itt jönnek létre azok a jelképek illetve jelrendszerek, melyekben a kultúra tartalmi megnyilatkoznak; ilyen értelemben a világról való tudást e szimbolikus rendszerek közvetítik (vö. *Kunt*, 1993. 117).¹⁴ Néhány ilyen tér-idő csomópont az utazás során: a kiindulópont (az otthon); T. M. bátyjának portája; a falu határa (a kereszt); az elszakadt gát (egyben a másik falu határa); a malom; a halottasház, illetve az, ahonnan T. M. a virágot kapja (kapcsolatápolás!); maga az útként működő patakmeder. A malomba menés időpontját egy nagyobb, a természetinek megfelelő ciklus határolja be.

Mivel magam is a működésbe rezdült kapcsolatháló része vagyok, bizonyos értelemben egyszerre próbára tett és beavatott, a helyzetsorban való jelenlétemnek olyan természetű motiváltsága van, amely eleve lehetetlenné teszi a (ki)kérdő, a helyszínen adatokat ilyen vagy olyan – exteriorizált, látható – módon gyűjtögető kutatói habitust. (Azon túl, hogy az adatrögzítő eszközök

¹⁴ „...a kultúra tartalmi [...] jelképes formában nyilatkoznak meg [...] ebben az értelemben állítható, hogy az ember szimbolikus rendszerek közvetítésével érzékeli, illetve fejezi ki azt, illetve valósítja meg önmagát, miközben ezen jelképrendszerek a használatával folyamatosan visszaigazolja annak kultúraspecifikus ... ismeretét s ugyanakkor folyamatosan próbára teszi, alakítja s elasztikusabbá teszi magát a jelrendszert. A való világból származó észleléseket, behatásokat eleve megsűrűrik e szimbolikus világ hagyományos jel-jelentés tradíciói, s értelmezési elvárásai. Ilyenformán a kultúra közvetítő, köztes eszköz”. (*Kunt*, 1993. 117.)

használatában „alkalmazott”-voltom fizikailag is meg/akadályoz, a kapcsolat-teremtés módszertani-etikai meggondoltsága is olyan viszonyulás felé irányít, amely a „néprajzosság”, a kutatói státus levetközését követeli alapfeltételként. Ugyanakkor tudatában kell lennem, hogy jelenlétem egyszerre konstituálja s bizonyos irányba deformálja is a kommunikációs helyzettípust.) Következtetéseket nem annyira az életvilágba kívülről bevitt „témával”, hanem inkább azzal kapcsolatban vonhatok le, hogy az érintett tudásanyag a szinkretikusnak mondott összkép milyen rétegeibe s miként van belekódolva. T. M.-nek (például) a falu papjáról való tudása, véleménye csak többszörös áttételeken keresztül közelíthető meg, s ennek nem csak az az oka, hogy a pap megnyilvánulásai szentnek, „rendes” körülmények között tehát nyilvánosan (meg)vitathatatlan tabu-témává minősülnek. Az egyes tudásformák – így T. M. sajátos, mindenben a szakrálisat sejtő-sejtető vallásossága (melynek a pappal kapcsolatos tudása is része) – kevertek, a mindennapi élet gyakorlatába kódoltak-rejtettek; nem jellemző rájuk az, hogy verbálisan, az ún. „tanult ember” lexikális (formális) tudásának struktúráiban nyilatkozzanak meg. Az az informális tudásanyag, amire a legtöbbször kíváncsiak vagyunk, egyáltalán a világertelmezési modell mindig indirekt úton közelíthető meg, s mindig direkt interperszonális kontaktusban (interakcióban) valósul meg, aktualizálódik, illetve ilyen kontaktusokba van belekódolva. A kommunikációs interakció pedig – a kapcsolat-felvétel és a közlés(ek) – valójában csak olyan helyzetekben jön igazán létre, amelyek a helybeliek specifikus tudásának nem „kikérdezését”, hanem „használatát” (is) igénylik.

A kikérdező gesztus a kultúramentés habitusáról árulkodik. Menteni azt kell, ami (állítólag) pusztulásra ítélt. T. M.-nek a virágokhoz fűződő viszonyulásai, a virágokba kódolt kapcsolathálózata s az e szimbolikus jelrendszerben, ennek működtetésében (is) megnyilatkozó kultúr(á)ja viszont nem a „kultúrapusztulást”, hanem (épp ellenkezőleg) e kultúra adoptív értékét jelenti, bizonyítja. A kultúra adoptív értéke: a „civilizáció” peremén vagy annak szorításában kialakult védelmi, s egyúttal túlélési mechanizmus; egyáltalán nem bizonyos, hogy az adoptív értékrend működésében „az értékek pusztulását” kellene látnunk (vö. *Boglár*, 1993. 92–105). A hétköznapi kulturális gyakorlat szintjét tekintve ennek inkább az ellenkezője igaz. Ilyen értelemben T. M. kultúrája – a szokványos (...?) nemzet(iség)i, osztály- és korosztályhatárokon átbeszélő finom árnyaltságú jel(zés)rendszerével – a szó képes és valós értelmében egyaránt virágzó kultúra. A maga módján önelvű és önfenntartó. Nem a „huszonegyedik órában” való felleltározó mentés leereszkedő gesztusa, hanem az egyenrangúnak kijáró, nem beavatkozó szándékú interpretatív viszonyulás illik inkább hozzá.

IRODALOM

Bíró A. Zoltán

- 1992 Egy szemlélet esélyei. Szimbolikus védekezés. Kapcsolat, környezet, közösség. 11–17, 99–103. Bp., Politika+Kultúra Alapítvány

Boglár Lajos

- 1993 Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai. *Kunt Ernő–Szarvas Zsuzsa* (szerk.): A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. KVAT-Füzetek 1. 99–105.

Geertz, Clifford

- 1988 Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. Misszionáriusok a csónakban (válogatta *Vári András*). 13–62. Bp.

Keszeg Vilmos

- 1983 A népi kultúra megközelítése. *Beke M. András–Bréda Ferenc* (szerk.): Bábel tornyán. 202–217. Bukarest

Kunt Ernő

- 1993 Az antropológia keresése. *Kunt Ernő–Szarvas Zsuzsa* (szerk.): A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon; KVAT-Füzetek 1. 105–123.

Lágler Péter

- 1993 Miről, hogyan és mit beszélnek a néprajzosok és az antropológusok, ha róluk van szó? *Kunt Ernő–Szarvas Zsuzsa* (szerk.): A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon; KVAT-Füzetek 1. 87–97.

Magyari N. László

- 1989 Értelmező antropológia. TETT 1989. 2. 29–32.

Magyari V. Enikő

- 1991 Az antropológia kételyei és bizonyosságai. Átmenetek 1991. 2. 110–119.

Niedermüller Péter

- 1991 A magyar folklór szövegázisának megkonstruálása a XIX. században. *Hofer Tamás* (szerk.): Népi kultúra és nemzettudat. 15–24. Bp.

- 1993 Empirikus kultúrakutatás avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. *Kunt Ernő–Szarvas Zsuzsa* (szerk.): A komplex kultúrakutatás esélyei a mai Magyarországon. KVAT-Füzetek 1. 27–85.

O'Brien, R. W.–Schrage, C. C.–Martin, W. T. (eds.)

- 1964 *Readings In General Sociology*. Boston, Houghton And Mifflin.

Östör Ákos

- 1993 Egyetemes, lokális és összehasonlító antropológia. *Kunt Ernő–Szarvas Zsuzsa* (szerk.): A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. KVAT-Füzetek 1. 19–24.

RÉGI VAGYONLELTÁRAK NÉPI VALLÁSOSSÁGRA VONATKOZÓ UTALÁSAI

Zombor szabad királyi város magisztrátusának levéltára az egyik legrégebb (1749–1918) és leggazdagabb, leginkább megőrzött városi archívum a Vajdaságban. Jegyzőkönyvek, protokollumok, mutatók, okmányok hosszú sora őrzi a múltban történt és hivatalosan megörökített események, határozatok, végrehajtások emlékét. A városi közigazgatás dolgain kívül a lakosság, a polgárok hivatalos ügyintézésének dokumentumai is megtalálhatók a Zombori Történelmi Levéltár e legtöbbször használt fondjában. Egy részük sorsáról megoszlanak a vélemények levéltárosi körökben, s nem is olyan biztos, hogy „érdektelen voltak” miatt elkerülik a selejtezés szigorú törvényét és mindent megsemmisítő erejét. Igaz, védi őket koruk, meg a tőlünk délebbre fekvő területek levéltárainak szerényebb iratmennyisége. Néprajzi vonatkozásban is sokszor történeti forrásértékű okmányokról van szó egy-egy perirat, határrendezés, boszorkányper, kápolnaépítési kérelem vagy vagyonleltár esetében. Ez utóbbiak a kor népi vallásosságáról is rejtenek információkat, ugyanakkor a művelődés- illetve a művészettörténész is haszonnal olvashatja a feljegyzéseket.

Vizsgálódásaim a XIX. század első két évtizedének okmányain végeztem azzal a céllal, hogy megtudjam, milyen anyagi dolgokban mutatkozott meg a majd kétszáz évvel előttünk élt nyugat-bácskaiak lakásában, otthonában a vallás. Természetesen jelképekre gondoltam, szentképekre, keresztekre, melyek az egész Alföldön elterjedtek voltak.

A két jelentős zombori felekezethez, az ortodox görögkeletihez és a római katolikushoz tartozók egyaránt szívesen tartották otthonukban e szent jelképeket. Ezt a későbbi kor kutatója nemcsak a névbeli (főleg vezetéknev) különbözőségek alapján állapíthatja meg (ugyanis a leltárak készítője sosem jegyezte fel a tulajdonos, örökgyógyó, elhunyt vallását), hanem a tárgy megnevezéséből. Ilyen pl. az *ikona* feljegyzés, ami kifejezetten görögkeleti vallású családra utal. Ugyanakkor a szentek tiszteletéből is következtethetünk a család vallására, hiszen egy Szent Erzsébet-kép, vagy a Radnai Szűz Mária képe csakis katolikus család vagyontárgya lehetett; míg egy Szent György-, vagy Szent Miklós-ábrázolás pravoszláv családot feltételez, lévén mindkét szent igen elterjedt családi védőszent nemcsak a zombori, de általában a pravoszláv szerbség körében.

A szentképek megléte, illetve azok száma a tulajdonos (általában elhalálozott) vagyoni állapotára is fényt deríthet. Így az

„1 major et 2 minores Icones” (Abraham Sztójacsity tulajdona; iratszám 5/2023/1814) megjelölés, vagy „1 Imago S. Antonii” (Joannis Pir tulajdona; 360/1813) jelzés, illetve „1 Ikona Materae Bozsia” (Martha Vucskov hagyatéka; 426/1817) jegyzet

talán a szegényebb népréteghez tartozó gazdát jelölheti, bár nem okvetlenül, hiszen a görögkeleti vallású családok vallási hagyománya az egyetlen családi védszent ikonjának meglétét, annak tiszteletét kötelezi. S ha több szentkép található egy helyen:

„Sex majores Imagines. 17 minores. Duo Crucifixi” (Franciscus Müllernél; 2048/1814); „8 Imagines, cum Figuris, 2 Candelabria ex aurichalcho usitata” (Susanna Lalossevitsnél; 322/1813); „14 Imagines” (Horváth János hagyatéka. 791¹/₂–1809); „17 Imagines” (Procopi Iszajlovits vagyona. 1028/1812); „22 Imagines. 3 Imagines” (Michaelis Huber tulajdona. 473/1811) számú

utalhat vagyonosabb családra, esetleg katolikus családra, ám nem feltétlenül, de leginkább a szentek hathatósabb tiszteletére az említett háznál.

A képek méreteit jelölik a következő megnevezések:

„2 Icones Majores. 2 Icones Minores. Crucifixus” (Franciscus Partsetits; 2034/1814); „Imago major S. Stephani. 16 Imago minores. Unus Crucifixus ex Stanno” (Joannis Palkovity; 699/1814); „10 Imagines promiscua” (Joseph Schwáb; 511/1814); „12 Imagines variae” (Adreas Pimpi; 503/1814); „8 Figuri. 1 velika Ikona” (Simon Demetrovits; 1973/1814); „... Szűz Marianak egy kiss képe üvekben...” (Carolus Szirits; 66/1804); „1 grossesbild. 2 bilder. 2 bilder” (Ehmann Miklós apatini lakos inventáriuma; 10. sz. fond. 3104. sz.).

A szentképek mellett egyéb kegytárgyak megnevezése is előfordul a vagyonleltárakban, mint a vallásos ember életének meghatározói:

„22 Imagines promiscua, Duae parvae lignea Cruces” (22 vegyes kép. 2 kis fakereszt – Joannis Peck; 308/1813); „Diversae Imagines N° 13 um una Cruce lignea” (Antonius Piringer kádármester vagyona. 509/1814); „Imagos major S. Stephani. 16 Imagines minores. Unus Crucifixus ex Stanno” (az utóbbi fehér önből való kereszt. Joannis Palkovitynál. 699/1814); „egy kis fa feszület, mellyel a kép olombul vagyon csinálva. Szűz Marianak egy kiss képe üvekben, egy üveg szentelt víz tartó, kis imadsagos kenyv, Tzifra imadsagos Nemet kenyv, egy feszület, egy réz gyertya tarto” (Carolus Szirits hagyatékában. 66/1804); „1 kandilo. 4 male figure. 3 ikone” (füstölő, szobrok, ikonképek. Luca és Martha Tyirity javai. 514/1813); „8 Figuri, 1 Velika Ikona” (Arsen Terzitynél. 109/1814); „2 figure ustaklu svetac” (üvegezett szobrok, Fevronia Manojlovitynél. 232/1809).

A felsoroltakból kitűnik, hogy a különböző, főleg fából készült feszületek, szobrok, szenteltvíztartók, imakönyvek, az ikonkép előtt függő füstölők, gyertyatartók sorra jelen voltak a XIX. század elején a zombori otthonokban. És e néhány sor a néprajzison kívül más tudományok művelőinek érdeklődésére is számot tarthat.

E szentelmények anyaga és kora is kiolvasható az összeírásokból:

„1 Imago Lignea” (fából készült vagy fára festett kép. Stephanus Nasztaszits tulajdona. 312/1813); „3 Imagines lignea. 9 Imagines antique” (több fára festett kép és régi kép. Michaelis Jankovits vagyona. 717/1814); „7 Imagines minores diversae et 4 ex gypso” (különböző kisebb képek és 4 gipszkép. ami valószínűleg szobor lehetett Lakatos János leltárában. 818/1807).

Néha a képek elhelyezéséről is tudósít a régi leltár, megadva a házberendezés szokásainak is néhány elemét, így például

Joannis Ferentsevits házában: „In autinioni Cubili 2 Imagines antiquae. In postenioni Cubili 3 Imagines majores, 2 minores” (az első házban-szobában két régi kép, a hátsó házban-szobában három nagy és két kicsi kép. 502/1814); Georgius Purger házában „In

Cubiculo anteriori 1 Imago. In Cubiculo medio 1 Imago S. Peregrini” (az első szobában egy kép, a középső szobában egy szent vándort ábrázoló kép, 837/1814); míg Lakatos János házában öt szobájában eképpen helyezkedtek el a kegytárgyak 1. szoba „1 Imago in vitro Nativitatem D. N. I. C. repraesentans. 7 Imagines 7 Sacramenta illuminantes. 2 Imagines majores. 15 Imagines minores diversae” (egy üvegezett-rámázott kép, amely Jézus Krisztus születését ábrázolja. a Hét Szentséget ábrázoló hét kép, 2 nagy kép, 15 különböző kis kép). 2. szoba „12 diversae Imagines” (12 különböző kép), 3. szoba „7 diversae Imagines in vitro” (7 különböző rámázott kép), 4. szoba „7 Imagines minores diversae et 4 ex gypso et 1 Betlehem. 1 Crucifixum” (7 különböző kisebb kép, 4 gipszkép, egy Betlehem, egy feszület), 5. szoba „3 Imagines” (3 kép, 818/1807).

Ezek a tárgyak mind árverésre kerültek, s összesen 26,30 forintért keltek el. Ugyanakkor egy férfi napszám 0,45 forint körül, egy női pedig 0,35 forint körül mozgott. A két adat összehasonlításából kiderül, hogy Lakatos János kegytárgyaiért egy férfinak 58,5 napig, míg egy nőnek 75 napig kellett dolgoznia. Különböző képek s egyéb kegytárgyak ára sohasem esett egy napszámnyi érték alá.

A népi vallásosság tárgyaihoz tartoznak azok a kis keresztek is, melyeket nyakba akasztott láncocskán viseltek a nők, s ezeket Gyurkovics János ráczmiliticsi kereskedő a boltjában 45, illetve 25 krajcárért árult, s rak-tárkészlete 3/4, illetve 1 tucat volt (424/1804).

Végezetül vizsgáljuk meg, mely szenteket, milyen bibliai jeleneteket ábrázoltak a zombori vagyonleltárakban megőrkített szentképek. A már fentebb említett Lakatos János birtokában volt egy Jézus születését ábrázoló kép, a Szentségeket ábrázoló képek és egy Betlehem-ábrázolás, valószínűleg gipszből (818/1807). Josephus Atkary vagyonának magyar nyelvű árverési jegyzéke a következőket tartalmazza (zárójelben a vásárló nevével és a kegytárgyért kapott összeggel):

„1. Egy Radnai Boldogságos Szűz Mária Képe rámába üvegbe foglalva, de az üveg törött (Thomas Czigity, 1 Ft 30 Kr). 2. Mindenekben hasonló olyan kép (Ignatz Delnarik, 36 Kr). 3. Kilentz kis képek üvegbe Rábába foglalva (Gerga Pletikosits, 30 Kr), 4. Boldogságos Szűz Fogantatásának nagy képe Rámába üveg nélkül (Ignatz Delnarik, 12 Kr), 5. Sz. Antal képe Rámába üveg nélkül (Ignatz Delnarik, 33 Kr), 6. Radnai B. Szűznek kisebb képe Rámába, üvegbe (Csuvárdity Jakob, 21 Kr), 7. Ismét más olyan kép (Csuvárdity Jakob, 21 Kr), 8. Ismét Radnai B. Szűznek képe, ut sub. Nr. 6. (Czigity Thomas, 30 Kr), mindez az 529/1805 számú okmányban olvasható. Anna Radulovits hagyatékából egy „Crux Hyerosolimitana” (jeruzsálemi kereszt keft el 3 Ft 18 Kr értékben (874/1806).

Martha Vucskov lakásában „Ikona Matere Boszia” (a Szűzanya képe) volt található (426/1807).

Horváth Joannis helybéli téglaegető mester javainak elárverezése 1810. március 16-án történt Zomborban. A következő kegytárgyak leltek új gazdára „Imaginem Majorem S. Trin. (1 Ft 10 Kr), Imaginem B. M. Virg. (32 Kr), Imaginem Passio Domini (22 Kr), Imaginem B. M. Virg. (42 Kr), Imaginem B. M. Virg. (1 Ft 30 Kr), Imaginem B. M. Virg. (51 Kr), Imaginem B. M. Virg. (36 Kr), Imaginem S. Antonii (1 Ft 60 Kr), Imaginem S. Elisabetha (30 Kr), 4 Imagines parvas (40 Kr)”, vagyis egy Szentháromság-kép, 5 Szűzanya-kép, egy Urunk szenvedése-kép, egy Szent Antal-kép, egy Szent Erzsébet-kép és négy kisebb kép (354 $\frac{1}{4}$ /1810).

Petrovits Basilius néhai zombori polgár után maradt:

„Imago minor in ligno l. X^u (2 Ft), Major imago in ligno S. Nicolai Vitro obducata (3 Ft), Minor imago in ligno l. X^u (1 Ft. 778 $\frac{1}{2}$ /1810)” vagyis két kis fára festett

Jézus Krisztus-kép és egy nagy fára festett, ráába foglalt Szent Miklós-kép.

Julianna Belyanszky a lányára hagyott „Jedna Ikona Raszpjatia Xristovo, Figure razlitsite”, vagyis Krisztus keresztre feszítését ábrázoló ikont és különböző szobrocskákat (775 $\frac{1}{2}$ /1812).

Néhai Putnik Antal hagyatékának latin nyelvű szövegébe ágyazva a következő magyar nyelvű rész található:

„Krisztus Kin- Szenvedésnek Képe. és S. Zuzana Képe. Szűz Maria Képe vestigia Salvatoris, egy kereszt, Radnai Szűz Maria Képe. Egy Apatzo, egy Kertész. és két darabb Madár képek” (a vestigia Salvatoris a Megváltó sebeit ábrázoló kép. 1026/1812), s itt az összeíró nem tudta felismerni az apácaruhás női szentet.

Nicolaus Csabdarity házában volt „l Imagos S. Nicolai, l Imagos S. Georgii”, tehát egy Szent Miklós- és egy Szent György-kép (708/1814).

Elhunyt Joannis Miriszavlyev után maradt „Una imago S. Stephani”, egy Szent István-kép (727/1814).

Elhunyt Tessen Nenadov után szintén „Una imago S. Stephani” (729/1814).

Abraham Lazity hagyatékából árverésre került:

„l Jesu Christi Imago (2 Ft), l S. Joannis Imago (1 Ft), l Imago S. Math. DEI (1 Ft), l Imago S. Trinitatis (36 Kr), vagyis egy Jézus Krisztus-kép, egy Szent János-kép, egy Szűzanya-kép, egy Szentháromság-kép (751/1814)

Stephanus Kronity tulajdona volt „Una imago S. Stephani ab 1 Ft 30 Kr” (701/1814). Cyrill Ribarov zombori polgár hagyatékában maradt „Imago major S. Ignatii (2 Ft), vagyis egy nagy Szent Ignác-kép (1303/1814).

A XIX. század elején elhunyt zombori és környékbeli lakosok vagyone-ltárait átnézve megállapíthatjuk, hogy azok az elhunyt javain (ház, szőlőskert, földek) kívül, az ingóságok között olyan tételeket is tartalmaznak, melyek az itteni lakosság vallással kapcsolatos szokásaira vonatkozó utalásokat, adatokat is tartalmaznak. Mindezekből a szentképek és ikonok elterjedt használatáról kapunk információt. A szentképek leginkább Jézus Krisztust, a Szűzanyát, a Szentháromságot, Szent Istvánt ábrázolják, de szólnak Szent Antal, Szent György, Szent Miklós, Szent János, Szent Ignác, Szent Zsuzsanna, Szent Erzsébet tiszteletéről is. Érdemes megjegyeznünk a Radnai Szűz többször előforduló képét, ami a vizsgált korban a kegyhely népszerűségét és az oda történő zarándoklatokat is bizonyítja a zombori római katolikusok körében.

A szentképek és ikonok mellett gyakori volt a feszület a régi zombori otthonokban, valamint a kandilo-füstölő a pravoszláv vallású családok házaiban.

A SZENTKÚT JELENTŐSÉGE A DOROSZLÓIAK ÉLETÉBEN

Doroszló népének hétköznapijaira is, de különösen vallási életére, tehát ünnepek- és vasárnapjaira nagy hatással volt és van a *Szentkút* jelenléte. Bár a faluban két templom van, a falu népe a szentkúti kápolnát külön figyelemmel tartja számon. A kápolnához tartozó negyed lakói „szentkútiak”-nak vallják magukat, a falu egyik leghosszabb utcáját pedig (bármilyen nevet viselt is eddig) csak „Szentkút utcának” mondják.

A Szentkút az 1930-as években élte első virágkorát. Ezekben az években vasárnaponként a „kismisé” reggel fél nyolckor itt cerebrálták, a „nagymisét” pedig tíz órakor a „benti” templomban tartották. A harangszó is előre jelezte, hogy a Szentkútnál lesz a mise. Ilyenkor még egy harang megkondult egy kis időre; „beleharangoztunk” mondja Kolb Károly egykori doroszlói harangozó.

Húsvét hétfője volt a Szentkút nyitása. Ilyenkor a falu fúvószenekara vagy ahogy itt nevezték a „Csibili banda” kíséretében vonult ki a lakosság a falu templomától a Szentkútig és vissza. Elöl mentek a fehér ruhás Mária-lányok lobogóval, egy férfi pedig előttük a feszületet vitte. Ebből az alkalomból aki csak tehetett, kivonult a szentkúthoz.

A szontai sokac asszonyok viszont minden újhold vasárnapján, gyalog érkeztek a szentkúti kismisére.

Lechr Tarján Imre, helybeli káplán az 1930-as évek végén (1938–39) megalakította a Keresztes Ifjúság Egyletét, és a felvonulásban az ifjúság is részt vett. Ez az egylet azonban csak néhány évig működött.

Mint minden búcsújáró helyen a zarándokok megjelenése a helybeliek életét is befolyásolta. Doroszló lakossága, de különösen a Szentkút környéki lakosok életvitelükkel alkalmazkodtak a búcsújáráshoz. Erre az alkalomra kimeszelték házaikat, rendbe tették udvaraikat és házukban vendégfogadásra rendezkedtek be. Az 1930-as években a zarándokok gyalog, processzióval érkeztek, mások fogatos kocsival jöttek. A doroszlóiak kivétel nélkül befogadták az érkezőket, és az évek folyamán egyesek állandó helyen szálltak meg és így életre szóló barátságok szövődtek. A beszállásért soha nem kértek pénzt sem anyagi juttatást, „Isten nevében” fogadták a búcsúsokat.

A szentkúti munkálatokban a falu népe mindig odaadóan segédkezett, ki-ki a maga ereje és tudása szerint. A háztartások a fogatos járművekkel szállítottak, a férfiak fizikai munkával, az asszonyok a takarításban segédkeztek, az oltárkendők és egyéb takarók rendben tartásával járultak a Szentkút fenntar-

tásához. Az oltár virágdíszei mind a falusi kiskertekből kerültek a vázába, mindig ingyen és szívesen. A Szentkutat anyagiakkal is támogatták a helybeliek, így 1956-ban id. Király János kijavíttatta a lourdesi barlangot. Több hasonló munka tényéről a plébánia naplójában olvashatunk. Az egyház részéről mindig a helybéli pap volt és ma is az, aki a Szentkút gondozását ellátja és az adományozást valamint az önkéntes munkát megszervezi, összefogja. Ő szervezi meg az egyházközösséggel és feletteseivel a búcsúkat és a zarándokok lelki ellátását. Búcsúk alkalmával az itt részt vevő papok sem útiköltséget sem pedig tiszteletdíjat nem kaptak, és nem is fogadtak el. A házigazda gondja volt a vendégek ellátása. A parókián ilyen alkalmakkor a lehetőség szerint biztosították a lelkészek fogadását, és módosabb családnál is kaptak szállást a vendégpapok.

Az 1980-as években a szentkúti gondnoki lakást kibővítették és ebben az épületben alakították ki a vendégpapok szálláshelyét is. A helybéli pap a búcsúk megszervezésébe mindig bekapcsolta a falu egyházközség elöljáróit is. A sütést-főzést hozzáértő asszonyok végzik még ma is, és az ostyasütés is az ő dolguk.

Sok évtizedes megfigyelés bizonyítja, hogy búcsúk alkalmával a falu népe nem vett részt a szentkúti rendezvényeken, viszont a zarándokokat szeretettel és tisztelettel fogadta. A szentkúti búcsúkra a lakosság sosem vonult ki területileg lobogókkal, mint azt egyéb alkalmakkor szokta: húsvét hétfőjén, de néhányszor év közben szervezeten is megtette ezt.

A szomszédos Szontára jártak régebben, Jézus szíve búcsúra. Az idősek még emlékeznek, hogy gyalogosan, énekelve, imádkozva tették meg ezt az utat, úgy, ahogyan az idegen búcsúsok érkeztek a szentkúti búcsúkra Doroszlóra. Ilyenkor előimádkozóval processziót alkottak, és gyalogosan vonultak végig a falun. Doroszlón hosszú évek folyamán számon tartották a szentkúti menet előimádkozóit, akik talpraesett, hitbuzgó emberek voltak, szépen énekeltek, érthetően imádkoztak, a hívőkkel szemben (a zarándokúton is) figyelmesek voltak. A múlt század végén ilyen volt Radics András, azóta pedig mindenki szívesen emlegeti az „énekes Mezeieket”, a Szalai, Szabó család tagjait, Turkál Istvánt és Kolb Károlyt. Szontára menet nehéz útjuk nem volt, mert hat-hét kilométert kellett megtenniük csak. Útközben megálltak a falu végén lévő Nepomuki Szent János szobránál, ott imádkoztak, úgy mint az útszéli keresztelnél is. Zarándoklásukat vezekléssel, áhítattal élték át és a faluba való visszatérésükkor először a templomba vonultak. Ott lerakták lobogóikat, hála-ímat mondtak és csak azután vonultak vissza otthonaikba. Az idősebbek elmondták azt is, hogy volt aki elzarándokolt Almásra, Tekijára és Máriagyüdre is. Egyik adatközlőnk vigaszt remélve elment egy távoli, horvátországi kegyhelyre is, egyedül. Elbeszélései igen mélyről fakadó érzéseket tárnak fel. Ő ott látta a napot csodálatosan ragyogni, várakozva, áhítatban-imádkozva az enyhülés beteljesülésére. Jelenést várt, csodát remélt és az ima és hitének buzgalmában vélte azt beteljesülni. A Szűzanya kegyeit remélve tette meg e nagy zarándokutat. Amikor megkérdeztük őt miért nem a doroszlói Szentkútnál fohászodott a Szent Szűzhöz, azt válaszolta: „abban nincs semmi vezeklés, ha

én csak kimegyek ide a Szentkúthoz, ide bármikor kimehetek és ki is megyek, de az igazi vezekléshez többet kell cselekedni, adni, fáradozni...”

A helybeliek ezt általában így gondolják. Nekik megadatott, hogy állandóan a Szentkút és a Szűzanya közelében lehessenek, de az itthon elmondott ima kevés ahhoz, hogy a könyörgés és vezeklés áhított kegyelmét kiérdemeljék.

Ezekből a gondolatokból ered talán a tisztelet a zarándokok iránt. A doroszlóiak a Szentkútnál (tehát otthon) sosem csúsztak térden mint más zarándokok, a vezeklés egyéb megnyilvánulásait sem tanúsították. Viszont a búcsúnapot megelőzően és szombaton itt tartották a litániát, délutáni és esti imára is itt jöttek össze a hívők.

A vasárnap délutáni áhítatok napjainkban is itt zajlanak, általában 20–30 hívő lélek imádkozik nyáridőben, vasárnap délutánonként itt, a békéért.

A Néprajzi Látóhatár 1994/1–2. számában megjelent Gazda József tanulmányszövegébe sajnálatos nyomdai hiba csúszott, amiért mind a szerzőnk, mind az Önök elnézését kérjük. (Szerkesztők)

A 272. oldal utolsó bekezdése helyesen:

A fenti szövegek legszembetűnőbb jellegzetessége a múlt idő sokféle, igen változatos kifejezése, jelölése. (1. hordozta, nyomtattak, vót; 2. valának, vala; 3. mennek vala, teszi vala, nyomtat vala, hagyom vala, mondja vala; 4. égették vala; 5. mondá vala.) A legrégebb magyar nyelvemlékeink korára emlékeztet ez a változatosság. Úgyszintén a régi magyar nyelvre utal a zártabb magánhangzórendszer (é>i nimet, pinz, vin, leginek; ö>ü ük, esztendüsz; ó>ú, u júl, vút, megsúkolt [megcsókolt], kiluszkán [kilóskán] stb.)

Egyes ragok még nem hasonultak. Így pl. a -val, -vel (tüzvel, nimetvel, gyortyákval, kereszttekvel stb.). Igen régies a vissza szó még eredeti, hasonulás előtti alakja: vizsra, visszra. („Jöttünk vizsrafelé. Hol ettünk, hol nem, aludtunk a földön künt, tudja sak a zisten, mit ettünk.” „Vizsraverték üket.” AAP)

Régies a szóállományuk. Pl. innap 'ünnep', menen 'megy', világ 'az emberek sokasága', riutt 'sírt' („Tátát elvitték, mának riutt”), ünö 'tehen'.

Rendkívül képies a nyelv. Nem elvont fogalmakkal, hanem konkrét képekkel fejezik ki magukat. („Hideg vala. Sattognak [csattognak] vala a fák.” „A háború elfogyott tizenyolcba.” „Szakasztották el a frontot.” APP)

3.2.2. A déli, sz-elő csángók

Nyelvük ugyanúgy régies, nem sokban különbözik az északi csángókétól. Már valamivel kevésbé változatos a múlt idő kifejezése, régies a hangképzés, régiesek a nyelvtani formák. Hogy képletesen fejezzük ki magunkat, ha a szabófalviak és a kelgyestiek egy sokban a Halotti beszéd korára emlékeztető nyelven szólnak meg, akkor a bogdánfalviak, trunkiak és nagypatakiak Balassi Bálint nyelvén.

„Akkor úgy vót. Egy kalácskát, egy tyúkmonykát (tojáskát) adtak a zemberek oda (...) Még vittek, mikor mentek a templomhoz, tette hertyábne (papírba), sz adta oda. Köszönték meg. Hogy leöntsék a leányokat vizvel? Nincsen az, de az öregekcske, hol én ütem, apókénk költött fel húsvét reggelin. Menj, fiacskám, meríts vizecskét a kártyába, s öntözd meg az utat. Reggel, jóü reggel felköltött, meg mentek mászok isz. Kicsi gyermek vótam, nyolc, kilenc esztendős, tíz ha vótam (...) Mentem, meríttem vizecskét ketszer, háromszor, sz mikor visszamentem ... na, apókám, megsántam ezt isz.” (KA, Kósa Anti, Nagypatak, sz. 1913. Fv.: 1990.)

<i>Iván, Balassa</i>	
Pentru o etnografie maghiară unitară	1
<i>László, Bura</i>	
Colonii de grenicieri secui lângă Satu Mare? (2 hărți).....	8
<i>Miklós, Major</i>	
Localitatea Nușfalău și arhitectura ei populară (9 fotografii).....	14
<i>Emőke, Szalay P.</i>	
Ceramică din Buluja în Déri Múzeum (6 fotografii).....	42
<i>Olga, Nagy</i>	
Epica populară la Neaua	48
<i>Attila, Palkó</i>	
Obiceiuri legate de nuntă la maghiarii din Zona Mureșului	67
<i>Ilona, Madar, P.</i>	
Obiceiuri religioase legate de riturile de trecere la Zoboralja	96
<i>Zsuzsanna, Tátrai</i>	
Muncile femeilor la Zoboralja.....	109
<i>Izabella, Danter</i>	
Obiceiuri și superstiții legate de riturile de trecere la Mohi	122
<i>Lajos, Czébely</i>	
Zicători și cântece de copii din Gát (20 partituri).....	128
<i>Vilmos, Voigt</i>	
Elemente noi în cercetările etnografice germane din Ungaria	148
<i>Zoltán, Pálffy</i>	
...Dacă ati venit, ați putea să ne ajutați...	
Culegere de etnografie – concluzii antropologice.....	153
<i>István, Silling</i>	
Referiri religioase în inventare vechi de averi.....	169
<i>Rozália, Raj-István, Nagy</i>	
Importanța Fântinii Sfinte în viața locuitorilor din Doroszló.....	173

INHALT

<i>Balassa, Iván</i>	Für die einheitliche ungarische Ethnographie	1
<i>Bura, László</i>	Szekler Grenzwachensiedlungen in Szatmár (mit 2 Landkarten)	8
<i>Major, Miklós</i>	Die Siedlung und die Volksarchitektur von Szilágynagyfalú (mit 9 Photos) ...	14
<i>P. Szalay, Emőke</i>	Die Keramik von Beluja im Déri Museum (mit 6 Photos)	42
<i>Nagy, Olga</i>	Die Volksprosa in Mavad	48
<i>Palkó, Attila</i>	Die Volksbräuche der Hochzeit bei den Ungarn am Oberen Maros	67
<i>P. Madar, Ilona</i>	Die religiösen Volksbräuche des Lebenslaufes in Zoboralja	96
<i>Tátrai, Zsuzsanna</i>	Frauenarbeiten in Zoboralja	109
<i>Danter, Izabella</i>	Die Volksbräuche und Volksglauben des Lebenslaufes in Mohi	122
<i>Czébely, Lajos</i>	Kindersprüchlein und Spiellieder in Gát (mit 20 Noten)	128
<i>Voigt, Vilmos</i>	Neue Erscheinungen in der Volkskunde der Ungardeutschen	148
<i>Pálffy, Zoltán</i>	„...Damit Sie hier sind, können Sie helfen...“ Ethnographische Forschung – antropologische Lehren	153
<i>Silling, István</i>	Angaben zum religiösen Leben in den alten Inventaren	169
<i>Raj, Rozália-Nagy, István</i>	Die Bedeutung des „Heiligenbrunnens“ im Leben von Doroszló	173

SADRŽAJ

<i>Balassa, Iván</i>		
Za jedinstvenu mađjarsku etnografiju		1
<i>Bura, László</i>		
Sekeljska graničarska mesta u Satmaru? (sa 2 mape)		8
<i>Major, Miklós</i>		
Naselje i narodna arhitektura mesta Siladjnadjfalu (sa 9 slika)		14
<i>P. Szalay Emőke</i>		
Belujajska keramika u debrecinskom „Deri muzeju” (sa 6 slika)		42
<i>Nagy, Olga</i>		
Stanje narodne proze u Havadu		48
<i>Palkó, Attila</i>		
Svadbeni običaji Mađjara uz gornji tok reke Moriš.....		67
<i>P. Madar, Ilona</i>		
Verski običaji vezani za prekretnice ljudskoga života u Zoborskom kraju		96
<i>Tátrai, Zsuzsanna</i>		
Ženski poslovi u Zoborskom kraju		109
<i>Danter, Izabella</i>		
Narodni običaji i verovanja vezana za prekretnice ljudskoga života u mestu Mohi		122
<i>Czébely, Lajos</i>		
Dečje brojanice i pesme iz Gata (sa 20 nota)		128
<i>Voigt, Vilmos</i>		
Novi znaci u etnografskim istraživanjima Nemaca u Mađjarskoj		148
<i>Pálffy, Zoltán</i>		
...Kad su već tu, mogu da pomognu... Etnološka gradja – antropološke pouke		153
<i>Silling, István</i>		
Segmenti starih inventara imovine koji se odnose na religioznost		169
<i>Raj, Rozália-Nagy, István</i>		
Uloga doroslovačke Vodice u životu meštana		173

<i>Balassa, Iván</i>	
Za jednotny maďarský národopis.....	1
<i>Bura, László</i>	
Sikulské pohraničné osady v Satmári? (2 mapy).....	8
<i>Major, Miklós</i>	
Osídlenie osady Szilágynagyfalu a jej ľudové staviteľstvo (9 obrazov).....	14
<i>P. Szalay, Emőke</i>	
Belujská keramika v Déri múzeu v Debrecene (6 obrazov).....	42
<i>Nagy, Olga</i>	
Stav ľudovej prózy Havade.....	48
<i>Palkó, Attila</i>	
Svadobné zvykoslovie Maďarov na hornom území rieky Maros.....	67
<i>P. Madar, Ilona</i>	
Náboženské rodinné zvyky a obrady v Podzoboru v okolí Nitry.....	96
<i>Tátrai, Zsuzsanna</i>	
Práca žien v Podzoboru.....	109
<i>Danter, Izabella</i>	
Rodinné zvyky a obrady v obci Mohi.....	122
<i>Czébely, Lajos</i>	
Riekanky a piesne detských hier v Gáte (20 nôt).....	128
<i>Voigt, Vilmos</i>	
Nové znaky v národopisnom výskume Nemcov žijúcich v Maďarsku.....	148
<i>Pálffy, Zoltán</i>	
Národopisné výskumy – antropologické poučenia.....	153
<i>Silling, István</i>	
Náboženské odkazy starých majtkových inventárov.....	169
<i>Raj, Rozália-Nagy, István</i>	
Aký význam mal Szentkút (Svätá studňa) v živote Doroslavčanov.....	173

TARTALOM

<i>Balassa Iván</i>	
Az egységes magyar néprajztudományért	1
<i>Bura László</i>	
Székely határörtelepek Szatmárban? (2 térképpel).....	8
<i>Major Miklós</i>	
Szilágynagyfalu települése és népi építésze (9 képpel)	14
<i>P. Szalay Emőke</i>	
Belujai kerámia a Déri Múzeumban (6 képpel).....	42
<i>Nagy Olga</i>	
A népi próza állapota Havadon	48
<i>Palkó Attila</i>	
A Felső-maros menti magyarok lakodalmi szokásai.....	67
<i>P. Madar Ilona</i>	
Az emberi élet fordulójának vallásos szokásai Zoboralján.....	96
<i>Tátrai Zsuzsanna</i>	
Női munkák Zoboralján	109
<i>Danter Izabella</i>	
Az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások és hiedelmek Mohiban.....	122
<i>Czébely Lajos</i>	
Gáti gyermekmondókák és játékdalok (20 kottával).....	128
<i>Voigt Vilmos</i>	
Új jelek a magyarországi nép néprajzkutatásban	148
<i>Pálffy Zoltán</i>	
...hogy itt vannak, segíhetnek...(?)	
(Néprajzi gyűjtés – antropológiai tanulságok)	153
<i>Silling István</i>	
Régi vagyoneleltárak népi vallásosságra vonatkozó utalásai	169
<i>Raj Rozália–Nagy István</i>	
A Szentkút jelentősége a doroszlóiak életében.....	173

1. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 2. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 3. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 4. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 5. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 6. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 7. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 8. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 9. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 10. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 11. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 12. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 13. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 14. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 15. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 16. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 17. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 18. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 19. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...
 20. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Dr. J. S. ...

